

**Вісник
Донецького національного університету
імені Василя Стуса**

Серія Політичні науки

10

•

2025

Редакційна політика

Редакційна колегія серії «Політичні науки» Вісника Донецького національного університету імені Василя Стуса розглядає для публікації оригінальні статті, присвячені різноманітним проблемам, які є предметом досліджень в рамках сучасної політичної науки.

Редакційна колегія

д-р політ. наук, проф. М.А. Польовий (головний редактор),
д-р політ. наук, проф. М.В. Примуш (заступник гол. редактора),
д. філос. з м.е.в., Дубель М. В (відп. секретар)

Члени редакційної колегії: д-р іст. наук, проф. О.П. Іваницька,
PhD, проф. Д. ла Фореста (Італія), д-р політ. наук, проф. І. В. Мацишина,
к. політ. наук, доц. Г. І. Мелеганич, PhD, проф. Л. Мокра (Словацька республіка),
dr. hab., проф. А. Мордзиєвський (Польща), д-р політ. наук, проф. Т.Л. Нагорняк,
к. політ. наук, доц. Ю.В. Окуньовська, д-р політ. наук, проф. Н. О. Стеблина,
д-р політ. наук, проф. О. М. Чальцева

Editorial Board

D.Sc. in polit. sc., prof. M. Polovyi (Editor-in-Chief),
D.Sc. in polit. sc., prof. M. Prymush (Deputy Editor-in-Chief),
Ph.D. in International Economic Relations, Senior Lecturer M. Dubel (Administrative Editor)

Members of the Editorial Board: D.Sc. in hist., prof. O. Ivanytska,
PhD, prof. D. La Foresta (Italy), D.Sc. in polit. sc., prof. I. Matsyshyna,
PhD in polit. sc., associate prof. H. Melehanych, PhD, prof. L. Mocra (Slovak Republic),
dr. hab., prof. A. Modrzejewski (Poland), D.Sc. in polit. sc., prof. T. Nagornyak,
PhD in polit. sc., associate prof. Yu. Okunovska, D.Sc. in polit. sc., prof. N. Steblina,
DD.Sc. in polit. sc., prof. O. Chaltseva

Друкується за рішенням Вченої Ради Донецького національного університету імені Василя Стуса
протокол №9 від 20.12.2024 р.

Адреса редакції серії:

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21. тел: (067)6852888
Ідентифікатор медіа R30-03161

Публікація статей в журналі є безкоштовною.

Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса Серія «Політичні науки» включено до категорії «Б» переліку фахових видань з політичних наук згідно наказу МОН України № 886 від 02.07.2020 р.

Журнал індексується у міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus:
<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=49470>

DOI 10.31558/2617-0248.2025.10

© Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2025

ЗМІСТ

Теорія та історія політичної науки

Іваницька О. П. Франкістська Іспанія у роки повоєнної відбудови, автаркії та «економічного націоналізму»	5
Олещук П. М., Салтовський О. І. Витоки українського націонал-комунізму	10
Осін В. В. Еволюція неопатрімоніальної науки в Україні	16

Сучасні політичні інститути та процеси

Бусленко В. В., Дмитрук Ю. С. Нові інститути: детермінанти виникнення та суб'єктність в політиці	24
Чальцева О. М., Юрковський В. С. Функціонал правової держави в умовах воєнного стану	28
Наумкіна С. М., Микитей А. О. Визначення поняття «добročесність суддів» в науковому вимірі на судовій практиці	33

Політичний дискурс

Дубель М. В. Негативні аспекти використання соціальних мереж в системі організації виборчих кампаній	41
Голденштейн К. О. Героїзм як чинник персоніфікованої символізації суспільно-політичного розвитку	46

Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку

Кукуруз О. В., Махия С. В. «Світовий уряд»: поняття, цілі, міжгалузевий дискурс	54
Хилько М. І., Неліпа Д. В. Аналіз основних факторів виникнення міжнародних конфліктів на прикладі Греції та Туреччини	59
Зорін К. М. Конфліктний потенціал американо-китайських відносин: перспективи застосування ядерної зброї	65
Андріянова Н. М., Ясинська В. С. Вплив етнічних чинників на реалізацію зовнішньої політики Турецької республіки	71

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ	77
--	----

TABLE OF CONTENTS

Theory and history of political science

Ivanicka O. P. Franco's Spain in the years of post-war reconstruction, autarchy and «economic nationalism»	5
Oleshchuk P.M., Saltovsky O. I. The origins of Ukrainian national-communism.....	10
Osin V. V. The evolution of neopatrimonial science in Ukraine	16

Contemporary political institutes and processes

Buslenko V. V., Dmitruk Y. S. New institutions: determinants of emergence and subjectivity in politics.....	24
Chaltseva O. M., Yurkovskyi V. S. Functionality of the rule of law in the context of martial law	28
Naumkina S. M., Mykytey A .O. Definition of the concept of «judicial integrity» in scientific dimension and in judicial practice	33

Political discourse

Dubel M. V. Negative aspects of social victories in the system of organizational voice campaigns	41
Holdenshtein K. O. Heroism as a factor of personified symbolization of socio-political development	46

Political issues of international systems and global development

Kukuruz O. V., Makhynia S. V. «World government»: concept, goals, interdisciplinary discourse.....	54
Khylko M. I., Nelipa D. V. Analysis of the main factors of the emergence of international conflicts on the example of Greece and Turkey Resume	59
Zorin K. M. Conflict potential of american-chinese relations: prospects of the use of nuclear weapons.....	65
Andriianova N. M., Yasynska V. S. The Influence of Ethnic Factors on the Implementation of the Foreign Policy of the Republic of Turkey.....	71

REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS.....	77
----------------------------------	----

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИКИ

DOI 10.31558/2617-0248.2025.10.1

УДК 321:351

ФРАНКІСТСЬКА ІСПАНІЯ У РОКИ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ, АВТАРКІЇ ТА «ЕКОНОМІЧНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ»ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5512-1542>**Іваницька О. П., д. і. н., професор Донецького національного університету імені Василя Стуса**

У статті аналізується соціально-економічна політика епохи франкізму, її періодизація, особливості. Акцентується на тому, що період повоєнної відбудови, який розпочався по завершенні громадянської війни у 1939 році і тривав до кінця 1950-х років, характерний унікальною економічною стратегією, яка зводилася до автаркії та всілякої підтримки державою вітчизняного промислового та аграрного підприємництва. Вказується на причини вибору такої моделі повоєнного відбудови, які пов'язані через характер режиму з ізоляцією Іспанії на міжнародній арені. Вона не стала членом ООН та інших світових політичних та фінансових організацій, вона була позбавлена участі у плані Маршалла і отримання іноземних інвестицій. Характер економічної політики франкізму на першому етапі 1939–1959 років визначала також нова громадянська (партизанська) війна, підтримувана Москвою, яка тривала до середини 1950-х років, а також особливості попереднього капіталістичного розвитку Іспанії. Ці обставини спричинили політику автаркії, тобто опору на винятково власні ресурси. Аналізуються механізми автарктичної економічної політики, серед яких створення акціонерних компаній із переважанням державних фінансів, формування державного сектору, обмеження іноземного капіталу, існування декількох обмінних курсів песети, складання планів розвитку провідних галузей промисловості, реалізація техніко-економічних перетворень в аграрній царині (концентрація парцел, іригаційні заходи) тощо. Наприкінці 1950-х років завдання з відбудови економіки були виконані і на порядку денному постала проблема подальшого поступального економічного розвитку країни, переходу до ліберальної економічної стратегії. Це позитивно позначилися перш за все на розвитку електроенергетичної, металургійної, хімічної та цементної галузей промисловості, на видобутку корисних копалин.

Ключові слова: франкістська Іспанія, каудильйо, автаркія, економічний націоналізм, державне регулювання, Національний інститут колонізації.

Ivanicka O. P. Franco's Spain in the years of post-war reconstruction, autarchy and «economic nationalism»

The article analyzes the socio-economic policy of the Franco era, its periodization, and features.

It emphasizes that the period of post-war reconstruction, which began after the end of the civil war in 1939 and lasted until the end of the 1950s, was characterized by a unique economic strategy, which amounted to autarky and all kinds of state support for domestic industrial and agricultural entrepreneurship.

The reasons for choosing such a model of post-war reconstruction are indicated, which are associated with the isolation of Spain in the international arena due to the nature of the regime. It did not become a member of the UN and other world political and financial organizations, it was deprived of participation in the Marshall Plan and receiving foreign investments. The nature of the economic policy of Francoism at the first stage of 1939–1959 was also determined by the new civil (guerrilla) war supported by Moscow, which lasted until the mid-1950s, as well as the features of the previous capitalist development of Spain. These circumstances led to a policy of autarky, i.e. reliance exclusively on one's own resources.

The mechanisms of autarkic economic policy are analyzed, including the creation of joint-stock companies with a predominance of state finances, the formation of the public sector, restrictions on foreign capital, the existence of several peseta exchange rates, the preparation of development plans for leading industries, the implementation of technical and economic transformations in the agricultural sector (concentration of plots, irrigation measures), etc. In the late 1950s, the tasks of rebuilding the economy were completed and the problem of further progressive economic development of the country, the transition to a liberal economic strategy appeared on the agenda. This had a positive effect, first of all, on the development of the electric power, metallurgical, chemical and cement industries, and

on the extraction of minerals.

Keywords: Francoist Spain, caudillo, autarky, economic nationalism, state regulation, National Institute of Colonization.

Першочерговим завданням України після перемоги над російським агресором стане відбудова зруйнованої економіки. Загальні збитки, нанесені нашій державі агресією Росії, оцінюються нині, за різними даними, в 2,2 трлн. дол. [1]. Ще у травні 2022 року президент України В.Зеленський запропонував країнам-союзникам взяти шефство над постраждалими внаслідок війни регіонами України. На заклик президента відгукнулося тоді 30 країн. У січні 2023 року представники уряду України, Євросоюзу, країн G7 та міжнародних фінансових установ ініціювали Координаційну платоформу донорів, яку назвали «фінансовим Рамштайном». За стратегію реалізації цієї платформи («декларація Лугано») взято «системний підхід, нове планування та повну трансформацію населених пунктів». Одним з головних її принципів є – «build back better» («відбудувати краще, ніж було») [1; 2, с.3].

Новітня історія світу ілюструє низку історій повоєнного відновлення економіки країн, а особливо, коли спроби такого відновлення мали успіх. Найвідоміші кейси відбудови: Європи після Другої світової війни (план Маршалла), Кореї після Корейської війни 1950-1953 років, Хорватії після Війни за незалежність тощо.

Важливим фактором успішної повоєнної відбудови української економіки є, на наш погляд, вивчення та узагальнення досвіду відбудовчих процесів та подальшого розвитку інших країн. Метою нашої розвідки є з'ясування специфіки та особливостей як відбудови, так і подальшого соціально-економічного розвитку Іспанії у 1939-1975 роках, що може слугувати для запозичення певних кейсів Українською державою.

Економічний курс франкістського режиму доцільно поділити на два чітко окреслені періоди: перший з 1939 по 1959 рік як період відбудови, автаркії та державного регулювання економіки; другий – з 1960 по 1975 рік – як час переходу до відкритої ринкової економіки, десарролізму, «економічного дива» та міжнародної співпраці.

У першій своїй промові в статусі каудильйо (1 жовтня 1936 року) Франко пообіцяв стабільну зарплату й збереження соціальних завоювань робітництва, а також нижчих та середніх верств суспільства, запевнив, що військовий рух не є класовим, а патріотичним, національним і соціальним. Франко заперечив, ніби під час громадянської війни і після неї спирався лише на привілейовані класи. Згадав при цьому про ту широку підтримку, яку надало націоналістам селянство Наварри. Справді, військових найактивніше підтримували саме середні класи, монархічно та релігійно налаштоване селянство, оскільки термін «національний» вони сприймали як синонім іспанського патріотизму, захисту традицій, усунення радикалізму. Цей же термін був своєрідною реакцією на революційне насильство над населенням у республіканській зоні, яке супроводжувалося підпалами церков, вбивствами священиків, конфіскаціями тощо. Тому більшість іспанців об'єдналася під національними прапорами і підтримала військових. Саме ці верстви населення Іспанії, змучені війною, злиднями та руїною, втомлені колективізаторськими експериментами та роздратовані атеїстичними акціями республіканської влади, пов'язували Франко зі своїми надіями й сподіваннями на соціальний мир і порядок. Визначальним фактором тут була ідентифікація повстання з відстоюванням статусу католицької віри, що перетворило його в офіційний хрестовий похід. Повстання отримало таким чином важливе духовне й психологічно-емоційне підґрунтя [11, с.352].

Щоправда, каудильйо бракувало економічних знань, адже він ні вдома, ні у військовому училищі не одержав належної економічної освіти і змушений був самотужки заповнювати цю прогалину у своїх знаннях. Проте у складні економічні теорії не вникав, більше того – не завжди зважав на економічні закони. Франко тримався переконання, що політика домінує над економікою і владою, тим більше така, як його, здатна підкорити економіку з її законами. Такий погляд лише засвідчив, що каудильйо був економічним традиціоналістом. Він щиро вірив, що Іспанія може бути самодостатньою. Ще до закінчення громадянської війни, у 1938 році, в одному з інтерв'ю на запитання, чи має Іспанія реальні внутрішні можливості для виконання програми свого економічного відродження, Франко самовпевнено відповів, що його країна має для цього більш ніж достатні ресурси, що в економічній і торговельній політиці іспанців надихатиме патріотизм, і вони не потраплять у залежність чужих держав. «Жоден іноземець не працюватиме для Іспанії. Іспанці повинні заробляти хліб важкою працею», – додав каудильйо [11, с.351-352].

Іспанці, зіткнувшись у жорстокому громадянському двобої, заплатили високу ціну: сотні тисяч убитих та поранених на фронтах і в тилу, численна еміграція та рееміграція, нестача продовольчих продуктів та їх суворе нормування, цілковита або часткова руйнація понад 0,5 млн будівель і приміщень, виведення з ладу майже половини рухомого складу залізниць, третини кораблів торговельного флоту, різке зниження поголів'я худоби. У 1939–1940 роках промислове виробництво склало 31, а сільськогосподарське – 21 відсоток довоєнного рівня, прибутки більшості населення на кінець громадянської війни впали до рівня 1900 року. Загальні матеріальні втрати склали 30 млрд песет. Руйнівні наслідки трирічної громадянської війни довелося заліковувати протягом майже 10 років [3, р. 61; 4, р. 81; 5, р. 34; 6, р. 356–357]. До цього – вкрай деморалізоване суспільство, втрата ідеалів, поширення песимістичних настроїв, відчаю, страху.

При цьому необхідно враховувати традиції й слабкість національного капіталу, неконкурентноздатність

іспанської продукції на зовнішніх ринках, ізоляція Іспанії від міжнародної співпраці й торгівлі, від іноземних інвестицій та плану Маршалла. Характер економічної політики франкізму на першому етапі 1939–1959 років визначала також нова громадянська (партизанська) війна, підтримувана Москвою, яка тривала до середини 1950-х років, а також особливості попереднього капіталістичного розвитку Іспанії.

В цих умовах закономірним і логічним було те, що держава взяла на себе регулюючі і контрольні функції у розвитку народного господарства, в стимулюванні та підтримці національного фінансового, промислового і сільськогосподарського капіталу.

Таким чином, франкістською Іспанією було обрано у царині повоєнного відновлення економіки політику автаркії та всебічної підтримки вітчизняного виробництва з боку держави, тобто стратегію економічного націоналізму. Вибір такого економічного курсу у перші повоєнні роки виглядає правомірним, він диктувався національними інтересами, у першу чергу, потребами відбудови зруйнованого громадянською війною господарства, а потім і необхідністю подолати економічне відставання від високорозвинутих західноєвропейських країн. Основні компоненти автарктичної економічної політики зводились до наступного: націоналізації, але у значно менших розмірах, ніж це робилося у Франції та Великобританії в перші повоєнні роки; обмеження іноземних інвестицій та імпорту (вимушений захід); індустріалізація та структурно-галузева перебудова промислового виробництва, стимулювання приватного підприємництва, аграрна колонізація, контроль держави над цінами й зарплатами, нормування продуктів, регульований валютний курс тощо [7, р. 176; 8, р. 75, 125].

Якщо порівняти економічні програми передвоєнної Італії і франкістської Іспанії, оскільки франкістському режиму часто приписують запозичення італійської економічної моделі, то виявляється, що в Італії автаркія була спрямована на форсовану мілітаризацію економіки, а піренейські режими були надто слабкими для зовнішньої експансії, тому головним змістом їхньої автаркії став «економічний націоналізм», тобто підтримка та розвиток національного виробництва [11, с.354].

Восени 1940 року каудильйо виніс на обговорення уряду проект плану розвитку економіки на наступні десять років під назвою «Основи і директиви плану реорганізації нашої економіки згідно з нашою національною реконструкцією». Варто зауважити, що генералісимус відхилив пропоновану деякими урядовцями стратегію лібералізації іспанської економіки. Документ обґрунтовував можливість Іспанії досягти самозабезпечення, скоротити імпорт та іноземні інвестиції, розвинути власну промисловість і домогтися збільшення експорту, незважаючи на повоєнну руїну та нестачу палива. Відтоді економічні питання стали основними у промовах, виступах і бесідах каудильйо, міністрів, у публікаціях у пресі [11, с.357].

Пріоритетною у відбудові було визнано індустріалізацію за рахунок власних ресурсів та протекціонізму щодо вітчизняних підприємств. У 1939 році оприлюднено два закони: «Про захист і заохочення розвитку національної промисловості» та «Про регламентацію й опіку над національною промисловістю», за якими частка іноземного капіталу не могла перевищувати на вітчизняних підприємствах 25 відсотків. Іншими законодавчими актами 1939–1941 років держава встановила контроль над імпортом та експортом. Слід підкреслити, що автарктична політика виявилася найпослідовнішою саме у сфері зовнішньої торгівлі: довоєнний рівень експорту було досягнуто у 1950 році, а імпорт (через нестачу валюти, дефіцит торговельного балансу) склав тоді лише 64 відсотки від 1935 року. Паралельно діяв відповідний механізм валютних курсів, точніше, кілька обмінних курсів, зокрема, занижений курс песети для експорту та імпорту готової сировини. Загалом економічна політика була на першому етапі до певної міри імпровізованою і слабо координованою [8, р. 398].

Важливу роль у процесі індустріалізації мав зіграти Інститут Національної Індустрії (ІНІ), створений 1941 року як акціонерна компанія з початковим капіталом в 50 млн. песет і 206 млн песет у державних акціях, що були інвестовані у різні підприємства. Нічого специфічного у цьому Інституті не було. Це був аналог таких же установ, які функціонували в інших західноєвропейських країнах. ІНІ одразу ж приступив до складання планів розвитку провідних галузей промисловості – металургійної, енергетичної, гірничодобувної, суднобудівної, авіа- та автомобілебудівної, транспортної. Згодом кожна з цих галузей продемонструвала своє значне зростання. Формування державного сектору йшло трьома шляхами: відкриття нових підприємств на кошти держави, купівля деяких іноземних компаній та перебирання контролю над тими підприємствами, котрі переживали фінансові труднощі. На відміну від повоєнних Франції та Великобританії, франкістський режим не вдавався до потужної націоналізації, за винятком телефонної системи і транспортних магістралей, у тому числі залізничних, які зазнали значних руйнувань. У 1958 році в державному секторі іспанської економіки працювало 300 тисяч осіб, або 9 відсотків від загальної кількості, зайнятих у промисловості і на транспорті. Хоча державний сектор був захищений вищими цінами, все ж залишався малорентабельним через нестачу коштів, що спричинило замороження зарплати, низьку продуктивність праці. На кошти ІНІ було засновано дві будівельні компанії «Іберія» та ЕНАСА, які розгорнули будівництво нових заводів і фабрик та реконструкцію старих. Ними зведено перший завод для виробництва алюмінію та нафтопереробний завод, судноверфі у Більбао, Кадісі й Валенсії, автомобіле- та автобусобудівні підприємства, теплоцентралі та серію гідроелектростанцій. Вже у 1946 році довоєнний рівень промислового виробництва було перевершено на два відсотки, видобуток вугілля у 1940 році у порівнянні з 1935 роком збільшився на 40 відсотків, а в 1945 – на 60. Особливо показовим було виробництво електроенергії, яке у 1948 році перевищило майже удвоє її

виробництво за попереднє десятиріччя, хоча перебої з електропостачанням тривали. З 1948 року почали зростати обсяги капіталовкладень, і зростання індустрії стало більш прогнозованим. Тоді ж було зібрано повністю власними силами перший вітчизняний транспортний літак. Але ряд галузей, зокрема текстильна й хімічна, не досягли навіть довоєнного рівня. Це стосується і валового національного прибутку. За перше повоєнне десятиріччя споруджено кілька гребель, 30 водосховищ, 40 великих теплоелектростанцій, заводи для виробництва алюмінію, нітратів та переробки нафти, судноверфі, відновлено й створено хімічну, фармацевтичну, машинобудівну промисловість [3, р. 128–129; 8, р. 397–399; 7, р. 178–179].

Поряд з індустріалізацією та відбудовою промисловості до найневідкладніших завдань режиму належав аграрний сектор, який одержав від минулого важку спадщину, зокрема, малоземелля. Провідним він залишався в народному господарстві Іспанії і в XX столітті. У сільськогосподарській сфері було зайнято близько 50 відсотків працездатного населення. Головна мета аграрної політики режиму полягала в тому, щоб досягти самозабезпечення країни продуктами харчування та сировиною. У 1939 році лише 77 відсотків земельних площ були під посівами зернових. У цьому ж році запроваджено карткову систему на продукти харчування, діяла вона аж до 1952 року. Нагадаємо, що така ж доля після Другої світової війни спіткала Францію, Великобританію та інші західноєвропейські держави, не говорячи вже про СРСР та залежні від нього країни Східної Європи [9, р. 26; 4, р. 169–170; 11, с. 359].

Режим усвідомлював необхідність змін в аграрній сфері, але не соціальних, а лише техніко-економічних. Усі експерименти перерозподілу та колективізації землі, здійснені у республіканській зоні, були ліквідовані. Національну службу соціально-економічних реформ у сільському господарстві, створену у 1938 році, восени 1939 року було замінено на Національний інститут колонізації. Проте ця установа, як і інші, відчувала гостру нестачу коштів і не змогла розгорнути на повну силу програму освоєння нових земель. Тому відповідний закон від грудня 1939 року стимулював приватні інвестиції у сільське господарство. За законом від 28 серпня 1942 року запроваджувалася так звана «захищена оренда». Суть її полягала в тому, що по закінченні оренди домовленість автоматично пролонговувалася державою, окрім тих випадків, коли власник землі зобов'язувався обробляти її самостійно. Держава регулювала також розмір орендної плати, внаслідок чого орендар платив тепер власникові землі приблизно вдвоє менше. «Захищена оренда» стосувалася, як правило, дрібних і середніх селянських господарств, розмір земельних ділянок яких не перевищував 20 гектарів. Їх налічувалося 15,3 відсотка від усіх селянських господарств країни. Та суттєвих зрушень не сталося. У 1941 році збір зернових становив 2,4 млн тонн, а потрібно було 4 млн тонн. Погода впродовж 1940-х років була несприятливою. У 1944–1945 роках в Іспанії зібрано найнижчий урожай за все XX століття. У наступному році урожай зернових становив лише 53 відсотки довоєнного збору, у 1948 році – 64 відсотки. Негативні наслідки сільського господарювання були спричинені не тільки несприятливою погодою, а й недостатніми капіталовкладеннями в аграрну сферу, застарілою технікою, хоча державне регулювання до певної міри тимчасово рятувало ситуацію. Зрушення у сільському господарстві стали відчутними лише наприкінці 1940-х років, передовсім завдяки збільшенню капіталовкладень, які зросли з 4 відсотків у 1940-х роках до 9,3 у 1952 році. Однак і у 1950 році сільськогосподарське виробництво не досягло довоєнного 1936 року. З часу завершення громадянської війни і до 1951 року не було жодного врожайного року. Великої шкоди завдавали засухи. Вже з 1944 року на повну силу діяв «чорний ринок», оскільки фермери відмовлялись здавати зерно державі за фіксованими цінами, третина продуктів потрапляла на «чорний ринок». Зауважимо, що в цьому відношенні Іспанія не була винятком, це явище характеризувало майже всі повоєнні країни. Закон від 30 вересня 1940 року передбачав штрафи та тюремне ув'язнення скупщиків і продавців «чорного ринку». Лише протягом першого року дії закону було засуджено 5000 осіб, а сума штрафів склала 100 млн песет. Але ці заходи не тільки не ліквідували спекуляцію продуктами, а, навпаки, спричинили появу корупції та хабарництва. Режим вдався до масової закупівлі зерна в Аргентині, невеликі валютні запаси йшли переважно на імпорт продуктів харчування. У 1952 році було розроблено план Бадахос, який передбачав іригацію 100 тисяч гектарів землі, спорудження водосховищ та гідроелектростанцій, стимулювання вирощування технічних культур та їхньої переробки. На думку уряду, дрібне підприємництво буде найкращою запорукою і захистом від руйнівних революцій. У зв'язку з цим у першій половині 1950-х років були прийняті ряд законів, що стосувалися землекористування. Так, закон про концентрацію парцел забезпечував умови для перерозподілу землі у селах, які потерпали від череззмужжя; закон про сільськогосподарські володіння від 1953 року передбачав адміністративні заходи аж до конфіскації землі тих власників, які вдавалися до екстенсивних методів господарювання; закон від 1955 року гарантував переважність у кредитах та позиках на купівлю техніки тощо [8, р. 400–401; 3, р. 128–129; 11, с. 359–361].

Теза про масове розорення селян та масову міграцію в міста, яку можна зустріти у літературі, явно перебільшена. Принаймні, впродовж першого періоду економічної політики франкістської держави (1939–1959) цього не сталося. Іспанський соціолог Амандо де Мігель зауважує, що процес виходу-міграції людей із сільської місцевості почався давно, сторіччя тому. Що ж до 1940-х років, то чисельність сільського населення в Іспанії за цей час навіть помітно зросла і в 1950 році досягла рекордної цифри – 5 млн осіб. Щоправда, повернення людей до землі було викликане післявоєнною руїною, нестачею продуктів харчування та заходами держави, спрямованими на підтримку сільськогосподарського виробника. Тому протягом 1939–1949 років загальна кількість господарств у селі трималася на одному рівні, а їхня класифікація за розмірами земельних наділів та інших показників не зазнала суттєвих змін. За наступне

десятиріччя самодіяльне сільське населення скоротилося всього на 300 тисяч душ [11, с.361]. Процес активної міграції селян почався у 60-роках, що збіглося з періодом лібералізації економіки.

Позитивні зміни в економіці та соціальній сфері значною мірою гальмувала слабка податкова система. Прямі податки були низькі, але їх компенсували різні непрямі збори, які особливо руйнівно позначилися на дрібних власниках. У 1948 році бюджет поповнився за рахунок податків лише на 14,7 відсотка, тоді як у Франції та Італії – на 21, у Великобританії – на 33. Зате найсприятливіші умови склалися для банків. Так, п'ять великих банків Іспанії, прибуток яких щороку зростав на 700 відсотків, контролювали 65 відсотків усіх фінансових ресурсів. Не дивно, що Каудильйо висловлювався завжди критично про справи у фінансовій сфері [8, р. 402–403].

Каудильйо мав специфічну уяву про соціальну політику свого режиму. На його думку, соціально-католицький патерналізм повинен поєднуватися з авторитарним регулюванням суспільних відносин. Ще у 1937 році він заявив, що нова держава заперечує класову боротьбу. Були заборонені страйки, які Франко вважав злочином, і цієї думки не змінив до останніх своїх днів. Натомість гарантувалися постійність праці й робочого місця, створювалися робітничі суди, аналогічні третейським. Власник не мав права самовільно звільняти працівників. Слід підкреслити, що соціальна політика франкізму спиралася на досить досконале законодавство, спрямоване на захист найманої робочої сили. Схвально сприйняла громадськість такі заходи, до яких удався уряд, починаючи з 1939 року, як допомога безробітним багатодітним та малозабезпеченим родинам, створення житлового фонду, сімейних ощадкас та громадських пенсійних кас, обов'язкове медичне страхування і страхування за віком та у зв'язку з інвалідністю, нарешті прийняття «Хартії праці». Поза законом оголошувалися класові професійні організації, силові методи для досягнення того чи іншого соціально-економічного виграшу [8, р. 126–128].

Проте рівень життя в Іспанії у 40-х роках залишався низьким. Іспанці сумлінно працювали, не страйкували, принаймні, до початку 50-х років. Та інфляція, якої країна не знала за всю свою історію, з'їдала всі грошові надбавки; все відчутнішею ставала дорожнеча: ціни на товари першої необхідності зросли в 1948 році у сім разів у порівнянні з 1936 роком. Щоправда, держава через міністерство праці намагалася контролювати ціни та зарплату, як і обмінний курс песети, яких було кілька. Хоча карткове нормування продуктів не було винятком лише для Іспанії, все ж картковий набір продуктів іспанців не досягав відповідного мінімуму у порівнянні з іншими країнами. Так, у Валенсії такий набір становив 953 калорії. Слід зазначити, що рівень життя не був однаковим у всіх провінціях, часто-густо це залежало від енергійності та професіоналізму місцевих кадрів. У цілому ж по країні прибутки на душу населення не перевершили довоєнний і на початку 1950-х років були найнижчими в Європі (за винятком Португалії). За таким показником, як розподіл валового національного продукту на душу населення, станом на 1950 рік Іспанія випереджала Японію, Чилі, Мексику та Грецію. Але якість промислової продукції, продуктивність сільського господарства, рівень споживання засвідчували, що Іспанія – все ще малорозвинена країна [8, р. 403–405; 3, р. 130–131].

На початку 1950-х років, вперше з часу завершення громадянської війни, режим зіткнувся з проявами соціального невдоволення – страйками. Почалися вони в лютому 1951 року у Барселоні у зв'язку з підвищенням плати за проїзд у трамваях. Наслідком цих подій стала відставка мера міста. Це заохотило страйкарів, і 12 березня 300 тисяч робітників вийшли на вулиці міста. В квітні страйки відбулися в Басконії, у них взяли участь 250 тисяч осіб. До них причетні були воєвничі комуністи з ПОУМ (троцькістська партія) та анархісти. Свою роль зіграв також каталонський і баскський націоналізм. Насправді, головним приводом для заворушень стала дорожнеча життя, оскільки середня заробітна платня складала тоді 400–500 песет, тобто 15–17 песет щоденно, а один кілограм хліба коштував 0,80 песет, на «чорному ринку» – 11 песет; державна ціна одного кілограма м'яса становила 6–10 песет, а за спекулятивними цінами – 70 песет [9, р. 49].

Каудильйо не втрачав спокою, але вжив негайних заходів: було встановлено суворий контроль за цінами; заарештовано багатьох страйкарів; звільнено з посад цивільного губернатора Барселони та голову регіональної профспілки. 19 липня 1951 року Франко здійснив реорганізацію уряду з метою переорієнтації економічної політики. Суансес як непохитний прихильник автаркії позбувся своєї посади міністра промисловості й торгівлі. Новий міністр Абураа спростив систему обмінного курсу національної валюти, розширив можливості для імпорту, іноземних інвестицій та одержання приватним сектором кредитів (ІНІ і приватний сектор почали доповнювати один одного). До того ж Іспанія отримала першу субсидію США на суму 72,5 млн доларів. Заслугує на увагу думка Каудильйо щодо можливої американської допомоги, висловлена ще 1949 року: «Сподівання на подарунки аморальні, і це не в натурі іспанців. Ми не відмовимося від іноземної допомоги, тому що це прискорить темп нашої відбудови, але якщо ця допомога супроводжуватиметься шантажем, ми відкинемо її і будемо домагатися своєї незмінної мети самі, хоч і повільніше». Тепер же кредити й позики США пом'якшили економічну ситуацію в країні, вони, за словами іспанського історика Д. Руїса, сприяли «виживанню режиму». Позитивні зрушення стали відчутними одразу ж. Вже у 1954 році всі показники засвідчили економічне зростання. У 1952 році була скасована карткова система, і національний дохід на душу населення у 1953 році перевищив рівень 1936 року [5, р. 67–75; 7, р. 179; 4, р. 211, 215; 3, р. 129].

Загалом, завдяки автарктичній політиці та державному регулюванню середньорічні темпи росту валового національного продукту склали 4,5 відсотка. Це позитивно позначилися перш за все на розвитку електроенергетичної, металургійної, хімічної та цементної галузей промисловості, на видобутку корисних

копалин. У Севільї, Валенсії, Сарагосі, Кадісі та інших центрах сільськогосподарських регіонів запрацювали нові фабрики й заводи. Споруджено значну кількість гідроелектростанцій. В електротехнічній галузі було налагоджено виробництво – генераторів, електромоторів, трансформаторів, електрокабелю, телеграфного і телефонного обладнання, радіоприймачів, телевізорів. Досі всю цю продукцію Іспанія імпортувала. В кінці 40-х на початку 50-х років відбулося фактичне народження автотранспортної промисловості. З 1959 року режим почав поступово нагромаджувати валютний запас. Іспанія перетворилася наприкінці 1950-х років в індустріально-аграрну державу [5, р.75–77; 10, р.21–24]. Тоді ж франкістська Іспанія здійснив перехід до нової економічної стратегії, а саме, до відкритої ринкової економіки, десарролізму та «економічного дива».

Бібліографічний список:

1. Високолян О. Відбудова України: як виглядатимуть відновлені українські міста після війни. Радіо Свобода. 2024. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/vidbudova-ukrayiny-proyekty-vidnovleni-mista-pislya-viyny/32819772.html>.
2. Охріменко О.О., Попов Р.О. Повоєнна відбудова України: потенціал та стратегія перетворень. *Економіка та суспільство*. 2022. №45 URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-7>.
3. Fusi Juan Pablo. Franco. Spanien unter der Diktatur. 1936–1975. Madrid: Ediciones RIAZP, 2001. 238 p.
4. Gallo Max. Spain under Franco. New York: E.P. Dutton & Company, ins., 1974. 391 p.
5. Ruiz David. La Dictadura franquista. 1936-1975. Oviedo: Dopesa, 1978. 164 p.
6. Tamames R. La Republica. La era de Franco. Madrid: Alianza Editorial, 1976. 467 p.
7. Bennassar Bartolome. Franco. Madrid: EDAF, 1996. 367 p.
8. Payne Stanley G. El Regimen de Franco. 1936-1975. Madrid: Alianza Editorial, 1987. 682 p.
9. Vilar S., Cierva R. de la. Pro y contra Franco. Barcelona: Planeta, 1985. 279 p.
10. La Transicion democratica española. Madrid: Alianza Editorial. 1989. 957 p.
11. Іваницька О.П. Іспанія у XX-XXI сторіччях: монографія. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 600 с.

References:

1. Vysokolyan O. (2024). Vidbudova Ukrayiny: yak vyhlyadatymut' vidnovleni ukrayins'ki mista pislya viyny. Radio Svoboda. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/vidbudova-ukrayiny-proyekty-vidnovleni-mista-pislya-viyny/32819772.html>
2. Okhrimenko O.O., Popov R.O. (2022). Povoyenna vidbudova Ukrayiny: potentsial ta stratehiya peretvoren'. *Ekonomika ta suspil'stvo*, 45. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-7>.
3. Fusi Juan Pablo. (2001). Franco. Spanien unter der Diktatur. 1936–1975. Madrid: Ediciones RIAZP, 238 p.
4. Gallo Max. (1974). Spain under Franco. New York: E.P. Dutton & Company, ins., 391 p.
5. Ruiz David. (1978). La Dictadura franquista. 1936-1975. Oviedo: Dopesa, 164 p.
6. Tamames R. (1976). La Republica. La era de Franco. Madrid: Alianza Editorial, 467 p..
7. Bennassar Bartolome. (1996). Franco. Madrid: EDAF, 367 p.
8. Payne Stanley G. (1987). El Regimen de Franco. 1936-1975. Madrid: Alianza Editorial, 682 p.
9. Vilar S., Cierva R. de la. (1985). Pro y contra Franco. Barcelona: Planeta, 279 p.
10. La Transicion democratica española. (1989). Madrid: Alianza Editorial. 957 p.
11. Ivanyts'ka O.P. (2017). Ispaniya u KHKH-KHKH storichchyakh: monohrafiya. Vinnytsya: TOV «Nilan-LTD», 600 s.

DOI 10.31558/2617-0248.2025.10.2

УДК 323.28:327(81.2УКР-923)

ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛ-КОМУНІЗМУ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1042-4539>

Олещук П. М., д. політ. н., професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1522-4723>

Салтовський О. І., д. політ. н., професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена аналізу ідейних витоків українського націонал-комунізму як явища вітчизняної суспільно-політичної думки ХХ століття. В умовах збройної агресії Росії проти України соціологи фіксують суттєве зниження числа прихильників лівої (соціалістичної та комуністичної ідеології) серед українців. Після закінчення військових дій є можливим відродження в суспільній думці ідей лівої ідеології. Український націонал-комунізм є політичною течією ідеї якої можуть бути використанні для управління

©Олещук П. М., Салтовський О. І., 2025

повоєнним відродженням України. В основі цих ідей лежать вимоги перерозподілу суспільного багатства на користь «бідних людей» закладені в концепції «соборності» І.Вишенського. Їх продовженням стали теоретичні напрацювання учасників Кирило-Мефодієвського товариства. Вони відстоювали необхідність відмови від держави як умови захисту інтересів нижчих верств суспільства. М.Драгоманов поєднував питання відмирання держави і справедливого перерозподілу національного багатства сформувавши оригінальну концепцію «громадівського соціалізму». Його послідовники зробили спробу поєднати ці ідеї з марксистською методологією аналізу суспільного життя. На західно-українських землях використання марксистської теорії до аналізу української дійсності було зроблено в кінці XIX століття Ю.Бачинським. Його називають засновником україномарксизму, попередника українського націонал-комунізму. Для українського руху в Австро-Угорщині ідея самостійної української держави стала програмою-максимум, а в Російській імперії програмою-мінімум. Військова агресія більшовицької Росії стала поштовхом для переходу українських соціалістів на самостійницькі позиції. В.Винниченко, як засіб боротьби з більшовицькою агресією, запропонував українському руху прийняття комуністичної ідеології. Він вважав, що це дозволить також і максимально поєднати питання національного і соціального визволення. Це поклало початок українському націонал-комунізму.

Ключові слова: український націонал-комунізм, національне і соціальне визволення, справедливий перерозподіл національного багатства, національна держава

Oleshchuk P. M., Saltovsky O. I. The origins of Ukrainian national-communism

The article is devoted to the analysis of the ideological origins of Ukrainian national-communism as a phenomenon of domestic socio-political thought of the XXth century. In the conditions of armed aggression of Russia against Ukraine, sociologists record a significant decrease in the number of supporters of the left (socialist and communist ideology) among Ukrainians. After the end of military actions, a revival of the ideas of the left ideology in public thought is possible. Ukrainian national-communism is a political trend whose ideas can be used to manage the post-war revival of Ukraine. These ideas are based on the requirements for the redistribution of social wealth in favor of the "poor people" laid down in the concept of «sobornist» by I. Vyshensky. Their continuation was the theoretical developments of the participants of the Cyril and Methodius Society. They advocated the need to abandon the state as a condition for protecting the interests of the lower strata of society. M. Dragomanov combined the issue of the withering away of the state and the fair redistribution of national wealth, forming the original concept of «gromadiv's'kyj socialism». His followers attempted to combine these ideas with the Marxist methodology of analyzing social life. In Western Ukrainian lands, the use of Marxist theory for analyzing Ukrainian reality was made at the end of the 19th century by Yu. Bachynsky. He is called the founder of Ukrainian Marxism, the predecessor of Ukrainian national-communism. For the Ukrainian movement in Austria-Hungary, the idea of an independent Ukrainian state became the maximum program, and in the Russian Empire, the minimum program. The military aggression of Bolshevik Russia became the impetus for the transition of Ukrainian socialists to independent positions. V. Vynnychenko, as a means of combating Bolshevik aggression, suggested that the Ukrainian movement adopt communist ideology. He believed that this would also allow the issues of national and social liberation to be maximally combined. This marked the beginning of Ukrainian national-communism.

Keywords: Ukrainian national communism, Ukrainian Marxism, national and social liberation, fair redistribution of national wealth, national state

Актуальність. У липні 2024 року відомий український соціолог Євген Головаха в інтерв'ю виданню NV, підводячи підсумки чергового дослідження ідеологічних орієнтацій українців, відзначив, що тенденцією останніх десятиліть стало скорочення загальної кількості прихильників лівої ідеї. Якщо, як відзначив вчений, у 2012 як «комуністами і соціалістами» визначали себе 20% опитаних, то у 2021 чисельність таких респондентів зменшилася до 13%, а у 2024 – до 2%.[1]

Такі зміни ідеологічних уподобань можуть стати переломними в українській політичній історії останніх двох сотень років та розвитку вітчизняної політичної думки, коли прихильники лівого політичного дискурсу займали домінуючі політичні позиції і визначали долю країни і держави.

При цьому у XIX столітті ідеологія пріоритетного відстоювання інтересів «працюючих та експлуатованих верств» часто розвивалася одночасно із запереченням необхідності боротьби за формування самостійної держави українського народу.

Буремні події національно-визвольної революції стали своєрідною кульмінацією протистояння між соціалістами-бездержавниками (автономістами, федералістами тощо) і самостійністю, які вважали, що вирішення питань соціальної рівності/справедливості можливе лише після досягнення державної самостійності.

Результатом такої боротьби між різними ідеологічними орієнтаціями політиків та групами українського

суспільства стала поразка Української революції, захоплення влади в країні орієнтованими на Москву політичними силами, створення, контрольованої російськими більшовиками Української Соціалістичної Радянської Республіки яка стала однією із засновниць Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Частина українських політиків, громадських діячів, реагуючи на «протистояння національного і соціального» сформувала ідеологію і суспільне явище, що стали відомими під назвою «український націонал-комунізм».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Явище українського націонал-комунізму активно досліджували вчені діаспори Т.Гунчак, І.Лисяк-Рудницький, М.Прокоп, І.Кошелівець, Дж.П.Хімка, Р.Шпорлюк. Після здобуття Україною державної незалежності, дана проблема знайшла місце в дослідженнях Я.Грицака, М.Кармазіної, Г.Касьянова, С.Кульчицького, Дж.Мейса, Ю.Шаповала та багатьох інших.

Виклад основного матеріалу. Проблема подолання соціальної несправедливості, перерозподілу багатства на користь працюючих класів і нужденних, вперше формується у вітчизняній політичній думці блискучим представником української полемічної літератури Іваном Вишенським. Критикуючи унію, приховані мотиви владомощів, що її ініціювали і підтримували, він виходив з того, що християнство засновувалось як вчення на демократичних засадах рівності, братерства, свободи і справедливості. Однак владомощі і багаті, викривили суть Христового вчення абсолютизувавши спокуси і принади земного життя та породжені жадібністю багатство, розкіш і прагнення до необмеженої влади й панування над іншими.

Як наголошував А.Пашук, І.Вишенський, з метою знищення соціальної нерівності і порушення базових принципів організації життя суспільства, «висунув гуманістичну вимогу перебудови суспільства згідно з засадами справедливості, правди, рівності, щоб бідні, «голяки» могли жити нормальним людським життям, звільнитися від гнобителів»[2, с.9].

Вважаючи, що держава допомагає багатим жити за рахунок визиску бідних і є однією з причин соціальної нерівності, І.Вишенський, як альтернативу їй, пропонує ідею соборності, яка впливає з основоположних принципів організації церковного і суспільного життя громад ранніх християн, адже Ісус Христос християнам «...слід залишив: соборно один одного ісправляючи, а не одному над всіма поганськи володіючи»[3, с.179].

Для реалізації принципу соціальної справедливості, вважав мислитель, необхідною також є ліквідація майнової нерівності у суспільстві. Допускається лиш так звана «мала власність» для підтримання земного існування, за умови, що вона зароблена чесною працею. «Велика» ж власність, як породження жадібності і передумова прагнення до панування над іншими мала бути ліквідована.

І.Вишенський був виразником антивладних настроїв найбільш вразливих плебейських мас тогочасної України, які, не знаходячи для себе перспектив у реальному житті, звертались до утопічних ідеалів раннього християнства. На думку П.Яременка "Серед полемістів Іван Вишенський найсильніше і найширше виявляє свій "хлопський" демократизм, обстоюючи і захищаючи інтереси найбільш вразливих верств міщанства і селянства. З цих позицій письменник бореться художньо-публіцистичним словом проти феодално-шляхетської системи гніту і дискримінації, проти душителів соціальної і національної свободи українського народу"[4, с.17].

Ідеї І.Вишенського щодо перерозподілу суспільних благ на користь «сіряків», «голотів» отримали широку популярність серед народних мас і відобразилися в народній творчості доби визвольних змагань на чолі з Б.Хмельницьким і подальшу історичну епоху. В той же час, козацтво в цілому, як новий політичний клас, дбало, переважно, про свої станові інтереси. Як відзначав М.Драгоманов, «Переяславські статті писали козаки і думали про самих козаків... Переяславські статті вмовлялися з царем тільки про волю козацьку, а «пашенного крест'янина» зоставляли «должность обыкную отдавать его царскому величеству, как и прежде сего», значить, як було це за часи Польщі, проти котрої уставали і «пашенні крест'яне» укупі з козаками» [5, с.138]. Кінець XVII і практично все XVIII сторіччя українська політична думка розвивалась переважно в межах консервативної політичної парадигми.

Ситуація змінилася суттєво на початку XIX, коли під впливом поширення в Україні ідей німецької філософії і, зокрема, Йогана Гердера, який вважав, що нація визначається «духом народу», що втілюється у фольклорі, традиції передовсім сільської культури, відбувається своєрідний розворот тогочасних українських інтелектуалів до потреб широких народних мас і відповідної реорганізації суспільного життя й політичної системи.

Яскравим вираженням такої зміни соціально-політичних орієнтирів в середині XIX сторіччя стали ідеї учасників Слов'янського товариства св. Кирила та Мефодія (Кирило-Мефодієвське товариство). Серед членів товариства, на відміну від організації масонів чи декабристів, що були в той час поширені на українських землях, не було представників великої родової аристократії, його основу складали вчені, письменники, діти середніх чи дрібних землевласників.

В програмних документах товариства знайшли свої відображення не лише егалітаристські ідеї, а й вимоги реалізації принципів соціальної справедливості з порцій пріоритетного захисту інтересів працюючих мас.

Одночасно, члени товариства наголошували на необхідності відмови від держави як форми організації суспільного життя, що породжує класові антагонізми та експлуатацію, протиставляючи йому громадське самоуправління у традиційній для українців формі козацтва. В центральному програмному документі товариства «Закон Божий» («Книги буття українського народу») М.Костомаров зазначав, що «І не любила

Україна ні царя, ні пана, а зкомпоновала собі козацтво, єсть то істее братство, куди кожний, пристаючи, був братом других – чи був він преж того паном чи невольником аби християнин, і були козаки між собою всі рівні, і старшини вибирались на раді і повинні були слугувати всім по слову Христовому, і жодної помпи панської і титула не було між козаками» [6, с.256].

Можемо вважати, що саме М.Костомаров сформував тезу про безелітність української нації, як її ментальну та історичну особливість. Констатуючи втрату панівних класів як факт української історії, він з оптимізмом оцінює перспективи України і українців. "І встане Україна з своєї могили, і знову озоветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні крепака, ні холопа ..." [6, с.258].

На початку 1860-х років, як зазначав один з перших системних дослідників історії української політичної думки Ю.Охримович «Молоде покоління 60-их років виховувалося під впливом двох ідейних течій: з одного боку були це ідеї Кирило-методіївців і поезія Шевченка, з другого – народницько-соціалістичні ідеї Герцена, Чернишевського і Добролюбова. Синтеза цих двох течій давала головний напрям громадській думці молодих Українців, що найбільш захоплювалися двома словами «Україна» та «народ». Українство та народництво, любов до українських звичаїв, історії та мови, з другого боку до українського простолюду, були тими гаслами, що об'єднували всю молоду інтелігенцію, родом з України, бодай в першій половині 60-их років» [7, с.67-68].

Ідея безелітності української нації і, як наслідок, припустимість бездержавного існування та пріоритетність громадського самоврядування в останній третині XIX сторіччя була підхоплена і розвинена М.Драгомановим і його соратниками та послідовниками, що адаптували до українських реалій популярні серед частини тогочасних європейських інтелектуалів ідеї соціалізму. Вони сформулювали концепцію так званого «громадівського соціалізму», яка синтезувала ідеї тогочасних західноєвропейських соціалістичних вчень, традиції українського суспільного життя та досягнення української політичної думки. Частина учасників так званого «жєневського гуртка», що виник навколо редагованого М.Драгомановим часопису «Громада», намагалась використати ідеї марксистської соціально-політичної та економічної теорії до української дійсності. «Радикальна частина ініціативної групи – С.Подолінський, О.Терлецький, М.Зібер – відстоювали революційне спрямування «Громади», але сам Драгоманов тоді ще не був крайнім радикалом і схилився спочатку до ліберального характеру видання» [8, с.108].

С.Подолінський, який вважав, що соціалістична політична доктрина є найбільш прийнятною для українства і набирає широкої популярності, наголошував, що український революційний рух повинен був отримати самостійне від загальноросійського оформлення. Це зумовлювалось як особливостями ситуації в Україні, так і тим, що російські революціонери, щодо України займали позиції, які мали дуже мало спільного з визвольним характером соціальної демократії: «...ми українофіли настільки націоналісти, наскільки націоналісти – серби-соціалісти, англійці[-соціалісти], та інші [соціалісти], і певна річ, не більше націоналісти як Ви росіяни. Не забувайте, що ми інший нарід, і різниця між нами і Вами, як між Вами і поляками, сербами та іншими» [9, с. 52-53].

Хоча, під впливом позиції соратників, погляди М.Драгоманова радикалізуються, але він так і не сприйняв їх захоплення ідеєю революційного насильства та збройного повстання як засобів реалізації громадівського соціального ідеалу. Однак, саме завдяки популярності ідей мислителя, його письменницькому таланту, соціалістична політична доктрина набуває все більшої серед тогочасної політично свідомої української молоді як Наддніпрянської України, так і західноукраїнських земель у складі Австро-Угорської імперії.

Однак, для українських політичних діячів півдавстрійської України визначальним стало намагання поєднати марксистські соціально-політичні постулати з ідеєю побудови самостійної української держави. Так у програмі Української (українсько-руської) радикальної партії було сформульовано положення про те, що: «Стоючи на ґрунті наукового соціалізму і годячися на всі впливаючі з сього консеквенції – так на полу політичним, економічним і культурним, – заявляє русько-українська партія радикальна, що здійсненне усіх її ідеалів соціалістичних можливе при повній самостійності політичній русько-українського народу і повнім, необмеженим праві його рішати самому у всіх справах його дотикаючих» [Цит за: 10, с. 12].

В концентрованій формі позиції українських галицьких прихильників соціалістичної політичної доктрини були викладені в праці «Україна irredenta» Ю.Бачинського. Використовуючи марксистську методологію, він констатує, що «...національна боротьба, втім широкім значінню, оперта вже явно на інтересах економічних, з відповідаючими їм політичними змаганнями... По своїй істоті є то отже боротьба економічна, конкуренційна боротьба капіталів славянських з сильнішим капіталом німецьким, – політично, виявила ся вона в жаданню перестрою нинішнього централістичного устрою Австрії в устрій – федералістичний» [11, с.41]. При цьому він наголошував, що боротьба за українську національну автономію є лише першим етапом в процесі набуття українцями повної державно-політичної самостійності.

Оцінюючи внесок Ю.Бачинського в розвиток української політичної думки, І.Багей відзначає: «... Ю.Бачинський був одним із засновників (а може, і засновником) ідеології австромарксизму і засновником україномарксизму» [12, с.62].

Говорячи про роль держави в боротьбі кожного народу за національну і соціальну справедливість,

Ю.Бачинський, підводячи підсумки Української Революції 1917-21рр., наголошує, «... остаточною ціллю кожного народу є не держава, а його можливо найкращий, свободний, культурний розвиток. Держава се лише засіб для сього...» [13, с.18]. Але власна держава, переконаний він – це той етап у розвитку нації, який вона не може оминати.

Констатуючи значне поширення марксистських ідей в українському русі, І.Франко якого не минуло в молоді роки захоплення «громадівським соціалізмом і марксизмом», на рубежі XIX і XX сторічч, писав про небезпеку для українства цієї політичної доктрини і висловлював сподівання, що «... в XX віці люди не схочуть вірити, щоб така безглузда і антигуманна доктрина могла коли-небудь розгарячувати голови і серця молоді, у котрої на устах є раз у раз любов до народу і до поступу» [14, с.273].

В останні роки свого життя мислитель прийшов до думки, що соціальне визволення для поневолених народів не можливе поза вирішенням питання створення власної держави: «...змагання до усунення економічного визиску мусить ео ірсо (тим самим – авт.) бути змаганням до усунення визискувачів своїх чи чужих, а в разі даного вибору певно насамперед чужих, а потім своїх. А що значить політична несаможиттєвість якоїсь нації, як у остатній лінії такий її стан, що вона мусить без опору дати визискувати себе іншій нації, мусить віддати частку здобутків своєї праці на цілі, які з її розвитком і безпекою не мають нічого спільного? Значить, жолудкові ідеї, тобто національно-економічні питання самі собою, з залізною конвенцією пруть усяку націю до виборювання для себе політичної самостійності, а в противнім разі розкривають перед нею неминучу перспективу економічного невільництва, знищення, павперизації, культурного застою і упадку» [15, с.279-280].

Питання створення самостійної національної держави як стратегічної мети українського руху на початку XX сторіччя стало консенсусним для українських політичних діячів Галичи практично всього політичного спектру, від право-консервативних і до «зачарованих» марксистською соціально-політичною теорією. Питання національної автономії в складі Австро-Угорщини було програмою-мінімум і розглядалось лише як етап до досягнення кінцевої мети.

В той же час український рух на Наддніпрянській Україні програмою-максимум вважав отримання того чи іншого ступеню національної автономії в межах реформованої і демократизованої російської імперії. Як писав М.Грушевський, аналізуючи уроки для України російської революції. 1905 року, держава, то лише такі "задоволення" як власні марки і гроші, уряд і армія, власні жандарми і тюрми. "... менш примхливе суспільство охоче позбавить себе цих вишуканих задовольнень, поступаючись ними за більш просту, але здорову юшку забезпечення свободи культурного і суспільного самовизначення, нестисненого національного розвитку, можливості вільно влаштовувати і розпоряджатися своїми місцевими відносинами і засобами, – усього того, що дасть йому федеративний або широко поставлений автономістичний лад держави" [15, с.63].

Практично до початку 1918 року, самостійництво було неприйнятне для М.Грушевського з цілого ряду причин. Серед них і бажання залишитись вірним ідеалу інтернаціональної єдності соціалістичного руху, до якого вчений відносив себе, і страх перед репресіями та небажання накликати на українців звинувачення в "мазепинстві", за допомогою якого протягом сотень років в Російській імперії душилися найменші прояви української національної свідомості, і прагнення продовжити успадковану традицію української політичної думки такою, як він її розумів.

Лише більшовицький переворот 1917, вибух Української революції 1917-21 рр., кривавий похід більшовицьких військ на чолі з М.Муравйовим та організований ними «червоний терор», все те, що сам М.Грушевський влучно означив як «очищення огнем», спонукали його прийняти ідею самостійного державного існування України.

Пояснюючи таку зміну політичної позиції, Голова Центральної ради зазначав: «Я вважаю таке визволення від «песького обов'язку» супроти Московщини незвичайно важним і цінним. Роздумуючи над сим моментом, я думаю, що марно пролилась кров тисяч розстріляних українських інтелігентів і молоді, коли вона принесла, чи закріпила духовне визволення нашого народу від найтяжшого і найшкідливішого ярма, яке може бути: добровільно прийнятого духовного чи морального закріпощення. Я скажу різко, але справжніми словами: се духовне холопство, холоуство раба, котрого так довго били по лицю, що не тільки забили в нім всяку людську гідність, але зробили прихильником неволі й холопства, його апологетом і панегиристом. Російські белетристи закріпили в художній формі тип такого холопа, і яще раз вибачаюсь за грубе слово: таким холопством я вважаю ту вірність, ту служебність не за страх, а за совість, глибоку і небориму, поколіннями виховану, яку українське громадянство виявляло – в одних часах менше, в інших більше – супроти державних, культурних і національних інтересів Росії й великоруського народу» [17, с.10-11].

Більше того, вчений вважає, що для українських соціалістів, що традиційно були антидержавниками, самостійна українська держава тепер має стати цінністю, оскільки вона не лише забезпечить проведення демократичних соціальних реформ, але і гарантуватиме саме існування нації: «Українська демократія повинна приложити всі свої старання до того, щоб мати таку державу, яку їй треба і якої вона хоче, а не обернутись до неї спиною, ставитись до неї байдужо. Навпаки, вона повинна вважати діло держави своїм ділом і віддати її будівництву і кермуванню всю душу і силу» [17, с.46].

Аналізуючи причини поразки українства в революції 1917-21 рр. І.Огієнко зазначав: «... український

народ в масі своїй покладався на крайні комуністичні гасла, а українська інтелігенція – на демократичний націоналізм. Центром усього питання відразу стала земля, а Центральна Рада якраз із цим питанням найбільше воловодилась і відтягала» [18, с.5]

Розрив між соціальним і національним питання в Українській революції вважав найбільшою трагедією та причиною її поразки і голова Генерального секретаріату Центральної ради В.Винниченко, який у «Щоденнику» записав: «Виходу не бачу, бо є тільки два виходи: або відмовитись бути українцем і тоді бути революціонером; або вийти зовсім з революції й тоді можна бути українцем. Ні того, ні другого я не можу зробити, і те й друге боляче мені смертельно. А з'єднати те й друге не можна, історія не дозволяє. Коли б не було в мене ще й літератури, мистецтва, я серйозно почав би думати ще про один вихід: смерть» [19, с.445].

Шукаючи вихід зі складної ситуації, що прирікала українство в Україні на поразку, перебуваючи в еміграції і намагаючись використати факт існування УСРР, В.Винниченко приходив до висновку про можливість і необхідність використати проти імперської політики більшовиків їх же політичну доктрину: «Коли де які українці бояться великоруського націоналізму, то на це можна сказати, що українцям треба бути якомога послідовнішими, вірнішими комуністами, щоб стояти на сторожі повної послідовності комун. дії, бо іменно комунізм не допускає панування нації над нацією. І що більшими, послідовнішими комуністами будуть руські, великоруські комуністи, то швидше вони, тим самим муситимуть привести самі себе до знищення свого національного панування над українцями» [20, с.5].

На нашу думку, саме ця запропонована ним стратегія національного виживання лягла в основу українського націонал-комунізму як явища української політичної думки ХХ.

Висновки. Хоча сьогодні соціологами й фіксується значне падіння числа прихильників лівої ідеології серед українців, однак запит на соціальну справедливість, перерозподіл національного багатства в суспільстві не зник. По закінченні військових дій він може спричинити «реінкарнацію» організацій лівого політичного спрямування і вивчення досвіду злету і краху українського націонал-комунізму, його ідейних витоків може стати в нагоді при плануванні післявоєнної відбудови України.

Бібліографічний список:

1. Українці стають все більш правими – соціолог розповів, наскільки більше стало націоналістів за час війни. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/naskilki-zroslo-kilkist-nacionalistiv-v-ukrajini-pislya-pochatku-viyni-novini-ukrajini-50438463.html>
2. Пашук А.І. Іван Вишенський – мислитель і борець. Львів, 1990. 176 с.
3. Вишенський І. Краткословна відповідь Петру Скарзі. Твори. К., 1959. С.159-187.
4. Яременко П.К. Іван Вишенський. К., 1982. 141с.
5. Драгоманов М.П. Пропащий час: Українці під Московським царством, 1654-1876. *Український історичний журнал*. 1991. № 9. С. 131-143.
6. Кирило-Мефодіївське товариство: У 3-х т. К., 1990. Т.1. 544 с.
7. Охрімівич Ю. Розвиток української національно-політичної думки. Нью-Йорк, 1965. 120с.
8. Федченко П.М. Михайло Драгоманов. Життя і творчість. К., 1991. 362 с.
9. Подолинський С. Вибрані твори / Упоряд. матеріалів та бібліограф. Р.Сербина. Монреаль, 1990. 208с.
10. Українські політичні партії кінця ХІХ-початку ХХ століття: Програмові і довідкові матеріали. К., 1993. 333 с.
11. Бачинський Ю. Україна irredenta. Берлін, 1924. 237 с.
12. Бегей І. Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник. К., 2001. 256 с.
13. Бачинський Ю. Большевицька революція і Українці. Критичні замітки. Берлін, 1925. 48 с.
14. Франко І. А.Фаресов. Народники и марксисты. С.-Петербург. 1899. *Зібрання творів в п'ятдесяти томах*. Т.45. С.272-275.
15. Франко І. Поза межами можливого. *Зібрання творів в п'ятдесяти томах*. 1899. Т.45. С.276-285.
16. Грушевський М. Освобождение России и украинский вопрос. Статьи и заметки. СПб., 1907. 294 с.
17. Грушевський М. На порозі нової України: Гадки і мрії. К., 1991. 128 с.
18. Огієнко І. Рятуння України. На тяжкій службі своєму народові. Вінніпег, 1968. 96 с.
19. Винниченко В. Щоденник. 1911-1920. Т. 1. Едмонтон–Нью-Йорк, 1980. 499 с.
20. Винниченко В. Лист В.Винниченка до клясово-несвідомої української інтелігенції. Відень, 1920. 8 с.

References:

1. Ukrayintsi stayut' vse bil'sh pravymy – sotsioloh rozpoviv, naskil'ky bil'she stalo natsionalistiv za chas viyny. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/naskilki-zroslo-kilkist-nacionalistiv-v-ukrajini-pislya-pochatku-viyni-novini-ukrajini-50438463.html>
2. Pashuk A.I. (1990). Ivan Vy'shens'ky'j – my'sly'tel' i borecz'. L'viv, 176 s.
3. Vy'shens'ky'j I. (1959). Kratkoslovna vidpovid' Petru Skarzi // Vy'shens'ky'j I. Tvory'. K., S.159-187.
4. Yaremenko P.K. (1982). Ivan Vy'shens'ky'j. K., 141s.
5. Dragomanov M.P. (1991). Propashhy'j chas: Ukrayinci pid Moskovs'ky'm czarstvom, 1654-1876. *Ukrayins'ky'j istory'chny'j zhurnal*.. No 9. S. 131-143.
6. Ky'ry'lo-Mefodiyivs'ke tovary'stvo: U 3-x t.t. (1990). K., T.1, 544 s.

7. Oxrimovy`ch Yu. (1965). Rozvy`tok ukrayins`koyi nacional`no-polity`chnoyi dumky`. N`yu-Jork, 120s.
8. Fedchenko P.M. (1991). My`xajlo Dragomanov. Zhy`ttya i tvorchist`. K., 362 s.
9. Podoly`ns`ky`j S. (1990). Vy`brani tvory` / Uporyad. materialiv ta bibliograf. R.Serby`na. Monreal`, 208s.
10. Ukrayins`ki polity`chni partiyi kincyа XIX-pochatku XX stolittya: Programovi i dovidkovi materialy` (1993). K., 333 s.
11. Bachy`ns`ky`j Yu. (1924). Ukrayina irredenta. Berlin, 237 s.
12. Begej I. (2001). Yulian Bachy`ns`ky`j: social-demokrat i derzhavny`k. K., 256 s.
13. Bachy`ns`ky`j Yu. (1925). Bol`shevy`cz`ka revolyuciya i Ukrayinci. Kry`ty`chni zamitky`. Berlin, 48 s.
14. Franko I. A. Faresov. (1899). Narodny`ky` y` marksy`sty. S.-Peterburg. *Zibrannya tvoriv v p`yatdesyaty` tomax*. T.45. S.272-275.
15. Franko I. (1899). Poza mezhamy` mozhly`vogo. *Zibrannya tvoriv v p`yatdesyaty` tomax*. T.45. S.276-285
16. Grushevsky`j M. (1907). Osvobozhdeny`e Rossy`y` y` ukray`nsky`j vopros. Stat`y` y` zametky`. SPb., 294 s.
17. Grushevs`ky`j M. (1991). Na porozi novoyi Ukrayiny`: Gadky` i mriyi. K., 128 s.
18. Ogiyenko I. (1968). Ryatuvannya Ukrayiny`. Na tyazhkij sluzhbi svojemu narodovi. – Vinnipeg, 96 s.
19. Vy`nny`chenko V. (1980). Shhodenny`k. 1911-1920. T. 1. Edmonton–N`yu-Jork, 499 s.
20. Vy`nny`chenko V. (1920). Ly`st V.Vy`nny`chenka do klyasovo-nesvidomoyi ukrayins`koyi inteligenciyi. Viden`, 8 s.

DOI 10.31558/2617-0248.2025.10.3

УДК 321.64:001.5/(477)

ЕВОЛЮЦІЯ НЕОПАТРИМОНІАЛЬНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2933-3186>

Осін В. В., к. політ. н., доцент, доцент кафедри історії та політичної теорії, НТУ «Дніпровська політехніка», Україна; непостійний науковий співробітник Університету Джорджа Вашингтона, Інститут європейських, російських та євразійських досліджень, Школа міжнародних відносин Елліотта (IERES), США

Стаття присвячена еволюції неопатримоніальної науки в Україні, тобто системи значимих і перформативних взаємодій науковців з бізнесменами та чиновниками, що детермінована відповідним політичним режимом. Її метою є простеження подальшої динаміки процесів отримання наукових ступенів українськими чиновникам за період 2014–2024 рр. Головна гіпотеза полягає в тому, що головною рисою неопатримоніальної науки є формування академічного капіталу за допомогою адміністративних засобів управління ним. Емпіричне підґрунтя роботи: кар'єри голів обласних державних адміністрацій (губернаторів) та обласних рад України протягом 1992–2024 років. Було проаналізовані кар'єри 642 колишніх і нинішніх губернаторів та/або голів облрад протягом 1992–2024 років, з яких 269 осіб отримали 354 наукові ступені. Виявлено, що наукові ступені найчастіше отримували представники виконавчої влади і вдвічі рідше – представники місцевого самоврядування. Практично рівна кількість припадає на суб'єктів підприємницької діяльності та «силовиків», в той час як відсоток вихідців з законодавчої гілки влади та, особливо, громадянського суспільства дуже малий. Ці дані відповідають гіпотезі про різну значущість політичної та економічної сфер під час отримання наукового ступеня та внутрішньої диференціації першої за логікою неопатримоніалізму. Зокрема, успіх у неопатримоніальній науці пов'язаний з контролем над політичними посадами, при цьому представники виконавчої влади мають більш сприятливі можливості для встановлення контролю над адміністративними засобами накопичення академічного капіталу в українській науці. В цілому, неопатримоніальна наука є похідною від політичного режиму України і значною мірою структурована силами, що визначають політичний розвиток країни. Водночас, розширення контингенту пошукувачів наукового ступеня за рахунок «залучення» до процесів сертифікації представників силових відомств та громадянського суспільства, а також збільшення частки вихідців зі сфери місцевого самоврядування ставить питання про наступний етап трансформації неопатримоніальної науки.

Ключові слова: неопатримоніальна наука, політичний режим України, наукові ступені, голови обласних державних адміністрацій, голови обласних рад України.

Osin V.V. The evolution of neopatrimonial science in Ukraine

©Осін В. В., 2025

The article is devoted to the evolution of neopatrimonial science in Ukraine, that is, a system of significant and performative interactions of scientists with businessmen and officials, which is determined by the relevant political regime. Its purpose is to trace the further dynamics of the processes of obtaining the academic degrees by Ukrainian officials during 2014–2024. The main hypothesis is that the main feature of neopatrimonial science is the formation of academic capital by using administrative means of managing it. The empirical basis of the work is careers of heads of regional state administrations (governors) and regional councils of Ukraine during 1992–2024. The careers of 642 former and current governors and/or heads of regional councils during 1992–2024 were analyzed, of whom 269 obtained 354 academic degrees. It was found out that academic degrees were most often obtained by representatives of the executive branch and half as often by representatives of local self-government. Almost equal numbers are accounted for by representatives of business entities and «siloviki», while that of the legislative branch and, especially, civil society is very small. These data correspond to the hypothesis that the political and economic spheres are differently important in obtaining the academic degree and that the former is differentiated internally according to the logic of neopatrimonialism. In particular, success in neopatrimonial science is associated with control over political positions, while representatives of the executive branch have more favorable opportunities to establish control over the administrative means of accumulating academic capital in Ukrainian science. In general, neopatrimonial science is a derivative of Ukrainian political regime and is largely structured by the forces that determine the political development of the country. At the same time, the expansion of the degree seekers by the «involvement» of representatives from «siloviki» and civil society as well as the increase of representatives from local government raises the question of the next stage of transformation of neopatrimonial science.

Keywords: neopatrimonial science, political regime of Ukraine, academic degrees, heads of regional state administrations, heads of regional councils of Ukraine.

За аналогією з Книгою для спалення Лі Чжи та Номо Academicus П'єра Бурдьє [1] цю розвідку можна назвати статтею для спалення: вона продовжує [2; 3] лінію мовчазно засудливих описів соціальних груп, чий непривабливий поведінковий патерн зазвичай прихований репутаційною (та владною) парасолькою. Робота зосереджена на практиках масового отримання ступенів (кандидата та/або доктора наук) українськими чиновниками, політиками та бізнесменами. Те, що на початку 1990-х рр. могло ще виглядати як поодинокі девіантні випадки, пізніше призвело до (формальної) інкорпорації в академічну систему десятків тисяч пошукувачів з-за меж системи вищої освіти. Кілька обставин виправдовують **актуальність** цієї роботи та визначення нами практики здобуття наукових ступенів як специфічного (пострадянського) патерну влади/знання, що потребує першочергового врахування свого політичного контексту.

По-перше, це не поодинокі збої в системі академічної сертифікації, які можна знайти за межами пострадянського простору [4]. За найбільш скромними підрахунками, близько 30% дисертацій в Україні купуються за гроші [5]. Зрештою, це означає отримання щонайменше 2000 наукових ступенів на рік із зниженим рівнем легітимності. Такі масштаби говорять про аномальну відкритість української системи вищої освіти для абітурієнтів з-за меж системи вищої освіти.

По-друге, слід зазначити, що в Україні існують специфічні, навіть перверсивні відносини між владою та експертами. У західних демократіях переважає ідея, що «професійне та незалежне управління передбачає наявність добре освічених, підготовлених і кваліфікованих державних службовців, здатних надати політикам експертні знання, аргументи та поради» [6, с. 139]. Через це і парламентарі, і міністри часто набираються з навчальних закладів [7] або професійних груп [8], які сприяють реалізації цієї ідеї. Іноді це призводить до небажаного консерватизму [9, с. 44], але зазвичай працевлаштуванню передують отримання сертифікатів та ступенів.

В Україні Академія видається інституціоналізовано підпорядкованою, і одна з її функцій – це обслуговування політиків, а не надання їм компетентної експертизи. У ст. 31 Закону «Про статус народного депутата України» зазначено, що тому «створюються умови для підвищення професійного рівня, а саме: підвищення кваліфікації, навчання у навчальних закладах, у тому числі магістратурах та аспірантурах, вивчення іноземних мов у вільний від виконання депутатських обов'язків час за рахунок бюджетних призначень на забезпечення діяльності Верховної Ради України». У 1995–2014 рр. діяло ще більш одіозне положення: «Верховна Рада... забезпечує колишньому народному депутату безпосередньо після закінчення строку його повноважень, на період його працевлаштування, виплату матеріальної допомоги у розмірі заробітної плати з урахуванням всіх доплат та надбавок, яку отримують працюючі народні депутати, але не більше одного року, а в разі навчання чи перекваліфікації – не більше двох років після закінчення строку повноважень народного депутата». З одного боку, покриття витрат на здобуття наукового ступеня державою автоматично ставить депутатів у привілейоване становище. З іншого, не менш важливим є закріплення такої моделі відносин між Академією та владою, за умовами якої (1) державні структури апіорі не прагнуть рекрутувати експертів з академічної спільноти, які могли б сприяти формуванню професійного та незалежного

управління; (2) наукова експертиза є «науковим» обґрунтуванням (волютаристських) рішень політичного керівництва; (3) з точки зору чиновників, немає різниці між «нормальною» роботою науковців та її кінцевими результатами у вигляді компетентної експертизи та переважно перформативного здобуття наукових ступенів.

По-третє, на відміну від західної Академії, яка по-справжньому обурена фальшивими дипломами та намагається боротися з їхньою «приголомшливою торгівлею» [10], ми бачимо радше етап прийняття в Україні. Оксен Лісовий, міністр освіти і науки, зазначив у своєму нещодавньому інтерв'ю: «Сьогодні... ступінь чомусь прагнуть набути багато людей, чим би вони не займалися і де б вони не працювали, попри те, що не мають ніякого стосунку до науки і досліджень» [11]. Будучи високопосадовцем, до компетенції якого також входить контроль за процесом академічної атестації, він далі визнає: «Мені відомо, що низка людей досі звертаються до дисертаційних фабрик, де їм пишуть дисертації, до яких вони навіть руки не доклали» [11]. Важко не погодитися з головним висновком, що «це проблема, яка знаходиться не в юридичній, а у культурній площині», з тим лише уточненням, що культурне тут є політичним. Ба більше, факт виявленого плагіату в кандидатській дисертації Оксена Лісового додає сюрреалізму ситуації, коли у високопосадовця немає можливостей чи волі протистояти практиці отримання «нелегітимних» наукових ступенів.

Нарешті, процес здобуття наукового ступеня в Україні для здобувачів поза Академією в 1990-х рр. передбачав за обов'язкову умову зайняття адміністративної посади. Вони відігравали і відіграють вирішальну роль в актуалізації наукових інтересів і перетворенні ординарних чиновників на енциклопедично освічених титанів Відродження. Посади нівелювали такі речі, як відповідність освіти науковому ступеню або взагалі наявність спеціальної підготовки. Тільки в цих умовах колишній губернатор Одеської області Ігор Палиця, який закінчив Волинський державний університет імені Лесі Українки (1994) за спеціальністю «Історія та правознавство», міг стати кандидатом технічних наук у 2002 р. без отримання додаткових ступенів чи сертифікатів. Його дисертація «Розробка організаційного проекту трансформування галузі нафтопродуктозабезпечення в ринкових умовах» має очевидний зв'язок з місцем його роботи за три роки до захисту: голова правління ВАТ «Нафтохімік Прикарпаття», один із найстаріших нафтопереробних заводів України. Однак посада часто просто впливає на здобуття вченого ступеня, без будь-якого зв'язку з його вищою освітою та функціональними обов'язками. Так, Петро Слобода працював у Державній фіскальній службі України на посаді заступника начальника митного поста «Угринів» (Львівська митниця), а через рік захистив кандидатську дисертацію на тему «Агрохімічна оцінка систем удобрення топінамбура на сірому лісовому ґрунті Західного Лісостепу України».

Ці випадкові випадки не є риторичною стратегією ілюстрації, яка «майже неминуче передбачає редукцію до сфери звичайного знання тих наукових конструкцій, які були старанно вирвані з нього» [1, с.1–2]. Їхня мета – «об'єктивувати об'єктифікацію (objectify objectification)» через публічний акт самопізнання і водночас продемонструвати аудиторії, необізнаній у пострадянських реаліях, що велика кількість патернів здобуття наукового ступеня в Україні суперечить існуючим теоріям про те, як Академія працює (або має працювати). Водночас вони добре вписуються в характеристики неопатримоніалізму, головні риси якого – це нечіткий розподіл приватного та публічного та управління державою як володіння (патроніум) правлячих груп, які приватизують суспільні функції та державні інституції: «правлячі групи розглядають суспільство як свою власну приватну сферу, а виконання суспільних функцій – як законний засіб для їхнього особистого збагачення» [12, с. 90]. Інакше кажучи, еліти за неопатримоніалізму розглядають майже всі соціальні і політичні інститути як власну вотчину, характер операцій з якими не обмежується угодами чи домовленостями. Певний ранг у владній ієрархії відкриває доступ до кількох підвідомчих закладів, у тому числі до вищої освіти, контроль над якими дорівнює їх власності. Бути чиновником за неопатримоніалізму означає, по суті, приватизувати багато «державних функцій та інститутів», точна кількість і повнота контролю над якими визначається рангом посади.

Стаття написана в умовних межах політики політичної науки, метою якої було [13; 14; 15] та є [16] простеження впливу соціально-політичних факторів на розвиток політичної науки та знання, які вона продукує. Навіть побіжний **огляд літератури** засвідчує, що життєздатність вищезгаданого підходу значною мірою спирається на порівняльний аналіз, який передбачає засвоєння різноманітного досвіду взаємодії влади та знання. Пострадянська Академія надає можливість системно досліджувати специфічні моделі влади/знання, що певною мірою було відображено в кількох колективних роботах з історії політології в Центральній та Східній Європі [17; 18; 19; 20]. Головною проблемою цих праць є не стільки поверховість опису дисциплінарного життя, скільки розрив між консенсусом вчених щодо визначального впливу політичного режиму на політологію та відсутністю спроб виявити особливості політичної науки за різних режимів. Найбільш цікавою є спроба Пауло Равекки висвітлити «політичний, культурний та академічний феномен, який називається авторитарною політичною наукою» [21, с.50] на основі «систематичного та поглибленого аналізу» робіт, опублікованих у головних політологічних журналах Чилі.

Ця стаття, що є першою частиною більш масштабної розвідки в рамках політики політичної науки в Україні, прагне заповнити прогалину між відрядними положеннями відповідного напрямку та його практикою. **Метою** є простеження подальшої динаміки процесів отримання наукових ступенів українськими чиновниками за період 2014–2024 рр. Відповідно, ця розвідка продовжує попередні роботи автора, спрямовані на опис так званої неопатримоніальної науки, тобто системи значимих і перформативних взаємодій науковців

з бізнесменами та чиновниками, що детермінована відповідним політичним режимом. При цьому замість виділення трьох класів посад у ранніх роботах я застосовую більш детальну класифікацію з семи класів. Її краща узгодженість з емпіричним розмаїттям претендентів ззовні Академії потенційно дозволяє виявити нові патерни здобуття наукових ступенів, що свідчать про перехід від неопатримоніальної науки до споживання наукових ступенів. Водночас, ранні формулювання гіпотез та операціоналізація понять [3] зберігають свою релевантність.

Гіпотеза цього дослідження полягає в тому, що головною рисою неопатримоніальної науки є формування академічного капіталу за допомогою адміністративних засобів управління ним. Отже, я припускаю, що в неопатримоніальній науці успіх пов'язаний з контролем над посадами, які дозволяють отримати наукові ступені в обхід таких вимог, як проведення емпіричних досліджень і розробка інноваційних ідей. Оскільки неопатримоніалізм передбачає пріоритетність політичної сфери, я можу спрогнозувати менший відсоток ступенів, які здобувають представники бізнесу, і більший відсоток – політиків. В останньому я очікую знайти переважання представників виконавчої влади, що узгоджується з її провідною роллю за неопатримоніалізму в цілому [22] і протягом майже всієї української історії [12; 23]. Зокрема, на думку Андрія Зоткіна, «посада керівника представницької влади має менше значення як для регіональних еліт, так і для центру. Повноваження депутатів Верховної Ради та місцевих рад були суттєво обмежені прийнятою у 1996 р. Конституцією, тоді як керівники виконавчої влади мають у своїх руках значно більший обсяг реальної влади у регіоні» [23, с. 143].

Емпіричним підґрунтям неопатримоніальної науки є кар'єри голів обласних державних адміністрацій (далі – губернатори) та обласних рад (далі – голів облрад) України протягом 1992–2024 років. Губернатори призначаються Президентом України для здійснення виконавчої влади в кожній із 24 областей, а також в одній автономній республіці (Крим) і двох містах зі спеціальним статусом (Київ і Севастополь). Обласна рада є органом місцевого самоврядування, голова якого «обирається відповідною радою шляхом таємного голосування з числа її депутатів на строк повноважень ради» (ст. 55 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»). У цьому дослідженні до губернаторів потрапили, окрім представників президента України (до 1995 р.) та голів обласних державних адміністрацій (з 1995 р.), голови міської державної адміністрації м. Києва та м. Севастополя, прем'єр-міністри Автономної Республіки Крим, голови Ради міністрів Республіки Крим (до 1994 р.) та президент Республіки Крим (до 1995 р.). До голів обласних рад потрапили, власне, голови обласних рад (з 1991 р.), а також голови Верховної Ради Республіки Крим (до 1995 р.), Верховної Ради (1995–1998 рр.) та Верховної Ради АР Крим (з 1998 р. по 2014 рр.).

За вказаний період губернаторами та головами обласних рад були 642 особи з різних регіонів та різного віку, чия кар'єра – це тісне переплетення не завжди чітко диференційованих в Україні ролей – чиновників, політиків, представників силових структур і бізнесменів. Так, лише 8,1% (колишніх) посадовців отримали науковий ступінь під час перебування на посаді губернатора та/або голови облради, а решта отримали науковий ступінь, обіймаючи попередні чи наступні посади прем'єр-міністра, міністра, голови правління банку, прокурора, начальника обласного Управління МВС, директор міської електропостачальної компанії тощо. Як результат, фокус на губернаторах та головах облрад дозволяє виявити репрезентативні закономірності взаємодії науковців з представниками бізнесу та влади, детерміновані неопатримоніальним політичним режимом.

Для цієї статті я проаналізував кар'єри 642 колишніх і нинішніх губернаторів та/або голів облрад протягом 1992–2024 років, з яких 269 отримали 354 наукові ступені (41,9% від загальної кількості чиновників). Але з більшості розрахунків я вилучив 65 наукових ступенів, оскільки вони були отримані до 1991 року (15,95% від загальної кількості вчених ступенів) або через відсутність достовірних даних (3,11% від загальної кількості вчених ступенів). Крім того, 44 ступені були отримані в системі (вищої) освіти, як правило, до зайняття будь-яких значущих посад, а 2 ступені отримували ті, хто не мав постійної роботи на момент захисту дисертації. У підсумку в більшості підрахунків я розглянув 243 випадки отримання наукового ступеня 202 особами. У цій статті я не зупиняюсь на розрізненні кандидата та доктора наук, але більшість статистичних даних стосується «кандидатської» науки як основної інтерактивної платформи для взаємодії між владою/режимом і наукою.

Інформацію про наукові ступені та їх отримання я брав із відкритих джерел, як-от сайти облдержадміністрацій та облрад, сайти відомств, де працювали чиновники. Також я використовував різні особисті сайти, інформаційні агентства, сайти різних університетів (наприклад, Центру славістики Університету Хоккайдо та їхнього проекту «Політична еліта українських регіонів»), такі інтернет-портали, як «Політрада» (<http://politrada.com/regions>), «Офіційна Україна сьогодні» (<http://dovidka.com.ua>) та ін. Дані звірено з бази авторефератів дисертацій Національної бібліотеки України імені Вернадського.

Крім того, я виділив 7 груп посад (місце роботи), що відображають різний ступінь залученості в політичну, економічну та інші суспільні сфери. Це «виконавча» (прем'єр-міністр, міністри, губернатори...), «законодавча» (народні депутати, голови Верховної Ради, її комітетів і комісій), «судова» (судді) гілки влади, «місцеве самоврядування» (голови та/або депутати районних, міських та обласних рад...), «силовики» (СБУ, Головне управління розвідки, Збройні Сили України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, МВС...), «громадянське суспільство» (громадські організації, профспілки, ЗМІ...) та «суб'єкти

підприємницької діяльності» (представники малого, середнього та великого бізнесу).

На Рис. 1 наведено основні результати розподілу 243 випадків отримання вчених ступенів колишніми чи діючими посадовцями за шістьма (жоден із представників судової влади не був губернатором та/або головою обласної ради протягом зазначеного періоду) виокремленими групами місць роботи. Посилання на Президентів України («Леонід Кравчук», «Леонід Кучма I», «Леонід Кучма II» та ін.) означає відповідний період отримання цих наукових ступенів. Періодизація ґрунтується на не завжди однакових термінах повноважень президентів, а не на, скажімо, виділенні математично рівних періодів, що пояснюється особливостями неопатримоніалізму. Останній є регульованою Президентом ієрархією множини патронатів, завдяки чому відбувається оновлення неопатримоніальної бюрократії, зокрема губернаторів та/або голів облрад. Відповідно, отримання (новими) членами неопатримоніальної бюрократії наукових ступенів залежить насамперед від зміни президентів (або відповідних патрон-клієнтських мереж), а не від фігури міністра освіти чи якоїсь природної ходи часу.

На Рис. 1 видно, що наукові ступені найчастіше отримували представники виконавчої влади (40,74%) і вдвічі рідше – представники місцевого самоврядування (20,58%). Практично рівна кількість припадає на суб'єктів підприємницької діяльності (13,58 %) та «силовиків» (13,17 %), в той час як відсоток вихідців з законодавчої гілки влади (10,29 %) та, особливо, громадянського суспільства (1,65 %) дуже малий.

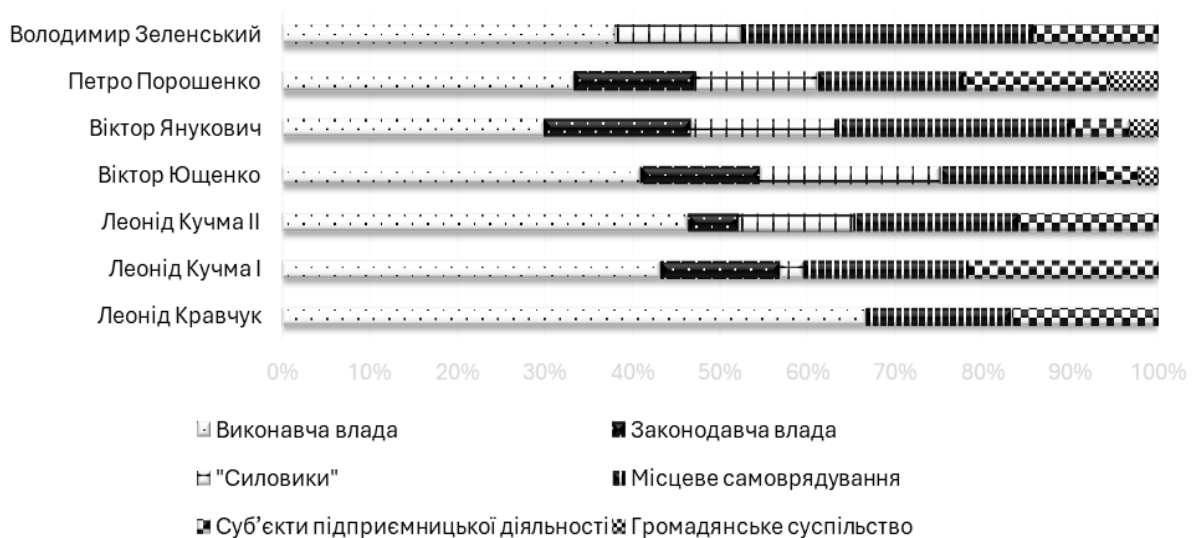

Рисунок 1. Вчені ступені та місця роботи керівників та голови обласних рад, 1992-2024 рр.

Загалом ці дані відповідають гіпотезі про різну значущість політичної та економічної сфер під час отримання наукового ступеня та внутрішньої диференціації першої за логікою неопатримоніалізму. Таким чином, успіх у неопатримоніальній науці пов'язаний, головним чином, з контролем над тим, що можна назвати «політичними» посадами, оскільки вони дозволяють отримати вчений ступінь без систематичного проведення оригінальних досліджень, що є основою для формування інтелектуальної ідентичності. При цьому, посади в органах виконавчої влади мають більший потенціал, ніж виборні, тобто представники першої мають більш сприятливі можливості для встановлення контролю над адміністративними засобами накопичення академічного капіталу в українській науці. Існуюча диспропорція між кількістю наукових ступенів губернаторів і голів обласних рад відображає їхню відносну важливість в українській політиці.

Процес здобуття наукового ступеня в Україні значною мірою залежить від Президентів, і відправною точкою тут виступає Леонід Кравчук (на посаді з 5 грудня 1991 року по 19 липня 1994 року), на якого припадає 2,47% випадків здобуття наукових ступенів виокремленої групи чиновників. Значне зростання відбулося протягом першої (19.07.1994 р. – 30.11.1999 р.) та особливо другої каденції (30.11.1999 р. – 23.01.2005 р.) Леоніда Кучми – 15,23% та 28,4% відповідно. За часів Віктора Ющенка (23.01.2005–25.02.2010) відбувся незначний спад (13,99%), який продовжився і за президентства одіозного та корумпованого Віктора Януковича (25.02.2010–22.02.2014) – 12,36%. Президентство Петра Порошенка (07.06.2014–20.05.2019) вирізняється невеликим зростанням кількості високопосадовців з науковими ступенями (14,82%), тоді як за чинного Президента Володимира Зеленського спостерігається серйозна зменшення (8,63%) тих, хто отримав їх за службовим становищем.

Взаємозв'язок між президентом і отриманням наукових ступенів можна пояснити, використовуючи

ідею Генрі Е. Хейла: «Патрональні президентські системи, доки вони включають конкурентні національні вибори, мають тенденцію виробляти режимні цикли» [24, с. 87]. Це означає постійні зміни на рівні інституцій («сильні авторитарні риси... з'являються, потім, здається, демократизуються..., потім повертаються до більш авторитарних рис... і так далі, і так далі») [24, с. 88], які не впливають на структури особистих мереж і тому принципово не змінюють сам режим. Я вважаю, що відносна стабільність політичної еліти, яка сформувалася за Кучми і значною мірою задовольнила свої академічні претензії під час його президентства, обертається відносним падінням темпів отримання наукових ступенів за Ющенка, Януковича і навіть Порошенка, зберігаючи при цьому неопатримоніальний характер режиму. При цьому також треба пам'ятати, що президентство Порошенка ознаменувалося втратою Криму та Донбасу – останній регулярно надавав величезну кількість захистів вищих посадовців.

Водночас очевидний спад захисту «владних» дисертацій за президентства Зеленського потребує окремого дослідження, яке виходить за рамки цієї статті. Як попередню гіпотезу, я припущу, що мовиться не про фундаментальну трансформацію українського політичного режиму, а про кумулятивний вплив внутрішніх (COVID-19) і зовнішніх факторів (початок повномасштабного російського вторгнення). Ці виклики значною мірою сприяли як уповільненню процесу здобуття наукових ступенів в українській системі вищої освіти (не лише для чиновників), так і більшій змінності влади порівняно з попередніми Президентами. Так, з Таблиці 1 видно, що на президентство Зеленського припадає найбільша кількість губернаторів і голів облрад за всі часи незалежності України. І це навіть незважаючи на те, що починаючи з російського вторгнення вибори до облрад провести неможливо. Поєднання цих факторів на практиці означало, що потенційні «науковці» поза Академією не мали можливості чи часу організувати власні процеси сертифікації. Водночас тривалість терміну є важливим предиктором здобуття наукового ступеня: чим довше посадовець перебуває на посаді, тим успішніше він/вона отримує з неї пребендальний дохід (тобто дохід від певної посади), включно з науковими ступенями [3].

Таблиця 1

Кількість губернаторів та голів обласних рад за регіонами, 1992–2024 рр.

Регіон	Президенти України							Всього
	Леонід Кравчук	Леонід Кучма I	Леонід Кучма II	Віктор Ющенко	Віктор Янукович	Петро Порошенко	Володимир Зеленський	
Західна Україна	17	21	18	27	22	41	43	189
Східна Україна	11	14	10	21	12	21	27	116
Центральна Україна	16	19	19	26	16	35	44	175
Південна Україна	7	15	10	16	13	26	28	115
Київ	5	1		1	5	1	2	15
Крим	6	12	3	3	6	2		32
Всього	62	82	60	94	74	126	144	642

Висновки. Можна вважати доведеним, що неопатримоніальна наука є похідною від політичного режиму України, а дані про регіональний вимір (опущені в межах цієї розвідки) підтверджують попередні висновки [3]: найбільш «сильні» (у плані переплетення бізнесу та політики) регіони України характеризуються найбільшою кількістю захистів дисертацій. Таким чином, неопатримоніальна наука значною мірою структурована силами, що визначають політичний розвиток країни: загальним домінуванням центру (як розпорядника ресурсів) і ранжуванням регіонів залежно від їх політичної та економічної потужності.

Водночас зазначу розширення контингенту пошукувачів наукового ступеня, насамперед, за рахунок «залучення» до процесів сертифікації представників силових відомств та громадянського суспільства, а також збільшення частки вихідців зі сфери місцевого самоврядування. У свою чергу, це ставить питання того, чи є це суто кількісним розширенням акторів неопатримоніальної науки або мовиться про її докорінну трансформацію? Отримати відповідь на це питання я планую в наступній статті, присвяченій практикам отримання наукових ступенів пошукувачів з-за меж Академії в політичній науці.

Бібліографічний список:

1. Bourdieu P. *Homo Academicus*. Redwood City: Stanford University Press, 1988. 344 p.
2. Осин В. Академия и политический режим: неопатримониальная наука в Украине (и Молдове). *Ab Imperio*, 2014. №3. С. 295–360.
3. Осин В., Зеленски А., Шуляк С. Власть и знание на постсоветском пространстве: политический режим, научная степень, идеология и карьера в Украине и Молдове. Вильнюс: ЕГУ, 2014. 376 с.
4. Ezell A. Academic fraud and the world's largest diploma mill. *College and University*, 2019. Vol. 94, Iss. 4, Pp. 39–46.
5. Осипян А. Українські політики й фальшиві дисертації. Дзеркало Тижня, 16 червня 2017. URL: https://zn.ua/ukr/science/ukrayinski-politiki-y-falshivi-disertaciyi-245793_.html.
6. Blondel J., Müller-Rommel F., Malovà D. *Governing new European democracies*. London: Palgrave Macmillan UK, 2007. 251 p.
7. Gaxie D., Godmer L. Cultural capital and political selection: educational backgrounds of parliamentarians. *Democratic Representation in Europe* (ed. by H. Best, M. Cotta). Oxford: Oxford University Press, 2007. Pp. 106–35.
8. Pinto A., Almeida P. Portugal: the primacy of “independents”. *The Selection of Ministers in Europe* (ed. By K. Dowding, P. Dumont). New York: Routledge, 2008. Pp. 147–158.
9. Bourdieu P. The specificity of the scientific field and the social conditions of the progress of reason. *Social Science Information*, 1975. Issue 14, 6 (December). Pp. 19–47.
10. Clifton H., Chapman M., Cox S. “Staggering” trade in fake degrees revealed. BBC, January 16, 2018. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-42579634>.
11. Кречетова Д. Про експерименти з вишами, НУШ і відмову від ступеня. Інтерв'ю з Оксеном Лісовим. Українська правда, 28 березня 2024. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/nush-eksperimenti-z-vishami-i-zaklik-do-studentiv-interv-yu-z-ministrom-osviti-300747/>.
12. Fisun O. Rethinking post-Soviet politics from a neopatrimonial perspective. *Demokratizatsiya*, 2012. 20(2). Pp. 87–96.
13. *The development of political science: a comparative survey* / Easton D., Gunnell J., Graziano L. (editors). London: Routledge, 1991. 306 p.
14. *Regime and discipline: democracy and the development of political science* / Easton D., Gunnell J., Stein M. (editors). Ann Arbor: University of Michigan Press, 1995. 293 p.
15. *Political science in history: research programs and political traditions* / Farr J., Dryzek J., Leonard S. (editors). Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1995. 378 p.
16. *Political science in Europe: achievements, challenges, prospects* / Boncourt Th., Engeli I., Garzia D. (editors). London: Rowman & Littlefield, 2020. 348 p.
17. *Opportunities and challenges for new and peripheral political science communities* / Ilonszki G., Roux Ch. (editors). Cham: Springer International Publishing, 2022. 281 p.
18. *Political science in Europe at the beginning of the 21st century* / Krauz-Mozer B., Kułakowska M., Borowiec P., Ścigaj P. (editors). Kraków: Jagiellonian University Press, 2015. 612 p.
19. *Political science in Central-East Europe: diversity and convergence* / Eisfeld R., Pal L. (editors). Verlag Barbara Budrich, 2010. 317 p.
20. *Three social science disciplines in Central and Eastern Europe: handbook on economics, political science and sociology (1989-2001)* / Kaase M., Sparschuh V., Wenninger A. (editors). Berlin: Informationszentrum Sozialwissenschaften; GESIS Servicestelle Osteuropa; Collegium Budapest, Institute for Advanced Study, 2002. 668 p.
21. Ravecca P. *Politics of political science: re-writing Latin American experiences*. New York: Routledge, 2019. 292 p.
22. Eisenstadt Sh. *Revolution and the transformation of societies: a comparative study of civilizations*. New York: Free Press, 1978. 348 p.
23. Зоткин А. «Львы» и «лисы» украинской политики. Киев: Институт социологии НАН Украины, 2010. 341 с.
24. Hale H. *Patronal politics: Eurasian regime dynamics in comparative perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. 538 p.

References:

1. Bourdieu P. (1988). *Homo Academicus*. Redwood City: Stanford University Press, 344 p.
2. Osin V. (2014). *Akademija i politicheskiy rezhim: neopatrimonial'naja nauka v Ukraine (i Moldove)*. *Ab Imperio*, №3. S. 295–360.
3. Osin V., Zelenski A., Shuljak S. (2014). *Vlast' i znanie na postsovet'skom prostranstve: politicheskiy rezhim, nauchnaja stepen', ideologija i kar'era v Ukraine i Moldove*. Vil'njus: EGU, 376 s.
4. Ezell A. (2019). Academic fraud and the world's largest diploma mill. *College and University*, Vol. 94, Iss. 4, Pp. 39–46.
5. Osy'pyan A. *Ukrayins'ki polity'ky` j fal'shy`vi dy'sertaciyi*. *Dzerkalo Ty`zhnya*, 16 chervnya 2017. URL: https://zn.ua/ukr/science/ukrayinski-politiki-y-falshivi-disertaciyi-245793_.html.

6. Blondel J., Müller-Rommel F., Malovà D. (2007). *Governing new European democracies*. London: Palgrave Macmillan UK, 251 p.
7. Gaxie D., Godmer L. (2007). Cultural capital and political selection: educational backgrounds of parliamentarians. *Democratic Representation in Europe* (ed. by H. Best, M. Cotta). Oxford: Oxford University Press, Pp. 106–35.
8. Pinto A., Almeida P. (2008). Portugal: the primacy of “independents”. *The Selection of Ministers in Europe* (ed. by K. Dowding, P. Dumont). New York: Routledge, Pp. 147–158.
9. Bourdieu P. (1975). The specificity of the scientific field and the social conditions of the progress of reason. *Social Science Information*, Issue 14, 6 (December). Pp. 19–47.
10. Clifton H., Chapman M., Cox S. “Staggering” trade in fake degrees revealed. BBC, January 16, 2018. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-42579634>.
11. Krechetova D. Pro ekspery`menty` z vy`shamy`, NUSh i vidmovu vid stupenya. Interv`yu z Oksenom Lisovy`m. *Ukrayins`ka pravda*, 28 bereznya 2024. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/nush-eksperimenti-z-vishami-i-zaklik-do-studentiv-interv-yu-z-ministrom-osviti-300747/>.
12. Fisun O. (2012). Rethinking post-Soviet politics from a neopatrimonial perspective. *Demokratizatsiya*, 20(2). Pp. 87–96.
13. The development of political science: a comparative survey / Easton D., Gunnell J., Graziano L. (editors). (1991). London: Routledge, 306 p.
14. Regime and discipline: democracy and the development of political science / Easton D., Gunnell J., Stein M. (editors). (1995). Ann Arbor: University of Michigan Press, 293 p.
15. Political science in history: research programs and political traditions / Farr J., Dryzek J., Leonard S. (editors). (1995). Cambridge and New York: Cambridge University Press, 378 p.
16. Political science in Europe: achievements, challenges, prospects / Boncourt Th., Engeli I., Garzia D. (editors). (2020). London: Rowman & Littlefield, 348 p.
17. Opportunities and challenges for new and peripheral political science communities / Ilonszki G., Roux Ch. (editors). (2022). Cham: Springer International Publishing, 281 p.
18. Political science in Europe at the beginning of the 21st century / Krauz-Mozer B., Kułakowska M., Borowiec P., Ścigaj P. (editors). (2015). Kraków: Jagiellonian University Press, 612 p.
19. Political science in Central-East Europe: diversity and convergence / Eisfeld R., Pal L. (editors). (2010). Verlag Barbara Budrich, 317 p.
20. Three social science disciplines in Central and Eastern Europe: handbook on economics, political science and sociology (1989-2001) / Kaase M., Sparschuh V., Wenninger A. (editors). (2002). Berlin: Informationszentrum Sozialwissenschaften; GESIS Servicestelle Osteuropa; Collegium Budapest, Institute for Advanced Study, 668 p.
21. Ravecca P. (2019). *Politics of political science: re-writing Latin American experiences*. New York: Routledge, 292 p.
22. Eisenstadt Sh. (1978). *Revolution and the transformation of societies: a comparative study of civilizations*. New York: Free Press, 348 p.
23. Zotkin A. (2010). «L'vy» i «lisy» ukrainskoj politiki. Kiev: Institut sociologii NAN Ukrainy, 341 s.
24. Hale H. (2014). *Patronal politics: Eurasian regime dynamics in comparative perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 538 p.

СУЧАСНІ ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

DOI 10.31558/2617-0248.2025.10.4

УДК 321.01:327.001.73

НОВІ ІНСТИТУТИ: ДЕТЕРМІНАНТИ ВИНИКНЕННЯ
ТА СУБ'ЄКТНІСТЬ В ПОЛІТИЦІORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8280-7104>**Бусленко В. В., Волинський національний університет імені Лесі Українки**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-8784-8492>**Дмитрук Ю. С., Волинський національний університет імені Лесі Українки**

Метою статті є обґрунтування теоретико-методологічних підходів до появи нових політичних інститутів, визначення їхньої специфіки та зв'язку з інституційним середовищем. На основі теорії неоінституціоналізму проаналізовано сутність понять «інститут» та «інституція». Обґрунтовано теоретико-методологічні підходи до появи нових політичних інститутів. Уточнено вплив ендегенних чинників на інституційне середовище як детермінант появи консолідуючих інститутів. В якості прикладу обрано Раду з питань співпраці з Україною як допоміжного органу при Прем'єр-міністрії Республіки Польща, яка повністю відповідає ознакам інституту: є легітимним органом з консультативно-дорадчим статусом, чіткою організаційною структурою. Інститути надають правового забезпечення тим правилам і порядкам, які породжуються конкретними інституціями. В даному випадку Рада з питань співпраці з Україною базується на комплексі комплементарних взаємопов'язаних інституцій, серед яких: держава, армія, економіка, національна безпека, міжнародна безпека. Під впливом російсько-української війни відбувається їх значна політизація, що зумовлює характер міждержавних взаємовідносин, зміну поведінку політичних акторів, корекцію правил, норм, статусів та ролей на основі вироблення консолідованих підходів до безпекових питань та допомоги Україні в протидії агресору та відбудові економіки. Створення інституту сприяло «розвантаженню» інших польських державних центрів прийняття рішення, тіснішої координації з українськими державними інститутами та лідерами, акторами громадянського суспільства, органами місцевого самоврядування, аналітичними центрами, що загалом вплинуло на підвищення рівня поінформованості центрів прийняття політичних рішень, окреслення чіткіших «правил гри» між державами, більш прогнозованої поведінки політичних акторів, зменшення рівня конфліктності в міждержавних відносинах.

Ключові слова: організації, політичні актори, політичні процеси, Республіка Польща, російсько-українська війна, інститут, інституція.

Buslenko V. V., Dmitruk Y. S. New institutions: determinants of emergence and subjectivity in politics

Based on the neo-institutionalist concept, the essence of the terms "institute" and "institution" is analyzed. The theoretical and methodological approaches to the emergence of new political institutions are substantiated. The influence of endogenous factors on the institutional environment as a determinant of the emergence of consolidating institutions is clarified. The Council for Cooperation with Ukraine as an auxiliary body under the Prime Minister of the Republic of Poland is chosen as an example, which fully meets the characteristics of an institution: it is a legitimate body with a consultative advisory status and a clear organizational structure. Institutions provide legal underpinning for the rules and procedures generated by specific organizations. In this case, the Council for Cooperation with Ukraine is grounded in a complex of complementary interconnected institutions, including the state, the military, the economy, national security, and international security. Under the influence of the Russo-Ukrainian war, these institutions are undergoing significant politicization, which shapes the nature of interstate relations, alters the behavior of political actors, and leads to the adjustment of rules, norms, statuses, and roles based on the development of consolidated approaches to security issues and assistance to Ukraine in countering aggression and rebuilding the economy. The establishment of the institute contributed to "relieving" other Polish state decision-making centers, ensuring closer coordination with Ukrainian state institutions and leaders, civil society actors, local self-government bodies, and think tanks. Overall, this influenced

the increased awareness of decision-making centers, the definition of clearer "rules of the game" between the states, more predictable behavior of political actors, and a reduction in the level of conflict in interstate relations.

Keywords: : organizations, political actors, political processes, Republic of Poland, Russian-Ukrainian war, institute, institution.

Актуальність дослідження. Впродовж останнього десятиріччя в політичній практиці для вирішення низки питань економічного, політичного та культурного характеру все частіше стали з'являтися нові політичні інститути, до яких залучаються державні та недержавні структури, лідери громадської думки, експерти. Їх поява є свідченням інституційного зміцнення демократії та своєрідною реакцією владних інституцій на дії не типових атракторів, здатних нести загрозу самій політичній системі держави. Йдеться, насамперед, про широкомасштабну агресію Росії в Україну в лютому 2024 р. Тому як з теоретичної, так і практичної точок зору, важливо дослідити причини та наслідки появи нових політичних інститутів, їх політичну суб'єктність та ресурсний потенціал.

Мета статті обґрунтувати теоретико-методологічні підходи до появи нових політичних інститутів, визначити їх специфіку та зв'язок з інституційним середовищем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема функціонування нових інститутів ще є недостатньо розробленою серед вітчизняних вчених. Більша увага приділена розрізненню понять «інститут» та «інституція». Зокрема, О. Кармазіна та О.Шурбована інституціям відводять значення символічних, звичаєвих, семіотичних значень та практик, закріплення і відтворення яких здійснюється за допомогою таких соціальних організацій, як інститути (зокрема, політичні) [1]. Обґрунтування понятійного розмежування двох понять на основі критеріально-етимологічної ідентифікації їх ключових особливостей та передумов появи нових інститутів знаходимо в праці І. Макалюк, Г. Жалдак, В. Мартиненко [2]. Державні інститути залишаються в полі наукового аналізу Г. Зеленько, Ю. Остапця, В. Климончука, В. Бортнікова та ін.

Серед зарубіжних вчених аналіз нових інституційних утворень здійснювали П. Бергер [3], Д.Норт [4], З. Мазур [5], Й.Шапкі [6].

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній політичній науці часто поняття «інститут», «інституція» вживаються як синоніми. Це пояснюється тим, що поняття «інститут» закріпилося на пострадянському просторі і стало свого роду заміником слова «інституція», яке, зазвичай, вживають в зарубіжній політичній науці. Таке недиференційоване використання, відсутність єдиного підходу та плюралізм у судженнях стосовно одного й того ж об'єкта дослідження, на думку І. Макалюк, створюють так звану «гносеологічну пастку», посилюючи методологічні протиріччя та гальмуючи тим самим розвиток сучасної інституціональної науки [2, с. 208]. Тому варто з'ясовувати як відмінності між поняттями, так і діалетичний зв'язок, що в свою чергу сприятиме методологічній чіткості розуміння сутності, структури та особливостей функціонування інституційного середовища та сприятиме поясненню природи та потенціалу нових інститутів, що впливають на політичні процеси а відтак і його кращій прогнозованості.

В контексті підходів дослідників, що стоять на позиціях теорії раціонального вибору (А. Даунс, А. Нисканен, Г. Туллок, К. Ерроу та ін) інституції – то зібрання правил, шаблонів і процедур, проєктованих через раціональних (в інструментальному розумінні) соціальних акторів. Такі актори, визначаючи їх послідовність і наслідки, забезпечують соціальних суб'єктів інформацією та механізмами, які зменшують невизначеність, а відтак і трансакційні витрати. Інституції – телеологічні структури, що використовуються для вирішення проблем координації у сфері колективних дій. Вони є результатом раціонального та стратегічного розрахунку соціальних акторів і відображають ефект зважування їхніх уподобань та інтересів [5, с. 35]. Інституції розглядаються ними як утилітарний спосіб інтерпретації людських дій і є відображенням параметричної стратегії інструментального відбору засобів досягнення конкретних цілей.

Дещо інше трактування інституцій знаходимо в концепціях нового соціологічного інституціоналізму (Ч. Кулі, Дж. Марч, Й. Олсен, Р. Скотт) та частково історичного інституціоналізму (Т. Скоцпол, С. Стейнмо, П. Пірсон, П. Холл, К. Телен). Під інституціями розуміються як формальні так і неформальні правила та процедури, операційні практики, а також системи символів, сценарії когнітивних та моральних моделей. Вони сприймаються як правила та структури, узаконені соціальними нормами та цінностями. Це набори пов'язаних правил і процедур, які визначають відповідні дії в розумінні відносин між роллю та ситуацією. Суть їх полягає в структуруванні контексту, у якому відбувається інтерпретація і надання значення діям окремих осіб.

Як бачимо між різними концепціями простежується подібність в трактуванні інституцій як регулятивних зразків поведінки, свого роду концептуалізованих програм в основі яких лежать традиції, статуси, норми, правила, інструкції, регламенти, контракти, стандарти і порядки, якими суспільство обмежує поведінку індивідів. Проте, як зазначає П. Бергер, «це загальноприйняте вживання надто однобоке... воно занадто пов'язує поняття інституції з тими соціальними сутностями, котрі визнаються та кодифікуються правом» [3]. Вчений акцентує увагу на базових характеристиках інституцій, виокремлюючи серед них екстернальність, об'єктивність, спонукальну силу, моральний авторитет та історичність. П. Бергер також відзначив спроможність та необхідність інституцій постійно змінюватися, що певною мірою пояснює причини появи нових інститутів та зникнення старих.

Інституції часто ідентифікують з «соціальною системою» та/або «організаціями». Використання терміну «соціальна», на думку польського вченого Дж. Шацькі, «є принагідним лише тоді, коли маємо справу з диференціацією соціальних ролей і позицій, прийняттям результируючої диференціації прав і обов'язків та існування спільних норм і цінностей» [6, с. 820]. Дана система задає рамки для діяльності різних соціальних акторів і впливає на характер їх взаємодії в таких аспектах як культура, політика, економіка та пов'язаних з ними підсистемами.

У свою чергу, організації – це структури для координації людської діяльності, які створені для досягнення конкретних цілей та підвищення якості та ефективності дій акторів. Термін «організація» є ближчим до поняття «інститут», який трактується науковцями як стійке структурне утворення. Зокрема, в перекладі з латинської «інститут» (*institutum*) означає установу, організацію.

Для будь-якого інституту характерний правовий статус/легітимність. В енциклопедичному трактуванні «інститут» розглядається як «сукупність правових норм, у якій-небудь сфері суспільних відносин...» [7]. Тобто в ньому закріплюються й поширюються норми та правила, притаманні відповідним інституціям.

Ознакою інституту є структурованість, що передбачає наявність внутрішньої організаційної структури з керівним центром та лідером, якому підпорядковуються інші члени, а також владно-розпорядчих вертикальних чи горизонтальних зв'язків. Кожний інститут соціальної системи не є закритим в своїй системі координат і функціонує у взаємодії й взаємозалежності з іншими державними та недержавними інститутами. Інститути, зокрема державні, мають владний характер і через примус чи переконання здатні контролювати та змінювати поведінку об'єктів впливу (наприклад виконувати військовий обов'язок, сплачувати податки та ін.).

Розрізняючи інституційні утворення, варто звернутися до підходу, запропонованого неоінституціоналістом Д. Нормом. Під «інституціями» він розуміє звичаї, закони, правила, норми, а під «інститутами» – державні органи, організації, політичні партії, профспілки тощо. При цьому перші є певними правилами, які визначають спосіб «гри», а другі безпосередніми акторами, у межах компетенцій яких – формування стратегії та майстерність. Інституції, згідно Д. Норта здатні визначати та обмежувати сукупність варіантів виборів індивідів, а головною їх функцією є зменшення невизначеності шляхом встановлення постійної структури людської взаємодії. Інститути є правилами гри в суспільстві або більше формально це створені людиною обмеження, які формують людську взаємодію [4, с. 25]. Притримуємося позиції М. Кармазіної, що правильно було б розуміти за терміном «інституція» встановлення, традицію, порядок, заведений в суспільстві, а «інститут», відповідно, розглядати як закріплення таких звичаїв і порядків у законах і правових нормах [1, с. 13].

Чим же зумовлено виникнення нових інститутів і якою є їх природа? Пояснити це явище можна за допомогою інституціоналізму раціонального вибору (ІРВ) як одного з напрямів нового інституціоналізму. В основі ІРВ лежить теорія ігор і формальне моделювання як основа пояснення поведінки гравців а самі інститути розглядаються як арена стратегічних взаємодій між гравцями, які використовують інститути у своїх інтересах. Складності теоретико-методологічного характеру полягають у тому, щоб пояснити як узгоджуються між гравцями формальні правила і процедури в ході формалізації нових інститутів і як вони в подальшому формують їх поведінку. Д. Норт стверджує, що будь-яка інституційна теорія має ґрунтуватися на людській поведінці. Самі ж інституції створюються та змінюються людьми а головна їх роль в тому щоб зменшити невизначеність шляхом встановлення стабільної структури людської взаємодії [4, с. 67].

Поява нових інститутів, як правило, не є випадковістю, а зумовлюється появою актуальної проблеми, що потребує вирішення. Найбільш ефективно це можна здійснити в рамках окремих організаційних структур. Формалізації створення інститутів передую встановлення між учасниками чітких правил взаємодії, які можна змодельовати за допомогою теорії ігор. Існують відмінності між правилами та взаємодією гравців, які формують і змінюють інститути. Актори роблять вибір, ґрунтуючись на витратах і вигодах, причому на основі багатьох переваг. В той же час вони часто роблять вибір на основі недосконалої інформації що може мати непередбачені наслідки. Тому нові інститути дозволяють в короткостроковій та довгостроковій перспективі налагоджувати контакти та обмінюватися інформацією, узгоджувати свої позиції в ході дискусій, дебатів, інших форм комунікацій. Відповідно інститути є свого роду механізмами контролю, формою співпраці між політичними гравцями зменшуючи невизначеність, а також слугують для підтримки відносин між сторонами взаємовідносин. Інститути уособлюють баланс сил, надаючи перевагу певним способам дій.

Інституції формують цінності, ставлення та поведінку соціальних суб'єктів. Інститути, в свою чергу, впливають на моделі розподілу влади та ресурсів, структурують процеси прийняття рішень та в залежності від статусу, рівня підтримки в суспільстві спроможні впливати на рішення акторів. Вони як надають їм можливості, так і накладають на них обмеження.

Стимули та очікування акторів формуються насамперед, формальними правилами, які діють в рамках існуючих інституцій. В той же час політичні актори реагують на поєднання формальних і неформальних правил взаємодії, і в деяких випадках неформальні переважають формальні. В даному випадку ми говоримо про діяльність неформальних інститутів. Увага до даного політичного феномену є критично важливою для розуміння стимулів, які уможливають і обмежують політичну поведінку. Йдеться, насамперед, про інститут корупції, антисистемної опозиції і т.д., тобто незаконних об'єднань, організацій. Принципи поведінки акторів неформальних інститутів визначають неформальні норми, правила та інші неофіційні «регулятори». Вони є також інструментами виявлення та виміру певних інституцій.

Серед неформальних інститутів польський вчений С. Мазур виділяє неформальні консолідуючі інститути, які мають комплементарний та адаптивний характер. «Перші по відношенню до формальних інститутів заповнюють простір, не врегульований останніми. Вони посилюють формальні інститути, які без них були б маргіналізовані» [5, с. 36]. Неформальні інститути є адаптивними за своєю природою і здатні вплинути, змінити, модернізувати формальні інститути. Вони часто створюються опозиційними акторами, котрих не влаштовує ефективність формальних інститутів, але які не здатні їх відкрито заперечувати. Такі неформальні інститути сприяють узгодженню уподобань та інтересів акторів з цілями організації.

В даному дослідженні більш детально зупинимося на створенні нових формальних політичних інститутів. В якості прикладу візьмемо Раду з питань співпраці з Україною. Насамперед, відмітимо, що поява нових політичних інститутів зумовлена необхідністю вирішення певної значущої проблеми чи проблем, що потребує залучення значної кількості учасників з державного та недержавного секторів з високим рівнем компетентності в своїй галузі. В нашому випадку створенню інституту передувало існування цілого комплексу взаємопов'язаних проблем політичного, безпекового, культурного, економічного, історичного характеру, що виникли/загострилися між Республікою Польщею та Україною в результаті широкомасштабної війни, розв'язаної Росією проти України в лютому 2024 р. Йдеться, насамперед, про політику щодо мігрантів, вирішення питань блокування польсько-українського кордону, політизація питань спільної історії, зокрема трагічних подій на Волині в 1943 р., ексгумації жертв та ін. Окрім цього, Польща, як один з європейських лідерів, потребувала вироблення чіткої стратегії участі у відбудові України, що вимагало консолідації зусиль різних інститутів.

Інтенсивний політичний діалог між державами, підтримка євроінтеграційних прагнень України, надання Польщею військової економічної, гуманітарної допомоги нашій державі потребував певного центру, який би міг аналізувати стан та перспективи співпраці між державами з врахуванням поточної безпекової ситуації та недопущення конфліктних ситуацій з обох боків а відтак певної нейтралізації емоційних скачків, які спостерігалися в політичному полі двох держав.

Саме таким інститутом стала Рада з питань співпраці з Україною, яка створена розпорядженням Прем'єр-міністра Республіки Польща Д. Туска № 41 від 5 квітня 2024 р. [8] Як зазначив її голова, депутат Сейму П. Коваль, йдеться формування установи, яка «буде більш комплексно підходити до польсько-українських відносин», адже «вони виняткові не тільки з точки зору історичних питань, але також у справі залучення Польщі до допомоги Україні, яка захищається, і на роль Польщі в процесі цієї відбудови» [9].

Основним завданням Ради визначено забезпечення узгодженості інформації про заходи, що проводяться для відновлення України. Зокрема, дана структура аналізуватиме пропозиції щодо дій, які стосуються підтримки України в процесі відбудови країни, а також пропонуватиме рішення, які сприятимуть розвитку співпраці між Польщею та Україною.

Рада здійснюватиме також аналітичну діяльність через моніторинг кроків, що здійснюються в рамках структур Європейського Союзу і пов'язаних з підтримкою України; розглядатиме та аналізуватиме діяльність органів державного управління, інших державних інституцій та ініціативи різних кіл, які слугуватимуть підтримці України у процесі відбудови з метою вироблення найкращих ефектів від вжитих заходів. Фахівці Ради здійснюватимуть також аналіз поточної міжнародної ситуації щодо України; надаватимуть проекти висновків, інформації органам державного управління та іншим національним установам і організаціям, які беруть участь у діяльності, спрямованій на підтримку польсько-української співпраці; поширюватимуть інформацію про діяльність, пов'язану з ситуацією в Україні.

При виконанні своїх завдань інститут взаємодіє з іншими економічними та політичними інститутами не лише національними але й зарубіжними. Зокрема, Рада співпрацює з Керівним комітетом Координаційної платформи донорів, представниками Президента України та представниками органів державної влади України, Державним агентством відновлення та розвитку інфраструктури України, відповідними партнерами з відновлення України, створеними в третіх країнах, а також з іншими іноземними органами та організаціями, що мають подібний характер і сферу діяльності, Директоратом з питань України Європейської Комісії.

До Ради увійшли особи з визначним досвідом співпраці з Україною у найважливіших сферах соціального, економічного та культурного життя, які походять з наукових, академічних, аналітичних та культурних кіл.

Висновки. Таким чином, Рада з питань співпраці з Україною повністю відповідає ознакам інституту: є легітимним органом з консультативно-дорадчим статусом, чіткою організаційною структурою. Інститути надають правового забезпечення тим правилам і порядкам, які породжуються конкретними інституціями. В даному випадку Рада з питань співпраці з Україною базується на комплексі комплементарних взаємопов'язаних інституцій, серед яких: держава, армія, економіка, національна безпека, міжнародна безпека. Під впливом російсько-української війни відбувається їх значна політизація, що зумовлює характер міждержавних взаємовідносин, зміну поведінку політичних акторів, корекцію правил, норм, статусів та ролей на основі вироблення консолідованих підходів до безпекових питань та допомоги Україні в протидії агресору та відбудови економіки.

Створення інституту сприяло «розвантаженню» інших польських державних центрів прийняття рішення, тіснішій координації з українськими державними інститутами та лідерами, акторами громадянського суспільства, органами місцевого самоврядування, аналітичними центрами, що загалом вплинуло

на підвищення рівня поінформованості центрів прийняття політичних рішень, окреслення чіткіших «правил гри» між державами, прогнозовані поведінці політичних акторів, зменшення рівня конфліктності в міждержавних відносинах.

Бібліографічний список:

1. Кармазіна М., Шурбована О. «Інститут» та «інституція»: проблема розрізнення понять. *Політичний менеджмент*. 2006. № 4. С. 10–19.
2. Макалюк І., Жалдак Г., Мартиненко В. «Інституція» та «інститут»: тенденція «штучної підміни» понять. *Agricultural and Resource Economics*. 2022. Vol. 8. No. 1. pp. 204–234. URL: <https://doi.org/10.51599/are.2022.08.01.11>.
3. Бергер П. Що таке інституція? Випадок мови. / пер. Ю. Яремко. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n35texts/berger.htm>
4. North D. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge–New York: Cambridge University Press. 1990. 152 p.
5. Mazur S. Zmiana instytucjonalna. *Zarządzanie Publiczne*. 2013. Nr 2–3. P. 34–43.
6. Szacki J. *Historia myśli socjologicznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. 2002. 1075 s.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с
8. Zarządzenie nr 41 Prezesa Rady Ministrów z dnia 5 kwietnia 2024 r. w sprawie Rady do spraw Współpracy z Ukrainą. gov.pl. Serwis Rzeczypospolitej Polskiej. URL: <https://www.gov.pl/web/premier/rada-do-spraw-wspolpracy-z-ukraina2> .
9. У Польщі створять Раду з питань співпраці з Україною. Радіо свобода. 13 квітня 2024. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-polshcha-rada-spivpratsya-ukrayina/32903240.html>.

References:

1. Karmazina M., Shurbovana O. (2006). «Instytut» ta «instytucija»: problema rozrinnennya ponyat'. *Politychnyj menedzhment*. № 4. S. 10–19.
2. Makalyuk I., Zhaldak G., Martynenko V. (2022). «Instytucija» ta «instytut»: tendenciya «shtuchnoyi pidminy» ponyat'. *Agricultural and Resource Economics*. Vol. 8. No. 1. Pp. 204–234. URL: <https://doi.org/10.51599/are.2022.08.01.11>
3. Berger P. Shho take instytucija? Vypadok movy. / per. Yu. Yaremko. <http://www.ji.lviv.ua/n35texts/berger.htm>
4. North D. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge–New York: Cambridge University Press. 152 p.
5. Mazur S. (2013). Zmiana instytucjonalna. *Zarządzanie Publiczne*. Nr 2–3. P. 34–43.
6. Szacki J. (2002). *Historia myśli socjologicznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. 1075 s.
7. Velykyj tлумachnyj slovnyk suchasnoyi ukrayinskoyi movy / ukl. i golov. red. V. T. Busel. (2005). Kyiv, Irpin: VTF «Perun», 1728 s.
8. Zarządzenie nr 41 Prezesa Rady Ministrów z dnia 5 kwietnia 2024 r. w sprawie Rady do spraw Współpracy z Ukrainą. gov.pl. Serwis Rzeczypospolitej Polskiej. URL: <https://www.gov.pl/web/premier/rada-do-spraw-wspolpracy-z-ukraina2>
9. U Polshhi stvoryat Radu z pytan spivpraci z Ukrayinoyu. Radio svoboda. 13 kvitnya 2024. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-polshcha-rada-spivpratsya-ukrayina/32903240.html>

DOI 10.31558/2617-0248.2025.10.5

УДК 321.01:340.12/”364”

ФУНКЦІОНАЛ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3922-7619>

Чальцева О. М., д. політ. н., професор, зав. кафедри Донецького національного університету імені Василя Стуса

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-6121-9259>

Юрковський В. С., аспірант Донецького національного університету імені Василя Стуса

Стаття присвячена дослідженню концепції правової держави у контексті сучасних викликів, зокрема повномасштабної агресії російської федерації проти України. У дослідженні розкрито сутність правової держави, її ознаки, історичний розвиток поняття та його сучасні інтерпретації. Використовуючи методи порівняльного аналізу, системного підходу та правової герменевтики,

у роботі обґрунтовано, що воєнні дії можуть впливати на стан правової держави, спричиняючи обмеження прав і свобод громадян та посилення державних інституцій. Зазначено ризики відступу від демократичних стандартів у кризових умовах і важливість збереження основ правової держави. Окрему увагу приділено викликам, які стоять перед Україною у забезпеченні балансу між вимогами безпеки та дотриманням прав людини в умовах воєнного стану. Наголошується, що тимчасові обмеження окремих свобод повинні бути пропорційними, законними та спрямованими на захист національних інтересів без відходу від фундаментальних принципів демократії. Розглянуто також роль громадянського суспільства у збереженні контролю за діями влади та, зокрема, у забезпеченні прозорості ухвалення рішень та сприянні соціальній згуртованості. Зроблено висновок про необхідність створення правових механізмів для відновлення стану правової держави у період її повоєнного відновлення, що, у свою чергу, унеможливить узурпацію влади та забезпечить швидке повернення до демократичних принципів управління. У даному випадку, ефективна правова система має стати ключовим фактором у подоланні наслідків війни, збереженні демократичних цінностей та забезпеченні стабільного розвитку держави у майбутньому. Підкреслено значення перехідного правосуддя, реабілітації жертв воєнних злочинів та адаптації законодавства до нових умов. Наголошено, що інтеграція міжнародного досвіду та співпраця з міжнародними організаціями є одним із ключових аспектів для формування правових основ для повоєнного відновлення. Отримані результати дозволяють глибше зрозуміти сучасні виклики, пов'язані з підтримкою демократичних принципів у періоди криз, а також формуванням правових основ для повоєнного відновлення України як правової і демократичної держави.

Ключові слова: правова держава, реалізація державної влади, збройний конфлікт, правовий режим воєнного стану, повоєнне відновлення України.

Chaltseva O. M., Yurkovskiy V. S. Functionality of the rule of law in the context of martial law

The article is devoted to the study of the concept of the rule of law in the context of modern challenges, particularly the full-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine. The study explores the essence of the rule of law, its characteristics, historical development, and contemporary interpretations. Using methods of comparative analysis, a systematic approach, and legal hermeneutics, the work substantiates that military actions can affect the state of the rule of law, leading to restrictions on citizens' rights and freedoms and strengthening state institutions. The risks of departing from democratic standards during crises are highlighted, emphasizing the importance of preserving the foundations of the rule of law. Special attention is given to the challenges Ukraine faces in balancing security requirements with respect for human rights under martial law. It is emphasized that temporary restrictions on certain freedoms must be proportionate, lawful, and aimed at protecting national interests without deviating from fundamental democratic principles. The role of civil society in maintaining oversight over government actions is also examined, particularly in ensuring decision-making transparency and fostering social cohesion. The article concludes with the necessity of creating legal mechanisms for restoring the rule of law during the post-war recovery period, which, in turn, will prevent power usurpation and ensure a swift return to democratic governance principles. In this context, an effective legal system should become a key factor in overcoming the consequences of war, preserving democratic values, and ensuring the state's stable development in the future. The importance of transitional justice, rehabilitation of war crime victims, and adaptation of legislation to new conditions is underscored. Additionally, it is highlighted that integrating international experience and cooperating with international organizations are key aspects of forming the legal foundations for post-war recovery. The findings provide a deeper understanding of the current challenges related to upholding democratic principles during crises and developing the legal framework for Ukraine's post-war recovery as a rule-of-law and democratic state.

Keywords: : rule-of-law state, exercise of state power, armed conflict, legal regime of martial law, post-war reconstruction of Ukraine.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що концепція правової держави є одним з найважливіших надбань політологічної та правничої науки, яка визначає взаємодію держави та громадянського суспільства, особливості реалізації державної влади та здійснення правосуддя, визнання людини не об'єктом управління, а суб'єктом, який є рівним державі та може вимагати від держави виконання нею своїх обов'язків. Можна сказати, що правова держава є певною ідеалізованою конструкцією, а тому держав, які б повністю відповідали характеристикам правових, на сучасній карті світу не існує. Здебільшого мова йде лише про більшу чи меншу відносну відповідність певної держави критеріям правової. Якщо говорити про Україну, то вона і до повномасштабних воєнних дій навряд чи відносилась до правових держав. Повномасштабна ж агресія російської федерації проти нашої держави ще більше загострила проблеми та кризові явища у досліджуваній сфері, змінила уявлення про наявність і функціонування інституцій правової держави в Україні, а тому обрана тема потребує розгляду та всебічного аналізу.

Метою статті є визначення специфіки функціональних змін правової держави як інституційної складової політичної системи України в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, присвячених проблематиці конституційних прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану, свідчить про значну увагу вітчизняних учених до цього питання. Вагомий внесок у формування теоретико-методологічних засад цього напрямку здійснили такі науковці, як Я. В. Петруненко, В. В. Кириченко, В. В. Коваль, В. В. Попович, Н. Я. Коваль, І.М. Проць, Н. Г. Білоцерківська, Л. В. Півненко, Н. В. Грига та інші.

Зокрема, у роботах цих авторів висвітлюються як загальні аспекти захисту конституційних прав громадян у кризових ситуаціях, так і специфічні проблеми, що виникають у зв'язку із впровадженням воєнного стану. Увага зосереджена на обмеженні певних прав і свобод відповідно до національного законодавства та міжнародних стандартів, а також на механізмах їхнього захисту та відновлення після закінчення воєнних дій.

Особливо актуальними є дослідження, які аналізують правові механізми, що забезпечують баланс між забезпеченням національної безпеки та захистом прав людини, а також питання адаптації національного законодавства до умов воєнного стану. Значний акцент робиться на питаннях вдосконалення законодавчої бази, ефективності правозахисних інституцій, ролі громадянського суспільства у формуванні демократичних інститутів, а також на викликах, пов'язаних із реабілітацією жертв конфлікту та реінтеграцією постраждалих регіонів.

Отже, актуальність обраної тематики обумовлена не лише її науковою цінністю, але й необхідністю практичного вирішення проблем, які постають перед українським суспільством в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення держави. Відповідно, дослідження спрямоване на розширення та доповнення вже існуючих напрацювань, з-поміж іншого, і в частині розробки практичних рекомендацій для забезпечення дотримання прав і свобод громадян у надзвичайних умовах.

Виклад основного матеріалу. Оскільки дослідження присвячено оцінці функціонування у межах України правової держави, то логічно його розпочати з визначення її поняття та ознак. Термін «правова держава» сягає XIX століття, а його автором називається Рудольф фон Моль. Проте, ідеї правової держави виникли набагато раніше (наприклад, окремі науковці вбачають їх зародження ще за часів античності) [1], хоча вони, звичайно, були ще фрагментарні та несистематизовані.

Якщо ж звернутися до надбань сучасної науки, то правова держава може розумітися як така форма організації та діяльності державної влади, яка базується на взаємовідносинах з індивідом і їх об'єднаннями на основі норм права [1].

За словами українського дослідника В. Бринцева, правова держава – це теоретична і практична модель управління суспільством, у якому реалізація владних повноважень органів держави та посадових осіб базується на демократичних принципах, що забезпечують пріоритет прав і законних інтересів особистості, регламентується чіткою завершеною системою законодавства із втіленням у правозастосовній діяльності принципу верховенства права та здійснюється на основі самостійності і незалежності законодавчої та виконавчої (управлінської), судової функцій держави, побудованих із застосуванням механізмів взаємних стримувань і противаг [2, 3]. Так, українські вчені Л. Касинюк та Е. Мельник стверджують, що правова держава є нічим іншим, як формою організації й діяльності державної влади, якій властиві демократичний режим конституційного правління й законності, верховенство права, поділ державної влади та взаємний контроль владних гілок, взаємна відповідальність держави й особи, визнання, гарантування та забезпечення основних прав людини та громадянина [4]. Останні два визначення в різних формулюваннях акцентують увагу на комплексі ознак правової держави у сучасному їх розумінні.

Проведений аналіз дає можливість констатувати, що ознаки правової держави подібно формулюються майже усіма дослідниками, а саме: 1) верховенство права та закону у всіх сферах суспільного життя; 2) права людини та громадянина визнаються найвищою соціальною цінністю; 3) принцип розподілу влад та дієва система стримувань і противаг; 4) взаємна відповідальність людини і держави, кореспонденція прав та обов'язків [2-5].

На підставі викладеного можна зробити висновок, що правова держава – це не лише держава як така, а певна система демократичних взаємовідносин між державою та суспільством, що будується на засадах суспільного договору, тобто результату певного політичного консенсусу. При цьому, під час військових дій цей договір певним чином переглядається (найчастіше з боку держави). Тож, надзвичайно важливим є збереження демократичних стандартів та стану правової держави саме під час воєнних дій.

У такий період віктимізація цивільних осіб значно підвищується, причому це відбувається з двох причин: внаслідок недотримання правил та принципів ведення війни другою стороною конфлікту, не в останню чергу внаслідок того, що закони війни несуть мінімальний та суперечливий характер [6, 7], а також внаслідок відступу самої країни від демократичних стандартів та принципів правової держави.

Вочевидь, коли Збройні Сили України, виконуючи свій конституційний обов'язок, боронять від російських окупантів територіальну цілісність і недоторканність України та її суверенітет, інституції демократичної, правової держави теж мають виявити свою «войовничість», захищаючи державу, її демократичний конституційний лад, безпеку, права та свободи її громадян належними правовими засобами.

Для цього необхідно, щоб державні інституції функціонували ефективно та згідно із законом, а громадяни, у свою чергу, були готові дотримуватися вимог чинного законодавства та виконувати свої конституційні обов'язки. При цьому, комплекс цілеспрямованих дій та механізмів, що використовуються державою, за можливості повинні бути законними і демократичними з усіх точок зору, тобто узгоджуватися із фундаментальними демократичними принципами.

Наразі, ми можемо бачити певні зміни, яким піддається сама сутність та зміст поняття правової держави під впливом зовнішніх факторів, та які спрямовані на досягнення розумного балансу між інтересами окремих осіб (їх об'єднань), суспільства та держави в цілому. Так, обмеження прав та свобод громадян в умовах збройного конфлікту може бути цілеспрямованим і масовим, однак очевидним є те, що в таких умовах підстави для його «виправдання» є іншими ніж у мирний час. Питання оцінки цих обмежень обумовлюються, зокрема, тим, що у військовий час органи державної влади з метою здійснення оборони держави можуть надавати перевагу аргументам, які обумовлюють посилення її обороноздатності (потреби оборони), а не тим, які націлені на індивідуальні права громадян.

Так, у військовий час держава має право на обмеження певних прав та свобод громадян, які є необхідними для забезпечення національної безпеки та захисту територіальної цілісності. Наприклад, може бути обмежено свободу слова, право на збори та демонстрації, право на приватність та інші права громадян. У таких умовах може бути обмежено і свободу преси, право на організацію політичних партій та інших громадських організацій, а також можуть бути обмежені права на вільні та справедливі вибори, що може створити перешкоди для участі громадян у процесах прийняття рішень [8]. Понад те, у воєнний час може збільшуватися роль військових та політичних еліт, що, у свою чергу, може призвести до збільшення авторитарних тенденцій та зменшення впливу громадськості на прийняття рішень. Як наслідок, всі ці обмеження безпосередньо мають негативні наслідки для громадян та впливають на розвиток демократії.

У цілому, війна та особливий правовий режим військового стану є екстремальною ситуацією, коли держава має право на обмеження деяких прав та свобод громадян з метою забезпечення своєї обороноздатності. Однак, держава також має забезпечити, щоб ці обмеження були законними, необхідними та пропорційними до ризику, який ставиться перед самою державою, а також щоб вони не порушували фундаментальних принципів демократії та правової держави. Для мінімізації ризику зловживань важливо чітко регламентувати правові межі надзвичайних заходів і забезпечувати незалежний контроль за їх виконанням.

У періоди надзвичайних ситуацій громадяни часто погоджуються на тимчасові обмеження своїх прав в обмін на безпеку та захист. Проте, тривале перебування у стані війни може викликати соціальну напругу, особливо якщо державні інституції не здатні ефективно вирішувати нагальні потреби суспільства. Збереження соціальної згуртованості та довіри до держави вимагає прозорості, відповідальності влади та дотримання обіцянок щодо відновлення демократичних стандартів після завершення бойових дій.

Дослідження правової держави в умовах війни та її повоєнного відновлення передбачає вивчення політико-правової системи, яка діє в таких умовах, з'ясування того, як вона впливає на життя громадян, їхні права та свободи. Предмет дослідження можна розглядати як систему, що складається з різних структурних елементів, які взаємодіють між собою, утворюючи єдину сукупність. У цьому контексті важливо виділити функції підсистем політичної системи та визначити її дисфункції, які потребують вирішення для побудови стабільної та ефективної держави в умовах війни та подальшого відновлення.

Серед ключових функцій правової держави як елемента інституціональної підсистеми слід відзначити забезпечення безпеки та порядку, що досягається завдяки роботі правоохоронних органів, судової системи та механізмів реагування на порушення законів і правил. Також важливим є захист прав і свобод громадян через впровадження законів, що гарантують ці права, та їх ефективну реалізацію через судові та адміністративні механізми. Не менш значущою є функція нормативної підсистеми, яка через інститут правової держави регулює відносини між суб'єктами суспільства – громадянами, організаціями, підприємствами, що забезпечується за допомогою відповідних правових норм. Нарешті, функціональна підсистема за допомогою інституту правової держави має сприяти розвитку економіки та соціального сектору країни через правові механізми, які підтримують функціонування ринкової економіки та соціальних інституцій.

Разом із тим, під час війни та в повоєнний період політична система може демонструвати низку дисфункцій такого інституту як правова держава. Серед основних дисфункцій правової держави в умовах війни варто виокремити невизначеність законодавства, яке часто виявляється нездатним ефективно врегулювати ситуації, що виникають у кризовий період. Це створює правові прогалини та можливості для зловживань. Додатково, судова система стикається зі складнощами адаптації до нових умов через руйнування інфраструктури та кадрові втрати, що значно ускладнює забезпечення правосуддя. На тлі цих проблем зростає і обмеження доступу громадян до правової допомоги, зокрема у постраждалих регіонах, де діяльність судів і адвокатури може бути зупинена. Також проблемою є відсутність дієвих механізмів реінтеграції територій, які перебували під окупацією, що призводить до низького рівня довіри населення до державних інституцій. Війна створює умови для зростання кількості порушень прав людини, але існуючі механізми їх документування та розслідування часто не здатні оперативно реагувати на ці виклики. Окрім того, слабкість місцевих органів влади та правоохоронних структур стає ще однією значною перешкодою для підтримання правопорядку.

Водночас, існують і шляхи подолання вказаних дисфункцій. Одним із основних механізмів є реформування законодавства – створення нових законів або внесення змін до чинних, що дозволяє адаптувати правову систему до викликів війни. Важливим є також зміна практики застосування законодавства з використанням більш ефективних методів і підходів. Підвищення ефективності роботи правоохоронних органів та залучення громадськості до участі в ухваленні рішень також сприятимуть вирішенню актуальних проблем.

На підставі викладеного вище констатовано, що під час воєнних дій відбувається обмеження прав і свобод людини і громадянина, а отже, відбувається і коригування стандартів правової держави, що цілком відповідає висновкам міжнародних інституцій. Посилення державних інституцій є природним у такі періоди, що зумовлено активною стадією реалізації оборонної функції держави. Проте, як уже зазначалося, надзвичайно важливим є те, щоб держава не посягала на фундаментальні права людини та не відходила в бік авторитаризму.

Також вважається, що повноцінно відновити стан правової держави в повоєнній Україні не представляється можливим, оскільки має місце певна інерційність політичних та правових процесів. Але вже на сучасному етапі у законодавстві мають бути закладені механізми для відновлення стану правової держави у повоєнний період, що виключить у майбутньому узурпацію влади та поступове коригування повноважень державних органів та посадових осіб до довоєнних показників.

Повоєнний період стане вирішальним для майбутнього української правової держави. Основними ж викликами будуть відновлення довіри громадян до судової системи, боротьба з корупцією, а також адаптація законодавства до нових умов. Важливу роль у цьому процесі відіграватиме громадянське суспільство, яке має стати активним учасником контролю за реформами та забезпеченням прозорості діяльності органів влади. Зміцнення взаємодії між державою та активною частиною суспільства не тільки зменшує ризики узурпації влади, але й закладає основи для повоєнної реконструкції демократичних інституцій.

Варто зазначити, що повоєнний етап розвитку правової держави потребуватиме впровадження механізмів перехідного правосуддя. Наявність таких механізмів, в першу чергу, забезпечить справедливість і прозорість у розгляді воєнних злочинів, відновлення справедливості відносно жертв широкомасштабних та систематичних порушень прав людини [9] та формування суспільної довіри до державних інституцій. Важливими завданнями у цьому контексті є створення незалежних слідчих органів, спеціалізованих судових інстанцій, а також розробка програм для реабілітації жертв воєнних злочинів та їх соціального відновлення.

Крім того, постає питання відновлення інфраструктури та правової системи в постраждалих регіонах. Реінтеграція територій, які постраждали внаслідок бойових дій, має ґрунтуватися на комплексних програмах відновлення місцевої інфраструктури та правової системи. Це включає не лише фізичну відбудову судових установ, але й впровадження спрощених процедур для розгляду справ, пов'язаних із захистом прав постраждалих громадян. Важливим аспектом є налагодження комунікації між державою та населенням у цих регіонах, що сприятиме зміцненню довіри до державних інституцій.

У короткостроковій перспективі необхідно посилювати масштабну модернізацію судів, включно з їх цифровізацією (розвитком організаційно-технічної системи, що забезпечує функціонування електронного судочинства в Україні – Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи), забезпеченням незалежності судової гілки влади та впровадженням антикорупційних заходів у судовій сфері. Крім того, потрібно забезпечити доступність правосуддя для населення, зокрема, через впровадження та забезпечення належного функціонування онлайн-платформ для подачі позовних заяв та поширення безоплатної правової допомоги.

Також, під час повоєнного періоду значною проблемою може стати поляризація суспільства, що виникла через воєнні дії та їх наслідки. Наприклад, зміна соціального статусу тих, хто воював на фронті, перебував на державних посадах чи на промислових підприємствах, може відбутися швидше, ніж у звичайних умовах. Для її подолання необхідно зосередитися на зміцненні громадянського суспільства, а також налагодженні діалогу між різними соціальними групами. Ефективною, у цьому випадку, може стати підтримка інститутів медіації, які сприятимуть мирному вирішенню конфліктів та забезпеченню соціальної згуртованості.

У перспективі важливою складовою також стане інтеграція міжнародного досвіду в процес реформування правової держави. Співпраця з міжнародними організаціями та інституціями не лише сприятиме адаптації найкращих практик, але й допоможе зміцнити міжнародну підтримку України як держави, що прагне відповідати стандартам правової держави навіть у складних обставинах.

Висновки. Таким чином, для повоєнного відновлення правової держави в Україні необхідно реалізувати чіткі шляхи, що включають створення механізмів перехідного правосуддя, відновлення інфраструктури та правової системи в постраждалих регіонах, боротьбу з корупцією, зміцнення громадянського суспільства, а також інтеграцію міжнародного досвіду. Усі ці елементи сприятимуть стабільному розвитку та відновленню правової держави в повоєнний період.

Бібліографічний список:

1. Вовк П. Правова держава: вітчизняні наукові підходи до змісту поняття. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 19–23.
2. Бринцев В. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : монографія. Х. : Право, 2010. 464 с.

3. Бойко В. Сутність правової держави в аспекті засад правосуддя в Україні. *Juris Europensis Scientia*. 2023. №3. С. 16-18.
4. Касинюк Л.А., Мельник Е.А. Правова держава та проблеми становлення її в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. №6. С. 28-32.
5. Левчук В. Поняття та ознаки правової держави. Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми. Харків, 2019. С. 121-123.
6. Downes A. B. 2006. Desperate Times, Desperate Measures: The Causes of Civilian Victimization in War. *International Security* 30 (Spring): 152– 95.
7. Posner E. A. 2003. A Theory of the Laws of War. *University of Chicago Law Review* 70 (1): 297– 317.
8. Доля Л. М. Обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина під час воєнного стану. *Збірник тез круглого столу, присвяченого 70-й річниці прийняття Загальної декларації прав людини* (м. Київ, 14 груд. 2018 р.). Київ: ДНДІ МВС України, 2018. 190 с.
9. Кориневич А., Короткий Т. Перехідне правосуддя для України: per aspera ad astra. *Право України*. 2020. № 12. С. 129.

References:

1. Vovk P. (2020). Pravova derzhava: vitchyzniani naukovy pidkhody do zmistu poniattia. *Yurydychnyi visnyk*. № 1. S. 19–23.
2. Bryntsev V. (2010). Standarty pravovoi derzhavy: vtilennia u natsionalnu model orhanizatsiinoho zabezpechennia sudovoi vlady : monohrafiia. Kh. : Pravo, 464 s.
3. Boiko V. (2023). Sutnist pravovoi derzhavy v aspekti zasad pravosuddia v Ukraini. *Juris Europensis Scientia*. №3. S. 16-18.
4. Kasyniuk L.A., Melnyk E.A. (2019). Pravova derzhava ta problemy stanovlennia yii v Ukraini. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. №6. S. 28-32.
5. Levchuk V. (2019). Poniattia ta oznaky pravovoi derzhavy. Pravookhoronna funktsiia derzhavy: teoretyko-metodolohichni ta istoryko-pravovi problemy. Kharkiv, S. 121-123.
6. Downes A. B. (2006). Desperate Times, Desperate Measures: The Causes of Civilian Victimization in War. *International Security* 30 (Spring): 152– 95.
7. Posner E. A. (2003). A Theory of the Laws of War. *University of Chicago Law Review* 70 (1): 297– 317.
8. Dolia L. M. (2018). Obmezhenia konstytutsiinykh prav i svobod liudyny ta hromadianyna pid chas voiennoho stanu. *Zbirnyk tez kruhloho stolu, prysviachenoho 70-y richnytsi pryiniattia Zahalnoi deklaratsii prav liudyny* (m.Kyiv, 14 hrud. 2018 r.). Kyiv: DNDI MVS Ukrainy, 190 s.
9. Korynevych A., Korotkyi T. (2020). Perekhidne pravosuddia dlia ukrainy: per aspera ad astra. *Pravo Ukrainy..* № 12. S. 129.

DOI 10.31558/2617-0248.2025.10.6

УДК 340.12:342.5

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ДОБРОЧЕСНІСТЬ СУДДІВ» В НАУКОВОМУ ВИМІРІ НА СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1125-647X>

Наумкіна С. М., д.політ.н., професор ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-7682-1518>

Микитей А. О., аспірант ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського

У статті представлено теоретичний аналіз поняття «добросесність суддів» в науковому вимірі та судовій практиці. Обґрунтовано актуальність дослідження питання добросесності судів, яке є важливим і необхідним в будь-який час і будь-де. Перш за все, це пов'язано з забезпеченням верховенства права, справедливості судових рішень та довіри громадськості до судової системи. Особливої уваги проблема потребує в тих країнах, де відмічається нестабільність в функціонуванні судової системи або високий рівень корупції. Обґрунтовано, що чесність та професійна етика суддів перебуває в прямій залежності з рівнем захисту прав громадян, що формує загальну правову культуру в суспільстві. Розглянуто добросесність суддів в політичному контексті як критично важливий аспект функціонування правової держави, оскільки судді відіграють основну роль у забезпеченні справедливості,

верховенства права та дотримання Конституції. Підкреслено, що доброчесність суддів пов'язана не тільки з їх професійними якостями, а й з тим, як вони взаємодіють з політичними інститутами, політичними силами та суспільством. Дотримання або ж нехтування доброчесністю серед суддів може мати значний вплив на стабільність / нестабільність політичної ситуації в країні, рівень довіри до державних інститутів та ефективність правосуддя загалом. Розглянуто ключове поняття «доброчесність» в українському законодавстві та показано, що воно офіційно не має універсального визначення, проте можна побачити його використання в нормативно-правових актах, які регулюють діяльність суддів, державних службовців, освітян та інших категорій професій, пов'язаних із високим рівнем суспільної відповідальності. При тому, основний акцент робиться на морально-етичних нормах, які повинні забезпечувати чесність, об'єктивність та відповідальність у професійній діяльності. Питання доброчесності суддів є міждисциплінарним і привертає увагу не тільки юристів, а й фахівців з етики, соціології, політики, а також міжнародних організацій, які намагаються створити глобальні стандарти для забезпечення справедливості та прозорості судових процесів.

Ключові слова: доброчесність, суддя, законодавство України, судова система, корупція, правосуддя, стабільність, політична влада, політичний процес, політична система, політичні інститути, політичний простір, державний устрій, права громадян, правова культура, суспільство, професійна компетентність, міжнародні організації.

Naumkina S. M., Mykytey A. O. Definition of the concept of «judicial integrity» in scientific dimension and in judicial practice

The article presents a theoretical analysis of the concept of «integrity of judges» in the scientific dimension and judicial practice. The relevance of studying the issue of integrity of courts, which is important and necessary at any time and anywhere, is substantiated. First of all, this is related to ensuring the rule of law, the fairness of judicial decisions and public trust in the judicial system. The problem requires special attention in those countries where there is instability in the functioning of the judicial system or a high level of corruption. It is substantiated that the integrity and professional ethics of judges are directly related to the level of protection of citizens' rights, which forms the general legal culture in society. The integrity of judges in the political context is considered as a critically important aspect of the functioning of the rule of law, since judges play a key role in ensuring justice, the rule of law and compliance with the Constitution. It is emphasized that the integrity of judges is related not only to their professional qualities, but also to how they interact with political institutions, political forces and society. Compliance or neglect of integrity among judges can have a significant impact on the stability / instability of the political situation in the country, the level of trust in state institutions and the effectiveness of justice in general. The key concept of «integrity» in Ukrainian legislation is considered and it is shown that it officially does not have a universal definition, but its use can be seen in regulatory legal acts that regulate the activities of judges, civil servants, educators and other categories of professions associated with a high level of social responsibility. At the same time, the main emphasis is placed on moral and ethical norms that should ensure honesty, objectivity and responsibility in professional activities. The issue of judicial integrity is interdisciplinary and attracts the attention not only of lawyers, but also of experts in ethics, sociology, politics, as well as international organizations that are trying to create global standards to ensure fairness and transparency of judicial processes.

Keywords: integrity, judge, legislation of Ukraine, judicial system, corruption, justice, stability, political power, political process, political system, political institutions, political space, state structure, citizens' rights, legal culture, society, professional competence, international organizations.

Вступ. Коли в полі зору опиняється обговорення проблеми доброчесності суддів, можна спостерігати велику кількість думок експертів, політиків, правознавців та науковців щодо важливості не тільки вивчення даного питання в теперішній час, але і впровадження та дотримання даної норми. Актуальність дослідження питання доброчесності зумовлюється його важливістю для забезпечення верховенства права, справедливості судових рішень та довіри громадськості до судової системи. Особливої уваги проблема потребує в тих країнах, де відмічається нестабільність в функціонуванні судової системи або високий рівень корупції. Чесність та професійна етика суддів перебуває в прямій залежності з рівнем захисту прав громадян, що формує загальну правову культуру в суспільстві.

Мета дослідження. Мета статті полягає в теоретичному визначенні поняття «доброчесність суддів» в науковому вимірі та судовій практиці.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить сукупність філософсько-світоглядних, загальнонаукових (аналіз і синтез, індукція та дедукція) та спеціально-наукових методів пізнання. Так, системний та порівняльний методи дозволили розкрити сутність формування доброчесності суддів та її впливу на судову систему та в цілому на політичну систему будь-якого суспільства.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи доброчесність суддів в політичному контексті, перш за все варто зазначити, що цей аспект слід розуміти як критично важливий для функціонування правової держави, оскільки судді відіграють основну роль у забезпеченні справедливості, верховенства права та дотримання Конституції через те, що доброчесність суддів пов'язана не тільки з їх професійними якостями, а й з тим, як вони взаємодіють з політичними інститутами, політичними силами та суспільством. Дотримання або ж нехтування доброчесністю серед суддів може мати значний вплив на стабільність політичної ситуації в країні, рівень довіри до державних інститутів та ефективність правосуддя загалом.

Актуалізація доброчесності суддів є надзвичайно важливим завданням, оскільки від цієї якості залежить довіра громадян до судової системи, правосуддя в цілому, а також держави. Доброчесність забезпечує не тільки справедливі та неупереджені рішення, але й сприяє підвищенню легітимності судової влади, що є основою функціонування правової держави. З огляду на те, що такі негативні прояви, як: корупція та неетичні дії окремих представників суддівського корпусу можуть суттєво впливати на результат судових процесів, дослідження цієї проблеми набуває особливої значущості.

Поняття доброчесності в контексті суддівської діяльності та етики правосуддя досліджували численні вчені, фахівці в галузі права, соціології, етики, а також міжнародні організації. Так, ауковець М. Хавронюк, який є членом Центру політико-правових реформ, детально досліджував доброчесність як критерій оцінки діяльності суддів, прокурорів та інших посадових осіб. Він визначає складові доброчесності через такі якості, як незалежність, чесність, непідкупність, справедливість і відповідальність, наголошуючи на їх важливості для забезпечення справедливого правосуддя. Також розглядає майнові аспекти доброчесності, акцентуючи увагу на тому, що фінансова прозорість є важливим показником доброчесності. Крім того, науковець підкреслює важливість дотримання етичних стандартів у професійній та особистій поведінці, що передбачає уникнення упередженості, недоброчесної поведінки, а також захист високих стандартів у системі правосуддя [16].

Доброчесність як важливий критерій у процесі відбору на посади з високим рівнем суспільної відповідальності розглядає дослідник А. Кулібаба. Він наголошує на значущій ролі морально-етичних якостей особистості для ефективного функціонування. Цитований автор аналізує доброчесність не тільки через дотримання законів, а й готовність діяти у відповідності до принципів справедливості, честі та відповідальності навіть за відсутності зовнішнього контролю. У своїх роботах А. Кулібаба висуває пропозицію щодо використання доброчесності як ключового елементу в процесі оцінки кандидатів на посади, що допомагатиме зменшити ризики корупції та недоброчесної поведінки в професійній діяльності [12].

Серед науковців, які займалися вивченням даної проблематики, необхідно згадати С. Глущенко, яка досліджувала питання доброчесності як ключового елемента у формуванні сучасної правової держави. Дослідниця зазначає, що доброчесність відображає не тільки морально-етичний аспект особистості, а є важливою складовою для ефективного функціонування суспільних інституцій як основи створення етичного суспільства, орієнтованого на загальні блага та правову справедливість [3].

Заслугує уваги і позиція А. Кладченка, який розглядає це поняття як ключовий елемент для забезпечення верховенства права та стабільності правової держави. У своїх роботах він трактує доброчесність як поєднання морально-етичних стандартів, відповідальності та професійної компетентності, які необхідні для діяльності посадових осіб та функціонування державних інституцій. Цитований автор підкреслює необхідність формування негативного ставлення до корупції та важливості етичних цінностей через посилення ролі доброчесності в освітніх стандартах для підготовки держслужбовців. За визначенням науковця, доброчесність є не лише особистою якістю, а й критерієм оцінки системи, що забезпечує прозорість і законність у правовідносинах [11].

З огляду на представлені вище трактування, вектор зосередження уваги науковців відрізняється щодо аспектів доброчесності, але в той же час всі вони мають подібний погляд на те, що дане поняття розкривається через чесність, відповідальність, прозорість та дотримання етичних норм. Доброчесність виступає фундаментальною складовою для збереження довіри до державних та суспільних інституцій.

В сучасному словнику з етики представлено тлумачення арете, що означає в перекладі з грецької добротність, доброчесність. Серед мислителів не було узгодженості щодо розуміння шляхів досягнення доброчесності. Так, одні вважали, що доброчесність має вроджений характер та характерна благородній людині, в той час як інші наполягали на тому, що вона залежить від свідомих зусиль людини і навіть від державного устрою. Саме тому, філософ Платон стверджував, що добрі природні задатки за умови правильного навчання дають добрі результати, зокрема змогу виховати доброчесну людину, що стає можливим лише в правильно побудованій державі, структура якої аналогічна будові людської душі, тому арете є метою законодавства [15, с. 34].

Доброчесною є людина, вказано у згаданому Словнику, яка здатна орієнтуватися у світі моральних цінностей, вміє відрізнити добро від зла. Він описує незнання себе, самолюбство, пожадливість, хтивість, погордливість, пихатість, ненависливість, гнівливість, злостивість, мстивість як негатив, позбавитись якого можна лише завдяки моральному самовдосконаленню, що передбачає самопізнання, виявлення і викорінення своїх пороків [15, с. 84-85].

Ще одним влучно сформульованим і представленим в Словнику з етики є поняття чеснота (доброчесність), що трактується як позитивна моральна якість, зумовлена свідомістю і волею людини, яка є

узагальненою стійкою характеристикою людини, її способу життя, вчинків; якість, що характеризує готовність і здатність особистості свідомо і неухильно орієнтуватись у своїй діяльності та поведінці на принципи добра і справедливості. Наявність в особистості чеснот свідчить не лише про її соціальну сутність (вона діє згідно із загальноприйнятими нормами), а й про те, що вона є суверенною одиницею буття, оскільки має свободу волі, можливість власного вибору, самостійного рішення та дії [15, с. 387-388].

У 2015 році чеський Інститут правової ініціативи Центральної та Східної Європи сформулював категорію доброчесності як внутрішню рису людини, коли вона діє відповідно до певних принципів та цінностей, не йдучи на компроміси ні на роботі, ні в приватному житті, що означає чесне, сумлінне, правильне і самовіддане виконання трудових обов'язків [1, с. 9].

Цікавим є подане у звіті Суддівська етика – принципи, цінності та якості Генеральної Асамблеї Європейської мережі рад юстиції у 2010 році, тлумачення поняття суддівської доброчесності. В документі зазначено основні аспекти щодо суддівської доброчесності, а саме:

- суддя має виконувати поставлені перед ним обов'язки доброчесно, в інтересах правосуддя та суспільства;

- поведінка судді має бути доброчесною як у публічному, так і в приватному житті;

- ключовими аспектами, що забезпечують доброчесність виступає непідкупність та збереження гідності та честі (порядність зобов'язує суддю утримуватися від будь-якої безтактної або неделікатної поведінки, а не тільки від протиправної/протизаконної поведінки. Суддя виконує свої суддівські функції, не піддаючись фаворитизму. Основна частина робочого часу відводиться саме судовій діяльності. Як носій доброчесності правильно використовує ресурси, надані для здійснення правосуддя, не зловживаючи ними і не використовує їх не за призначенням. Суддя не намагається знайти зв'язки, спекулювати власним статусом, а також залучати сторонніх впливових осіб, задля отримання переведення, призначення або просування по кар'єрі. Не вдається до дій з метою отримання переваг для себе або інших);

- суддя дотримується добросовісного виконання покладених на нього функцій, керуючись процедурними правилами, проявляючи повагу до гідності інших та діючи в рамках закону;

- суддя завжди повинен бути ввічливим та керуватися інтелектуальною порядністю у стосунках з усіма представниками системи правосуддя: секретаріатом, помічниками, адвокатами та іншими правниками, сторонами по справі та представниками ЗМІ;

- підтримка професійної честі вимагає від судді як на роботі, так і в приватному житті робити все можливе для забезпечення позитивного іміджу судді, суду та системи правосуддя [1, с. 9-10].

Якщо розглядати поняття «доброчесність» в українському законодавстві, то стає очевидним, що офіційно це поняття не має універсального визначення, проте можна побачити його використання в нормативно-правових актах, які регулюють діяльність суддів, державних службовців, освітян та інших категорій професій, пов'язаних із високим рівнем суспільної відповідальності. При тому, що основний акцент робиться на морально-етичних нормах, які повинні забезпечувати чесність, об'єктивність та відповідальність у професійній діяльності. Саме тому виникає необхідність в систематизації та детальному висвітленні основних аспектів доброчесності у законодавстві України. Нижче представлена наступна класифікація:

- Судова система (доброчесність судді визначається через етичні стандарти, описані в наступних Законах України:

- ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» (стаття 56 зазначає, що суддя має відповідати критеріям професійної етики та доброчесності. Доброчесність визначається як дотримання суддею етичних стандартів, моральних принципів і відсутність поведінки, що може підірвати довіру суспільства до судової влади)) [10].

- ЗУ «Про Вищу раду правосуддя» (Вища рада правосуддя здійснює оцінку доброчесності суддів, зокрема під час їхнього призначення чи дисциплінарних проваджень. Увага приділяється прозорості доходів і майна судді, їх поведінці в професійній та особистій сферах). [6].

- Запобігання корупції:

- ЗУ «Про запобігання корупції» (незважаючи на те, що поняття доброчесності прямо не описується, але все ж закон передбачає механізми забезпечення доброчесної поведінки публічних службовців. До таких механізмів належать:

- електронне декларування майна;

- уникнення конфлікту інтересів;

- прозорість прийняття рішень [8].

Даний Закон визначає роль Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК), яке перевіряє відповідність стилю життя службовців задекларованим доходам, як частину оцінки їх доброчесності.

- Освіта:

- ЗУ «Про освіту» (у статті 42 закону описано поняття академічної доброчесності, що визначається як дотримання етичних принципів і норм під час освітнього процесу: чесність у навчанні, уникнення плагіату, фальсифікацій, списування) [9].

- Державна служба:

– ЗУ «Про державну службу» (добросесність державних службовців трактується як дотримання принципів чесності, відданості громадським інтересам і запобігання корупції. У статті 4 даного закону добросесність виступає як загальна вимога до поведінки державного службовця) [7].

– Критерії добросесності у відборі та оцінюванні кадрів (згідно законодавства, що регулює конкурсні процедури для призначення на посади в судовій системі та інших сферах, добросесність є одним із ключових критеріїв оцінки кандидатів. Прикладом є проведення процедури оцінювання суддів чи добору антикорупційних прокурорів у процесі якого ретельно аналізуються їх декларації, майновий стан та репутація).

– Практична реалізація (добросесність як правова категорія реалізується через діяльність спеціалізованих органів до яких відноситься:

– Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) проводить моніторинг способу життя державних службовців;

– Вища рада правосуддя (ВРП) оцінює добросесність суддів;

– Громадська рада добросесності допомагає у відборі суддів до органів судової влади, аналізуючи їхній майновий стан та репутацію.

Таким чином, хоча добросесність в українському законодавстві частіше використовується як етична, а не юридична категорія, її стандарти закріплено в окремих законах, а механізми оцінки впроваджуються в контексті забезпечення прозорості, запобігання корупції та нарошування довіри до державних і суспільних інституцій.

Підвищений інтерес до питання добросесності обумовлюється насамперед потребою в забезпеченні незалежної судової влади, в якій судді повинні приймати рішення лише на основі закону та власного внутрішнього переконання, а не під впливом зовнішніх чинників, таких як політичний тиск або особисті інтереси. Зацікавленість у вивченні проблеми добросесності суддів проявляють не лише науковці та експерти, над удосконаленням, розширенням, конкретизацією її механізмів займаються Міжнародні організації та відомі аналітичні центри. Узагальнивши масив досліджень, які представлено в даній сфері, можна виділити наступні ключові напрямки щодо вивчення поняття:

1. Юридичні дослідження:

– Міжнародні організації та інституції: ООН, Венеціанська комісія, Європейський суд з прав людини, антикорупційний форум громадських ініціатив, які в своїй діяльності активно досліджують та розробляють міжнародні стандарти добросесності суддів, а також пропонують рекомендації щодо забезпечення незалежності суддів та їхньої етики.

– Конституційне право: поняття добросесності суддів часто є предметом досліджень у галузі конституційного права, особливо в контексті судової реформи.

2. Соціологічні дослідження

3. Етика та моральні принципи (вивчення морально-етичних аспектів добросесності суддів представлено в галузі філософії права та етики).

4. Правознавці та теоретики правосуддя здійснюють вивчення добросесності у рамках юридичної теорії, зокрема питання відносин між судовою владою, суспільством і етичною відповідальністю суддів.

5. Національні дослідження. В Україні поняття добросесності суддів активно вивчають вчені в галузі конституційного права, правосуддя та антикорупційних досліджень. Наприклад, вітчизняні науковці, такі як О. Банчук та С. Шендеровський аналізують питання добросесності суддів у рамках реформ судової системи та боротьби з корупцією в судочинстві.

6. Практичні дослідження в рамках судових реформ. Під час реформування судових систем у різних країнах, зокрема в Україні, існують численні дослідження щодо дисциплінарної відповідальності суддів, ролі та механізмів відбору суддів задля забезпечення їх добросесності.

7. Медіа та аналітичні центри. Окремо варто згадати аналітичні центри, такі як Transparency International та її представника Transparency International Ukraine [17] що утворилася у 2014 році після подій Революції Гідності. Важливим в роботі даної організації є її зайнятість питаннями боротьби з корупцією, розробки антикорупційних реформ, публікація звітів, зокрема, і рекомендацій щодо покращення добросесності суддів.

Таким чином, питання добросесності суддів є міждисциплінарним і привертає увагу не тільки юристів, а й фахівців з етики, соціології, політики, а також міжнародних організацій, які намагаються створити глобальні стандарти для забезпечення справедливості та прозорості судових процесів.

Важливо згадати дослідницю Х. Буртнік, яка в рамках діяльності ГО «Фундація DEJURE» здійснила узагальнення практики Верховного Суду та виокремила з розглянутих справ визначення добросесності суддів. До прикладу, поняття добросесності цитується у рішеннях КАС ВС у справах щодо рішень ВККС України про визнання суддів такими, що не відповідають займаним посадам (у справах № 800/219/17 від 22.03.2018, № 9901/738/18 від 11.03.2019, № 9901/916/18 від 13.02.2019, № 9901/60/21 від 30.08.2021), стосовно рішень ВРП про звільнення судді (справа № 9901/349/20 від 12.05.2021) тощо [2].

Добросесність як одна з важливих якостей, що дозволяє ефективно виконувати професійні завдання представникам судової влади, зобов'язує не порушувати моральні та етичні норми, здійснювати розгляд справ та написання рішень на основі вмотивованості і справедливості, не піддаючись на можливий тиск зі сторони.

У цьому контексті заслуговує увагу визначення, яке надає М. Савчин. Він доброчесність розглядає як моральну цілісність особи, здатність розважливо і розсудливо з'ясовувати всі істотні обставини справи, належним чином поєднувати фактичний і юридичний склад, давати належну аргументацію рішень, які мають бути засновані на повазі до гідності та прав людини [14, с. 7]. Інша дослідниця О. Гришук, провівши аналіз сутності поняття доброчесності, вказує на існуючий зв'язок з моральними рисами судді та стандартами етичної поведінки суддів, приводячи приклад добору суддів в інших країнах, де моральність особистості виступає одним із основних критеріїв. Моральні риси людини оцінюються при доборі суддів у Нідерландах (чесність), Англії (чесність), Франції (здатність визначати, засвоювати, застосовувати правила деонтології), США (неупередженість) [4, с. 11-12].

Цікавими є результати проведеного дослідження «Доброчесність у системі правосуддя», що були представлені Романом Смалюком під час експертної дискусії в Укрінформі. Саме дослідження було розраховане на підтвердження або спростування думки про те, що частіше всього судді або кандидати у судді не відповідають критерію доброчесності саме через майнові питання, які виникають щодо їх особи. В основу дослідження було покладено аналіз практики доброчесності в системі правосуддя за останні 8 років, а саме 347 рішень Вищої кваліфікаційної комісії суддів, Вищої ради правосуддя, Етичної ради. В результаті було визначено, що 73% рішень передбачає, що підставою для висновку про невідповідність особи критерію доброчесності були проблеми з майновими питаннями (це могло бути порушення вимог щодо декларування, або неспроможність пояснити джерела походження власного майна, або ж сумнівний спосіб набуття цього майна). В меншій кількості відсотків, а саме 27 % рішень були наведені обставини, які вказують на те, що особа була визнана недоброчесною через порушення етичних правил у позапрофесійному житті (це відвідування тимчасово окупованих територій, невиконання судових рішень, притягнення до відповідальності, повідомлення кандидатом або суддею недостовірних відомостей або надання документів з ознаки підроблених у межах кадрових процедур) [5].

Велика Палата Верховного Суду при розгляді справи № 9901/355/21 дала визначення поняттю «доброчесність судді» у своїй Постанові від 10 листопада 2022 року, охарактеризувавши як необхідну морально-етичну складову діяльності судді, яка, серед іншого, визначає межу і спосіб його поведінки, що базується на принципах об'єктивного ставлення до сторін у справах та чесності у способі власного життя, виконанні своїх обов'язків та здійсненні правосуддя [13].

Висновки. Підсумувавши представлену вище інформацію, можна вважати, що доброчесність є сукупністю моральних, етичних та професійних якостей, що визначають поведінку особи в контексті її відповідальності перед суспільством, організацією чи певною інституцією. Якщо говорити в юридичному контексті, зокрема по відношенню до суддів, доброчесність означає вірність принципам справедливості, неупередженості, прозорості та етики в професійній діяльності, що передбачає відсутність корупційних дій, конфліктів інтересів та дотримання стандартів поведінки, і як результат сприяє виникненню довіри до судової системи та правосуддя в цілому. До основних характеристик доброчесності слід віднести: чесність (відсутність обману, фальсифікацій або шахрайства в професійній діяльності); неупередженість (здатність ухвалювати рішення, не піддаючись зовнішньому тиску чи особистим уподобанням); відповідальність (готовність нести відповідальність за свої вчинки та рішення); прозорість (відкритість та доступність процесів ухвалення рішень для громадськості); відповідність високим моральним стандартам, як у професійному, так і в особистому житті.

Для суддів доброчесність є основою їх професійної діяльності, оскільки вона забезпечує здійснення справедливого правосуддя. Суддя, який діє доброчесно, не дозволяє собі корупційних дій, завжди неупереджено і без зовнішніх впливів приймає рішення, керуючись лише фактами і законами. Доброчесність також включає моральні зобов'язання судді перед суспільством, зокрема утримання від особистих вигад або поведінки, яка могла б підривати довіру до судової системи. Таким чином, доброчесність є важливою складовою професійної етики, що забезпечує ефективне, справедливе і відповідальне виконання суддівських функцій.

Бібліографічний список:

1. Аналіз практики Вищої ради правосуддя щодо оцінки поведінки судді/кандидата на посаду судді на відповідність вимогам доброчесності та професійної етики.
URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/analiz_praktyky_vrp_shchodo_kryteriyiv_ocinky_etyky_i_dobrochesnosti.pdf
2. Буртник Х. Доброчесність суддів аналіз практики Верховного Суду. Фондація DEJURE. 2021.
URL: <https://dejure.foundation/dobrochesnist-suddiv>
3. Глушенко С. В. Новели судової реформи: поняття професійної етики та доброчесності в контексті кваліфікаційного оцінювання судді (кандидата на посаду судді). *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 6. С. 70-83.
4. Гришук О. Доброчесність судді через призму сучасних соціальних трансформацій. *Слово Національної школи суддів України*. 2020. № 1 (30). С. 6-21.

5. Експертна дискусія на тему: Добročесність як інструмент оцінки професіоналізму суддів, прокурорів та правоохоронців: перспективи уніфікації підходів, організована Центром політико-правових реформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3914046-dobrocesnist-ak-instrument-ocinki-profesionalizmu-suddiv-prokuroriv-ta-pravoohoronciv.html>
6. Закон України «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>
7. Закон України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>
8. Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
9. Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
10. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
11. Кладченко А. О. Правові засади впровадження інституту добročесності в Україні. *Jurnal Juridic national: Teorie si Practica*. 2016. № 6 (22). Р. 9.
12. Кулібаба А. Поняття добročесності як ключовий критерій у процесі добору на посаду суддів. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. №2. С.212-218.
13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 10 листопада 2022 року по справі № 9901/355/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107533714>
14. Савчин М. Moral integrity (моральна цілісність, добročесність) суддів як складова правової держави. *Слово Національної школи суддів України*. 2019. № 2 (27). С. 6-22.
15. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2014. 416 с.
16. Хавронюк М. Вісім складових добročесності: як їх правильно визначити Конкурсній комісії і конкурсантам. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/visim-skladovyh-dobrochesnosti-yak-yih-pravylnno-vyznachyty-konkursnij-komisiyi-i-konkursantam/>
17. Transparency International Ukraine. URL: <https://ti-ukraine.org/>

References:

1. Analiz praktiki Vishchoї radi pravosuddya shchodo otsinki povedinki suddi/kandidata na posadu suddi na vidpovidnist' vimogam dobrochesnosti ta profesiinoї etiki. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/analiz_praktyky_vrp_shchodo_kryteriyiv_ocinky_etyky_i_dobrochesnosti.pdf
2. Burtник Kh. (2021). Dobročesnist' suddiv analiz praktiki Verkhovного Sudu. Fundatsiya DEJURE. URL: <https://dejure.foundation/dobrochesnist-suddiv>
3. Glushchenko S. V. (2016). Noveli sudovoї reformi: ponyattya profesiinoї etiki ta dobrochesnosti v konteksti kvalifikatsiinogo otsinyuvannya suddi (kandidata na posadu suddi). *Chasopis tsivil'nogo i kriminal'nogo sudochinstva*. 2016. № 6. S. 70-83.
4. Grishchuk O. (2020). Dobročesnist' suddi cherez prizmu suchasnikh sotsial'nikh transformatsii. *Slovo Natsional'noi shkoli suddiv Ukraini*. № 1 (30). S. 6-21.
5. Експертна дискусія на тему: Добročесність як інструмент оцінки професіоналізму суддів, прокурорів та правоохоронців: перспективи уніфікації підходів, організована Тsentrom politiko-pravovikh reform. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3914046-dobrocesnist-ak-instrument-ocinki-profesionalizmu-suddiv-prokuroriv-ta-pravoohoronciv.html>
6. Закон України «Pro Vishchu radu pravosuddya» vid 21 grudnya 2016 roku № 1798-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>
7. Закон України «Pro derzhavnu sluzhbu» vid 10 grudnya 2015 roku № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>
8. Закон України «Pro zapobigannya koruptsiї» vid 14 zhovtnya 2014 roku № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
9. Закон України «Pro osvitu» vid 5 veresnya 2017 roku № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
10. Закон України «Pro sudoustrii i status suddiv» vid 2 chervnya 2016 roku № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
11. Kladchenko A. O. (2016). Pravovi zasadi vprovadzhennya institutu dobrochesnosti v Ukraini. *Jurnal Juridic national: Teorie si Practica*. № 6 (22). Р. 9.
12. Kulibaba A. (2018). Ponyattya dobrochesnosti yak klyuchovii kriterii u protsesi doboru na posadu suddiv. *Pidpriemnitstvo, gospodarstvo i pravo*. № 2. S. 212-218.
13. Postanova Velikoї Palati Verkhovного Sudu vid 10 listopada 2022 roku po spravi № 9901/355/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107533714>

14. Savchin M. (2019). Moral integrity (moral'na tsilisnist', dobrochesnist') suddiv yak skladova pravovoï derzhavi. *Slovo Natsional'noi shkoli suddiv Ukraïni*. № 2 (27). S. 6-22.
15. Toftul M. G. (2014). Suchasni slovník z etiki. Zhitomir: Vid-vo ZhDU imeni Ivana Franka, 416 s.
16. Khavronyuk M. Visim skladovikh dobrochesnosti: yak i'kh pravil'no viznachiti Konkursnii komisii i konkursantam. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/visim-skladovyh-dobrochesnosti-yak-yih-pravylny-vyznachyty-konkursnij-komisiyi-i-konkursantam/>
17. Transparency International Ukraine. URL: <https://ti-ukraine.org/>

ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС

DOI 10.31558/2617-0248.2025.10.7

УДК 324:[004.738.5:316.77]

НЕГАТИВНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ
В СИСТЕМІ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2229-0419>**Дубель М. В., д. філос. з міжн. екон. відносин, старший викладач Донецького національного університету імені Василя Стуса**

Дослідження присвячено визначенню негативних аспектів використання соціальних мереж в системі організації виборчих кампаній шляхом розгляду кейсів з різних держав. Для дослідження було обрано кейси Бразилії та Індії, як країн, де немає тоталітарного режиму, що залишає важливість інституту виборів, внаслідок, надає цінність побудові виборчих кампаній. Виявлено, що більш децентралізоване комунікаційне середовище з більшою участю виборців, які безпосередньо пов'язані з політичними агентами на основі використання соціальних медіа, може сприяти популізму. Значна увага у дослідженні присвячена розкриттю передумов проведення виборів, особливостям побудови комунікацій між носіями активного та пасивного виборчого права. У ролі прикладів побудови подібних виборчих кампаній для написання статті було обрано досвід участі у виборчому процесі Жаїра Болсонару у Бразилії у 2018 році та BJP в Індії у 2019 році. На основі кейсів Бразилії та Індії можна виявити те, що навіть такі перспективні нові індустріальні країни можуть мати суттєві проблеми на шляху демократичного переходу. Хоча нечесна конкуренція, фейкові новини та інші типи політичного дискурсу низького рівня та неетичної політичної комунікації існували у цих державах і до цього, соціальні медіа, безсумнівно, перевели ці проблеми на інший рівень. Рутинізація такого політичного дискурсу в епоху соціальних медіа, коли такі типи повідомлень збільшуються, поширюються та тиражуються серед населення з низьким рівнем критичної цифрової грамотності, безумовно, проблематична сама по собі. Ці тривожні тенденції піднімають нові питання про етику сучасної політичної комунікації та роль урядів, корпорацій, преси та громадян у стримуванні неетичного політичного дискурсу, у тому числі за допомогою поширення серед населення інструментів фактчекінгу.

Ключові слова: виборчі кампанії, соціальні мережі, політичний дискурс, дезінформація, політичні комунікації, нечесна конкуренція.

Dubel M. V. Negative aspects of social victories in the system of organizational voice campaigns

The study is devoted to identifying the negative aspects of the use of social networks in the system of organizing election campaigns by considering cases from different countries. The cases of Brazil and India were chosen for the study, as countries where there is no totalitarian regime, which leaves the importance of the institution of elections, as a result, gives value to the construction of election campaigns. It was found that a more decentralized communication environment with greater participation of voters who are directly connected with political agents through the use of social media can contribute to populism. Considerable attention in the study is devoted to revealing the prerequisites for holding elections, the features of building communications between carriers of active and passive electoral rights. As examples of building such election campaigns for writing the article, the experience of participating in the electoral process of Jair Bolsonaro in Brazil in 2018 and BJP in India in 2019 was chosen. The case studies of Brazil and India suggest that even such promising emerging industrial countries may face significant challenges in their democratic transitions. While unfair competition, fake news, and other types of low-level political discourse and unethical political communication have existed in these countries before, social media have undoubtedly taken these problems to another level. The routinization of such political discourse in the age of social media, when such types of messages are amplified, disseminated, and replicated among populations with low levels of critical digital literacy, is certainly problematic in itself. These disturbing trends raise new questions about the ethics of contemporary political communication and the role of governments, corporations, the press, and citizens in curbing unethical political discourse, including through the dissemination of fact-checking tools among the population.

Keywords: election campaigns, social networks, political discourse, disinformation, political communications, unfair competition.

Постановка проблеми. Слід розпочати з того, що класичною думкою стосовно такого прояву науково-технічної революції, як діджиталізація, є те, що інноваційний розвиток є одностайно позитивним явищем. Проте, такі негативні явища як економіко-соціального характеру, наприклад, подальше збільшення розриву між різними верствами населення внаслідок нерівномірного розподілу доступу до цифрових технологій, так і більш інформаційного характеру – наприклад, така популярна зараз проблема кіберзлочинності. Не стали виключенням і соціальні мережі, які, крім виконання ролі середовища для спілкування між людьми, стали також інноваційним інструментом для зв'язку з виборцями. Ця, здавалося б, продуктивна ідея щодо підвищення рівню зв'язку з аудиторією, з часом стала використовуватися як можливість для маніпулювання суспільною думкою. Особливу актуальність ця тема отримує в умовах зростання хвилі популізму у виборчих кампаніях в межах соціальних мереж різних держав.

Метою статті є визначення негативних аспектів використання соціальних мереж в системі організації виборчих кампаній шляхом розгляду кейсів з різних держав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню особливостей використання соціальних мереж як загалом у політичному дискурсі, так і в окремих проявах, наприклад, виборчому процесі, присвячено праці деяких вітчизняних науковців. Наприклад, О. Гоцур досліджувала соціальні мережі і політичний піар в українських та закордонних виборчих кампаніях [1]. К. Швець та О. Чальцева порівнювали особливості використання інструментів цифрових піар-технологій у передвиборчих президентських кампаніях США та Франції 2016–2017 років [2]. Ю. Данько у дослідженні визначав потенціал соціальних мереж як засобу політичної комунікації.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Як вже зазначалося вище, тематика ролі соціальних мереж у політичних кампаніях, не так широко розкрита у вітчизняному науковому середовищі. Крім того, у даному дослідженні акцент зроблено на висвітленні саме негативних аспектів виробничих кампаній.

Виклад основного матеріалу. Як вже зазначалося вище, зловживання можливостями соціальних мереж представниками різних політичних сил для побудови комунікацій з потенційними виборцями, найбільш притаманно для поширення популістських наративів. Звісно, наявність відносно сталої політичної культури сприяє підвищенню політичної свідомості у суспільстві, що апріорі викликає появу певного імунітету перед популістськими заявами. Саме тому у дослідженні робиться акцент на розгляді кейсів не на досвіді повноцінних ліберальних демократій, а на випадках у країнах, що знаходяться у стані демократичного переходу.

Класичним прикладом, коли соціальні мережі стали інструментом політичних махінацій під час виборчої компанії можна назвати кейс Жаїра Болсонару у Бразилії.

Розкриємо передумови виборчої компанії Жаїра Болсонару. З 2013 по 2018 рік Бразилія пережила період політичної, соціальної та економічної кризи. 2013 рік ознаменувався поширенням протестів у великих і середніх містах, відомих як «червоні дні» [4]. Серед основних наслідків цих протестів була поява суспільної думки щодо неспроможності представницьких інституцій, особливо Конгресу та виконавчої влади, задовольнити соціальні вимоги, що призвело до різкої критики щодо функціонування демократії в Бразилії.

Таким чином, політичний ландшафт країни між 2013 і 2018 роками був надзвичайно ворожим щодо традиційних партій і лідерів. Уявлення про те, що «стара політика» зараз працює проти країни, поширювалося та оформлялося, особливо повстаючи проти влади, що діє, шляхом звинувачування її в економічній, політичній та моральній кризах, що були властиві країні. Цей сценарій, сприятливий для змін, допоміг прокласти шлях для дискурсу на користь радикальних змін такими кандидатами, як Болсонару.

Вибори в Бразилії 2018 року відбулися в умовах фрагментованого медіа-ландшафту. Одним із наслідків цієї ситуації стало поглиблення нового посередництва в потоках політичної інформації, явище, пов'язане з розширенням використання Інтернету для забезпечення прямого контакту між виборцями та політичними агентами.

У Бразилії доступ до Інтернету зріс з 34% у 2008 році до 74% у 2019 році, і практично всі бразильці використовують смартфони як основну форму доступу, за ними йдуть комп'ютери вдома та громадських місцях [5]. Що стосується соціальних мереж і програм для обміну повідомленнями, за оцінками у вересні 2019 року 87% населення мали доступ до соціальних мереж і мобільних служб обміну миттєвими повідомленнями.

В умовах більш різноманітного медіа-середовища деякі звички споживання інформації стали більш виразними. Серед бразильців, які мають доступ до Інтернету, 67% роблять це для пошуку інформації в соціальних мережах і мобільних службах обміну миттєвими повідомленнями – цей відсоток еквівалентний відсотку тих, хто звертається до телевізійних джерел, які зареєстрували 66% [6]. У жовтні 2018 року, за кілька днів до другого виборчого голосування, 46% заявили, що використовували Facebook або WhatsApp, щоб отримати інформацію про вибори. Цю велику фрагментацію потоків політичної інформації не слід тлумачити як перевизначення джерел у цифровому всесвіті по відношенню до традиційних засобів комунікації. Традиційні джерела, політичні партії та телевізійники продовжували відігравати важливу роль, але без монополії на інформаційні потоки та виборчу комунікацію.

Тоді було створено гібридну медіа-систему, у якій цикли політичної інформації відірвалися від традиційних захисників, таких як преса чи телевізійна реклама, або через поширення інформації

безпосередньо серед виборців через цифрові платформи, або через використання нових джерел в Інтернет-всесвіті, щоб створювати контент, який би міг поширюватися та залучати виборців. У цій моделі контент, створений виборцями та політичними агентами, боровся з потоком інформації з традиційних медіа за увагу виборців. Одним із наслідків цього явища, особливо у всесвіті цифрових медіа, було виникнення «порушення видимості», за якого політичні актори, раніше маргіналізовані з традиційної та політичної системи ЗМІ, зуміли розширити охоплення своїх повідомлень [7]. Лідери стали менше залежати від традиційних медіа-каналів або політичних партій, щоб створити свій імідж, мобілізувати послідовників і позиціонувати себе в політичних суперечках.

Рівень об'єднання користувачів у соціальних мережах, розширює кількість можливостей поширення політичного контенту між різними групами, дозволяючи контенту «стати вірусним». Кожен користувач соціальних мереж є потенційним активістом або прихильником, який допомагає поширювати політичне повідомлення іншим користувачам. Що стосується використання WhatsApp, формування груп для обміну повідомленнями призвело до формування взаємопов'язаних мереж, коли групи користувачів у різних децентралізованих групах інтересів об'єднували себе з іншими групами користувачів із різних груп, і всі вони працювали над покращенням поширення політичної інформації.

Більш децентралізоване комунікаційне середовище з більшою участю виборців, які безпосередньо пов'язані з політичними агентами на основі використання соціальних медіа, може сприяти популізму. Багато елементів політичного популізму використовував Болсонару у своїх передвиборчих промовах, у дописах у прямому ефірі та повідомленнях у соціальних мережах навіть до 2018 року [8]. Він намагався висловити антисистемні настрої, присутні в той час, наголошуючи на таких атрибутах, як мужність і сила, щоб протистояти «старій політиці» та подолати те, що він називав «лівізною», яка нібито відповідальна за моральну деградацію бразильського суспільства та розхитування політики боротьби зі злочинністю, через зв'язок між прогресивними групами та правозахисною діяльністю.

Це нове комунікаційне середовище, яке сприяло прямому контакту між Болсонару та його прихильниками, також вплинуло на багато взаємодій у мережах, особливо між самими прихильниками, відповідальними за поширення повідомлень кандидата, його політичної групи чи навіть інших виборців. Ці типові мережеві комунікаційні стосунки, побудовані через соціальні медіа чи програми обміну повідомленнями, сприяли динамічному розширенню охоплення повідомлень тодішніх кандидатів, їхніх прапорів і політичних аргументів. Як зазначають науковці Аругете, Кальво і Вентура, найбільш заангажована база виборців Болсонаро зазвичай займалася розповсюдженням інформації з альтернативних джерел, мала низьку журналістську репутацію, а також була готова створювати контент, який узгоджувався з політичними уявленнями зазначеної групи [9]. Таким чином, існувало не лише технологічне середовище, яке сприяло споживанню децентралізованої інформації без висвітлення традиційних ЗМІ, але, перш за все, існували взаємозв'язки та політична участь цих виборців.

У контексті президентських виборів у Бразилії це означає, що можна очікувати не лише те, що соціальні мережі та мобільні сервіси обміну миттєвими повідомленнями збільшили ймовірність голосування за Болсонару, але й те, що ці нові медіа посилили вплив популістських поглядів і дискурсів. У моделі цифрової кампанії, яка переважала у 2018 році, було більше можливостей для більш прямого контакту між Болсонару та його прихильниками, а також між самими його прихильниками, які відповідали за поширення повідомлення кандидата, повідомлення його політичної групи чи інших виборців. Цей типовий зв'язок мережевої комунікації, побудований через соціальні медіа чи програми обміну повідомленнями, сприяв динамічному розширенню охоплення повідомлень тодішніх кандидатів, їхніх прапорів і політичних аргументів.

Під час президентської кампанії Болсонару було приділено мало часу для виборчої реклами як на радіо, так і на телебаченні (який розподіляється пропорційно голосам партії на попередніх виборах). Що стосується традиційних засобів масової інформації, то немає жодних переконливих доказів того, що мейнстрімові ЗМІ та новини підтримували його з ентузіазмом або значною мірою сприяли йому. Таким чином, він вдався до соціальних мереж і мобільних служб обміну миттєвими повідомленнями, які він використовував «дуже ефективно, щоб представити себе як звичайну, просту людину, яка протистоїть політичним елітам, лівим космополітичним інтелектуалам і, перш за все, РТ «комуністам»» [10]. Настільки, що до 2018 року Болсонаро став відомою фігурою з сильним впливом на соціальні медіа, що, ймовірно, зробило його найвпливовішим бразильським політиком у таких соціальних мережах, як Facebook, Twitter і YouTube, і їх використання було ключовим для консолідації його виборів.

Зокрема, щодо WhatsApp на сьогоднішній день відомо, що кампанія Болсонару покладалася на стратегію, фінансовану компаніями та не зазначену в облікових записах кампанії, для розповсюдження повідомлень через додаток. Це було ефективно використано для поширення фейкових новин і нападів, а також для посилення політичної поляризації проти партії РТ і колишніх президентів Лули та Русефф через стратегічну риторику страху [11].

Результати також свідчать, на відміну від традиційних ЗМІ, що соціальні мережі та мобільні служби обміну миттєвими повідомленнями були здатні до більш непомітного і, можливо, з цієї причини більш ефективного проникнення. Ці повідомлення можуть дійти до політично незацікавлених або розчарованих

людей випадково, як побічний продукт іншої діяльності, або опосередковано, через стосунки (родина та друзі). Вони, як правило, викликали менший опір з боку одержувачів, а у випадку служб обміну миттєвими повідомленнями пропонували більш сприятливе середовище для політичних дискусій.

Отже, використання соціальних мереж і мобільних служб обміну миттєвими повідомленнями було важливим і корисним для Болсонаро. Вони були потужним джерелом комунікації та інформації між консервативними та антитрадиційними партійними виборцями, які до 2018 року шукали представника без місця в традиційних ЗМІ. Таким чином, велика кількість підписників, яких Болсонаро залучив у соціальних мережах, надала йому політичного змісту. Для нього це було важливо, щоб висунути свою кандидатуру та бути конкурентоспроможним із початку кампанії. І, поряд із WhatsApp, вони також були ефективним інструментом кампанії для представлення своїх пропозицій та негативної пропаганди проти опонентів, а також для зменшення або скасування наслідків атак, отриманих у виборчій суперечці.

Крім цього кейсу з Бразилії слід також розглянути досвід використання соціальних мереж у виборчих компаніях в іншій новій індустріальній країні – Індії.

Партія Бхартія Джаната (BJP), заснована в 1980 році, розвинулася з Bhartiya Jana Sangh, яка була заснована в 1951 році. BJP спочатку намагався утвердитися як головна політична сила, затьмарена домінуючим Індійським національним конгресом (INC) і регіональними партіями. Серйозне зростання партії почалося в 1990-х роках під впливом руху Рама Джанмабхумі та подальшого зростання індуїстського націоналізму. Політична стратегія BJP в епоху до появи соціальних медіа значною мірою спиралася на традиційні форми агітації, такі як мітинги, друковані ЗМІ та телебачення. Хоча ці методи були ефективними, їм бракувало миттєвості та інтерактивності, які пізніше запропонували соціальні мережі [12].

Стратегічне захоплення соціальних медіа BJP почало формуватися на початку 2010-х років, зокрема під керівництвом Нарендри Моді. Політичне сходження Моді було тісно пов'язане з його інноваційним використанням цифрових платформ, що суттєво вплинуло на стратегію кампанії BJP та охоплення громадськості.

З моменту приходу BJP до влади в 2014 році дезінформація в соціальних мережах відігравала важливу роль у виборчих кампаніях. Наприклад, вибори 2014 року назвали «виборами у Twitter», тоді як вибори 2019 року назвали «виборами WhatsApp». Згідно з дослідженням Оксфордського університету, виборча агітація вийшла за межі X (платформа, раніше відома як Twitter), Facebook і WhatsApp, включивши YouTube та інші канали короткого відео. BJP домінувала у використанні платформ як ключового шляху для зв'язку з виборцями, тоді як інші партії «просто не відповіли на виклик розвитку сильних цифрових і офлайн-організацій кампаній», пишуть автори дослідження [13].

І з майже 400 мільйонами індійців, які утворюють найбільшу базу користувачів WhatsApp у світі, платформа обміну повідомленнями була основним джерелом політичних новин та інформації для виборців після останніх виборів у 2019 році. Політичні партії та передвиборчі команди знову звернулися до потенційних виборців, реєструючи їх у групах WhatsApp і постійно розповсюджуючи потік повідомлень, пов'язаних із виборами. «Дезінформація та мова ворожнечі процвітають, а сирій ринок особистої інформації підживлює цілеспрямовану пропаганду», – зазначається у звіті Mozilla Foundation.

До 2019 року WhatsApp був найпоширенішим засобом спілкування в Індії, за ним слідував Facebook. WhatsApp – це захищена служба групового обміну повідомленнями, і її не слід називати соціальною мережею через структурні та функціональні відмінності, на відміну від WeChat. Перед початком кампанії 2019 року, щоб зменшити поширення дезінформації, розмір груп WhatsApp був обмежений 256 учасниками, а пересилання було обмежено лише 5 іншими групами чи особами для будь-якої публікації. Це означає, що один користувач, який спочатку переслав дезінформацію, міг охопити максимум 5×256 груп або 1280 користувачів. Якщо припустити, що кожен член кожної з цих 5 груп потім переслав цю дезінформацію, 6400 груп буде охоплено, та WhatsApp, ймовірно, буде попереджений про скоординовані дії на платформі. Ці обмеження щодо розміру групи та пересилання з'явилися через трагічні події, спричинені чутками, які поширювалися на платформі в попередні роки в періоди, коли не було виборів [14].

Соціальні медіа зробили індійську політику інклюзивною, дозволивши громадянам, які традиційно були виключені з політики через географічні та демографічні особливості, отримати прямий доступ до політичного процесу. Проте загальні вибори 2019 року також вирізняються новими падіннями публічного дискурсу, поширеністю фейкових новин і дезінформації, а також регулярним порушенням етичних норм, що стосуються політичної комунікації. Етика в політичній комунікації, яка завжди була складною проблемою, ще більше ускладнюється розвитком цифрових технологій, які послаблюють традиційні етичні обмеження серед усіх політичних акторів – політиків, журналістів і ЗМІ, а також аудиторії.

Зростання поляризаційного та розбіжного контенту було визначальною характеристикою напередодні загальних виборів 2019 року, і BJP, і Конгрес підкреслювали елементи спільності у своїй кампанії. Дослідження Сангіти Махапатри та Йоганнеса Плагеманна вказує на ідеологічну/релігійну поляризацію та нещирі тактику, яку застосовує інформаційно-технологічний (ІТ) осередок BJP для придушення опозиції під час загальних виборів 2019 року [15]. Він також відзначає роль партійної «армії тролів» у підтриманні гіпернаціоналістичних та ісламофобських поглядів. З іншого боку, політика «м'якої хіндути», прийнята Конгресом, була помітна в публікаціях Рахула Ганді в соціальних мережах. Соціальні медіа уможливили стиль популістської політики, який є бойовим та особистим, дозволяючи мові ненависті та екстремістським

висловлюванням процвітати в онлайн-просторах, які не регулюються, зокрема на регіональних мовах і в приватних групових чатах WhatsApp. Сангіта Махпатра та Йоганнес Плагеманн також підкреслюють, як нагнітання страху та політика ненависті, яку пропагують BJP та Конгрес, розширили межі суспільних розломів [15].

Поширення виборчої дезінформації в Індії зазвичай регулюється законами та нормативними актами, що збігаються, а також політикою модерації вмісту, розробленою самими платформами. Хоча Закон Індії про інформаційні технології зазвичай регулює роботу онлайн-платформ, Виборча комісія Індії спеціально регулює спілкування під час виборів. У світлі останніх повідомлень про нестримне поширення дезінформації під час виборів 2024 року ЕСІ видала вказівки офіційним особам по всій Індії бути «активними у розвінчанні фейкових новин у соціальних мережах».

Висновки. Кейси Бразилії та Індії вказують на те, що навіть такі перспективні нові індустріальні країни можуть мати суттєві проблеми на шляху демократичного переходу. Хоча нечесна конкуренція, фейкові новини та інші типи політичного дискурсу низького рівня та неетичної політичної комунікації існували у цих державах і до цього, соціальні медіа, безсумнівно, перевели ці проблеми на інший рівень. Рутинізація такого політичного дискурсу в епоху соціальних медіа, коли такі типи повідомлень збільшуються, поширюються та тиражуються серед населення з низьким рівнем критичної цифрової грамотності, безумовно, проблематична сама по собі. Ці тривожні тенденції піднімають нові питання про етику сучасної політичної комунікації та роль урядів, корпорацій, преси та громадян у стримуванні неетичного політичного дискурсу, у тому числі за допомогою поширення серед населення інструментів фактчекінгу.

Бібліографічний список:

1. Гоцур О. Соціальні мережі і політичний PR в українських та закордонних виборчих кампаніях. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Журналістика*. 2021. № 2. С. 53–57.
2. Швець К., Чальцева О. Digital PR-технології у передвиборчих президентських кампаніях США та Франції 2016–2017 рр. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2019. Вип. 11. Т. 1. С. 28–32
3. Данько Ю. Соціальні мережі як засіб політичної комунікації. *European political and law discourse*. Vol. 2. Is. 2. 2015. С. 204–209
4. Araújo Bruno, Elder Prior (2021). Framing Political Populism: The Role of Media in Framing the Election of Jair Bolsonaro. *Journalism Practice*, 15(2): 226–242.
5. Mundim, Pedro Santos, Fábio Vasconcellos, and Lucas Okado (2023). Social Networks and Mobile Instant Messaging Services in the Election of Jair Bolsonaro as President of Brazil in 2018. *Dados* 66(2):1–37
6. Reuters Institute Digital News Report 2020.
URL: https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2020-06/DNR_2020_FINAL.pdf
7. Alves M. (2019). Desarranjo da visibilidade, desordem informacional e polarização no Brasil entre 2013 e 2018. Tese (Doutorado em Comunicação), Universidade Federal Fluminense, Rio de Janeiro.
8. Dias Lucia Moreira; Fernandes Carla Montuori. (2020). Campanha de Jair Bolsonaro para presidência em 2018: a construção do Mito Político. *ECCOM*, v. 11, n. 22, pp. 477–488.
9. Aruguete, N., Calvo, E. & Ventura, T. (2021). News sharing, gatekeeping, and polarization: a study of the #Bolsonaro election. *Digit. Journal*. 9, 1–23
10. Almeida Maria Hermínia Tavares De; Guarnieri Fernando Henrique. (2020). The unlikely president: the populist captain and his voters. *Revista Euro Latinoamericana de Análisis Social y Político*, v. 1, n. 1, pp. 139–159.
11. Chagas Viktor; Modesto Michelle; Magalhães Dandara. (2019). O Brasil vai virar Venezuela: medo, memes e enquadramentos emocionais no WhatsApp pró-Bolsonaro. *Esferas*, n. 14, pp. 1–15.
12. History and development of Bharatiya Janata Party. URL: <https://www.bjp.org/historyanddevelopment>
13. How Modi's Supporters Used Social Media to Spread Disinformation During the Elections.
URL: <https://time.com/6984947/india-election-disinformation-modi/>
14. Farooq, G (2018). Politics of fake news: How WhatsApp became a potent propaganda tool in India. *MediaWatch*, 9, 106–117.
15. Mahapatra, S., & Plagemann, J. (2019). Polarisation and politicisation: the social media strategies of Indian political parties. (GIGA Focus Asien, 3). Hamburg: GIGA German Institute of Global and Area Studies – Leibniz-Institut für Globale und Regionale Studien, Institut für Asien-Studien

References:

1. Gotsur, O. (2021). Social networks and political PR in Ukrainian and foreign election campaigns. [Sotsialni merezhi i politychnyi pr v ukrainskykh ta zakordonnykh vyborchikh kampaniiakh] *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University: journalism*. No. 2 (2), pp. 53–57 [in Ukrainian].
2. Shvets K. & Chaltseva O. (2019). Digital PR-technologies in the presidential election campaigns of the USA and France 2016–2017. *Bulletin of the Student Scientific Society of Donetsk National University named after Vasyl Stus*. Issue. 11. T. 1. S. 28–32 [in Ukrainian].
3. Danko Y. (2015). Social networks as a means of political communication. [Sotsialni merezhi yak zasib politychnoi komunikatsii] *European political and law discourse*. Vol. 2. Is. 2. pp. 204–209. [in Ukrainian].

4. Araújo Bruno, Elder Prior (2021). «Framing Political Populism: The Role of Media in Framing the Election of Jair Bolsonaro». *Journalism Practice*, 15(2): 226–242.
5. Mundim, Pedro Santos, Fábio Vasconcellos, and Lucas Okado (2023). Social Networks and Mobile Instant Messaging Services in the Election of Jair Bolsonaro as President of Brazil in 2018. *Dados* 66(2):1–37
6. Reuters Institute Digital News Report 2020. URL: https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2020-06/DNR_2020_FINAL.pdf
7. Alves M. (2019). Desarranjo da visibilidade, desordem informacional e polarização no Brasil entre 2013 e 2018. Tese (Doutorado em Comunicação), Universidade Federal Fluminense, Rio de Janeiro.
8. Dias Lucia Moreira; Fernandes Carla Montuori. (2020), Campanha de Jair Bolsonaro para presidência em 2018: a construção do Mito Político. *ECCOM*, v. 11, n. 22, pp. 477–488.
9. Aruguete, N., Calvo, E. & Ventura, T. (2021). News sharing, gatekeeping, and polarization: a study of the #Bolsonaro election. *Digit. Journal*. 9, 1–23
10. Almeida Maria Hermínia Tavares De; Guarnieri Fernando Henrique. (2020). The unlikely president: the populist captain and his voters. *Revista Euro Latinoamericana de Análisis Social y Político*, v. 1, n. 1, pp. 139–159.
11. Chagas Viktor; Modesto Michelle; Magalhães Dandara. (2019). O Brasil vai virar Venezuela: medo, memes e enquadramentos emocionais no WhatsApp pró-Bolsonaro. *Esferas*, n. 14, pp. 1–15.
12. History and development of Bharatiya Janata Party. URL: <https://www.bjp.org/historyanddevelopment>
13. How Modi's Supporters Used Social Media to Spread Disinformation During the Elections. URL: <https://time.com/6984947/india-election-disinformation-modi/>
14. Farooq, G (2018). Politics of fake news: How WhatsApp became a potent propaganda tool in India. *MediaWatch*, 9, 106–117.
15. Mahapatra, S., & Plagemann, J. (2019). Polarisation and politicisation: the social media strategies of Indian political parties. (GIGA Focus Asien, 3). Hamburg: GIGA German Institute of Global and Area Studies – Leibniz-Institut für Globale und Regionale Studien, Institut für Asien-Studien

DOI 10.31558/2617-0248.2025.10.8

УДК 321.01:342.228

ГЕРОЇЗМ ЯК ЧИННИК ПЕРСОНІФІКОВАНОЇ СИМВОЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6977-9716>

Голденштейн К. О., к.політ.н., викладач Політико-правового коледжу «АЛСКО», м. Київ

Системно прослідковано роль та основні напрями осмислення проблеми героїзму як персоніфікованого відображення символізації суспільно-політичного розвитку. Виокремлено й охарактеризовано визначальні підходи до проблеми символізації політики і влади зарубіжних та українських дослідників. З'ясовано роль та реальний вплив постаті героя в суспільно-державному розвитку на різних етапах еволюції людської цивілізації. Розглянуто героїзм як невід'ємну складову соціальної міфології, обґрунтовано особливості та можливості впровадження міфологем у суспільну свідомість. Виявлено на прикладах росії та КНДР сучасні особливості продукування героїзму засобами політичної пропаганди. Осмислено роль героїзму як чинника утвердження національної ідентичності й відстоювання суверенітету держави. Зроблено висновок щодо необхідності та основних напрямів дослідження проблеми героїзму на тлі протистояння українського суспільства російській агресії, що, зокрема, потребує розгляду і систематизації героїчної символіки в умовах боротьби за незалежність і свободу різних країн; формування оновлених версій поняття справедливого героїзму на противагу його політико-пропагандистським версіям; утвердження творчого ставлення до героїчних символів, що потребує врахування конкретних історичних ситуацій та новітніх суспільних ідеалів і ціннісних орієнтацій. На особливу дослідницьку увагу заслуговують: окремий розгляд і систематизація героїчної символіки в умовах боротьби за незалежність і свободу різних країн і народів на тлі протистояння українського суспільства російській агресії; формування оновлених версій поняття справедливого героїзму на противагу його політико-пропагандистським версіям, що виправдовують загарбницькі, експансіоністські прагнення представників влади окремих країн; реалізація послідовних заходів щодо формування доступного для сприйняття й популяризації образу справжнього героя як базової основи патріотизму, орієнтиру в життєвій стратегії та утвердженні громадянськості наступних поколінь.

Ключові слова: герой, героїзм, персоніфікована символізація політики, соціальна міфологія, міфологема, політична пропаганда, образ героя-вождя, супергерой.

©Голденштейн К. О., 2025

Holdenshtein K. O. Heroism as a factor of personified symbolization of socio-political development

The role and main directions of understanding the problem of heroism as a personified reflection of the symbolization of socio-political development are systematically traced. The defining approaches to the problem of symbolization of politics and power of foreign and Ukrainian researchers are singled out and characterized. The role and real influence of the figure of the hero in socio-state development at different stages of the evolution of human civilization are clarified. Heroism is considered as an integral component of social mythology, the features and possibilities of introducing mythologems into public consciousness are substantiated. The modern features of the production of heroism by means of political propaganda are revealed on the examples of Russia and the DPRK. The role of heroism as a factor in establishing national identity and defending the sovereignty of the state is conceptualized. A conclusion is made regarding the necessity and main directions of studying the problem of heroism against the background of Ukrainian society's resistance to Russian aggression, which, in particular, requires consideration and systematization of heroic symbolism in the conditions of the struggle for independence and freedom of different countries; formation of updated versions of the concept of just heroism as opposed to its political and propagandistic versions; affirmation of a creative attitude towards heroic symbols, which requires taking into account specific historical situations and the latest social ideals and value orientations. Special research attention deserves: a separate consideration and systematization of heroic symbolism in the context of the struggle for independence and freedom of various countries and peoples against the backdrop of Ukrainian society's resistance to Russian aggression; the formation of updated versions of the concept of just heroism as opposed to its political and propagandistic versions that justify the aggressive, expansionist aspirations of representatives of the authorities of individual countries; the implementation of consistent measures to form an accessible and popularized image of a true hero as the basic foundation of patriotism, a guide in life strategy and the affirmation of citizenship of future generations.

Keywords: hero, heroism, personified symbolization of politics, social mythology, mythologeme, political propaganda, image of a hero-leader, superhero.

Проблемі героїзму як символічно-персоніфікованому чиннику загального розвитку людської цивілізації належить тривала історія функціонування і соціального впливу. У цьому контексті особливої уваги заслуговує думка К. Касторіадіса, який вважає, що у символічному завжди присутня функціональна складова, яка тісно переплітається з уявним [1]. Відповідно символічна персоніфікація виявляється у втіленні певного стану політичної системи та політичного порядку в конкретній особі (звичайно із певною харизмою). Через зв'язок з легітимацією вона дозволяє політичному суб'єктові виконувати роль політичного символу для ідентифікації та узагальнення волі й уподобань громадськості. Своєю чергою символічну політику не варто вважати протилежністю реальної політики – радше її специфічним аспектом [2]. Відповідно феномен героя і героїзму в її структурі – тема, що, з урахуванням специфіки історичного й національного розвитку, демонструє енергію кожного народу. Обґрунтування зазначеного є важливою проблемою реалізації символічної політики в кожній державі. Тим більше, що це стосується насамперед України, в якій історичні події останнього часу спонукають до належного вшанування тих, хто жертвують своїм життям задля майбутнього країни й мирного життя наступних поколінь.

Феномен символізму в різних контекстах розглядали П. Бергер, П. Бурд'є, Ю. Габермас, В. Джеймс, М. Едельман, М. Еліаде, Е. Кассіпер, К. Касторіадіс, Дж. Кемпбелл, О. Лосєв, К. Лоуз, Т. Лукман, Д. Маллоу, Дж. Мід, Дж. Нахбар, О. Ранк, П. Рікер, Л. Стрейт, Е. Фромм, А. Шюц та ін. Серед українських дослідників, які зосереджують увагу на проблематиці символізму, дотичній до проблеми героїзму, слід відзначити таких, як Н. Амелеченко, М. Головатий, Т. Кадлубович, В. Корнієнко, І. Костюк, С. Кримський, О. Ліщинська, М. Мінаков, А. Мусулін, Г. Почепцов, М. Рябчук, М. Стріха, С. Тримбач, М. Шабанов, Ю. Шайгородський, Д. Шевчук та ін. Завдяки цим науковцям створено теоретичний каркас, який становить основу подальших досліджень впливу символізму на суспільно-політичне життя і в цьому контексті дозволяє підійти до розуміння героїзму та його символічного відображення. Разом із тим, слід зазначити, що у вітчизняній політичній науці досі недостатньо праць, які системно відображають специфіку проблеми героїзму як невід'ємної складової політичної символізації.

У відповідності з цим метою даного дослідження є історико-політологічний екскурс, покликаний системно прослідкувати роль проблеми героїзму як персоніфікованого відображення символізації суспільно-політичного розвитку. До основних завдань пропонованої статті віднесені: систематизація визначальних підходів до проблеми символізації політики і влади; з'ясування ролі та впливу постаті героя в суспільно-державному розвитку; розгляд героїзму як невід'ємної складової соціальної міфології; виявлення сучасних особливостей продукування героїзму засобами політичної пропаганди; осмислення героїзму як частини утвердження національної ідентичності й відстоювання суверенітету держави.

Існують різні підходи до розуміння політичного символізму з урахуванням його персоніфікованого вираження. Так американський філософ та психолог П. Рікер вважає символізацію одним з основних

орієнтирів людської свідомості. Він розглядає символ як значення, де первинний, буквальний смисл одного об'єкта або явища може вказувати на вторинний, неочевидний смисл, який можна розкрити лише через асоціації з першим. Символ є засобом вираження складних концепцій та ідей, які можуть бути недостатньо або нечітко виражені простими словами чи образами [3, с. 419]. Французький соціолог П. Бурд'є ввів поняття «символічної влади» для пояснення способів, якими влада послуговується через символи, значення та репрезентацію. За П. Бурд'є, символічна влада полягає у здатності домінуючих груп або класів формувати й утримувати символічний капітал, що визначає суспільні норми, цінності, та ідеали. Це створює ієрархічні відносини між різними соціальними групами та агентами, які впливають на їхні можливості участі в суспільному житті [4]. Американський філософ і культуролог Е. Кассілер довів, що людина є взаємозалежною від символу, вважаючи неможливим повноцінно пізнати людину поза контекстом її символічного світу [5]. Німецький соціолог, філософ, соціальний психолог Е. Фромм дослідив роль сакрального символізму в формуванні ідентичності особистості та соціальних груп [6, с. 753]. Німецький філософ і соціолог Ю. Габермас обґрунтував комунікаційну парадигму розуміння світу, аналізуючи способи, за допомогою яких сакральний символізм взаємодіє з комунікаційними процесами формування ідентичності [7]. Американський політолог М. Едельман взагалі вважав політику «парадом абстрактних символів». Він підкреслює, що політика включає в себе безліч символів, які можуть варіюватися від гасел і емблем до певних дій та ритуалів. М. Едельман аналізує різні аспекти політичної символіки, зокрема, досліджує публічну поведінку політичних акторів, роль мас-медіа в конструюванні політичних образів, а також особливості мови політичної комунікації. Він з'ясовує, як символічні дії утворюють образи та сприйняття політичної реальності в суспільстві. Його підхід допомагає зрозуміти, як політика не лише відображає реальні політичні процеси, а й конструюється та сприймається через символічні прояви, що можуть впливати на прийняття політичних рішень [8, с. 8]. Загалом політичний символізм, як середовище, в якому набуває особливого соціального значення явище героїзму, трактують як сукупність засобів, які надають політичному життю, політичним діям та різним формам матеріальної політики явного, або прихованого сенсу [9, с. 113]. Більш спрощене, але цілком логічне визначення подає Н. Амельченко, яка визначає політичний символізм як «вираження ідей, понять або почуттів за допомогою символів» [10, с. 663].

У контексті розвитку політичного символізму, слід зазначити, що значну роль в історії людства відігравали люди, діяльність яких суттєво вплинула на життя суспільства, на перебіг конкретних історичних подій – правителі держав, полководці, яких зазвичай називають «історичними діячами», «видатними особистостями» (наприклад, В. Ленін, Й. Сталін, А. Лінкольн, В. Черчилль, М. Л. Кінг, Дж. Неру). Їх діяльність стала уособленням корінних змін в історії людства, держави або народу, що й дало вагомий підстави вважати їх політичними символами [11, с. 126]. Чи називаємо ми їх безпосередньо героями? Звісно, ні, тому що ніякого очевидно-конкретного подвигу вони не здійснили. Однак синонімічно вони набувають ознак, властивих героям. Звідси їх часто називають «героями країни», «провідниками народу», «голосом і совістю нації». Нерідко в історії герої виступали в ролі «святих» і «подвижників». Чи можливе на цій основі узагальнення уявлень про героїзм, властивих усім культурам і цивілізаціям без винятку? Це запитання залишається відкритим. Але найголовнішим є те, що з'явився такий тип суспільної свідомості, важливою частиною якого стає механізм конструкції та відтворення культу – людини, державного діяча, правителя, яких у нашій свідомості ми можемо ототожнювати зі сприйняттям образу героя.

Витоки символічного відображення героїзму тісно пов'язані з міфологією. Не існує такої культури, яка б не мала тих або інших елементів, що походять від міфу. Політика в стародавні часи базувалась на міфотворчості. Міф конструював реальність первісного індивіда та формував його світогляд, який був пов'язаний з постаттю героя, що цілком відповідало суспільно-культурному рівню стародавніх часів. За словами А. Мусуліна, міфологічні сюжети, божества і герої символізували певні грані людської душі – чесноти, здібності, якими вона наділена [12]. Героїчний міф про народження, смерть і відродження героя, в якому втілюються прагнення поколінь і перетинається найвища форма колективності й індивідуальності, циркулював у кожному історичному епоху в різних країнах. Це міф про доброго царя-героя чи мученика, про героя-визволителя, про «сильну руку» тощо.

За часів Гомера, в так званий період «героїчної обробки міфології», функцію підтримки сакральних сил суспільства виконував епічний персонаж. Образ героя виконував роль символу боротьби з хаотичними силами, представленими якимись природними елементами. Перемога героя виглядала одночасно символічною і необхідною для подальшої підтримки суспільного порядку. І саме окремий персонаж відіграв ключову роль у перетворенні міфу в епос. Одним із перших роль символічної персоналізації в історії обґрунтував давньогрецький філософ Е. Евгемер, якому належить твір «Священна історія». В ньому показано, що стародавні міфологічні боги насправді є обожненими історичними постатями. Згідно його концепції, боги, які згадувались у міфах, були не істинними богами, а історичними особистостями – героями, перетвореними людською свідомістю в богів. Ця концепція продовжувала певні традиції Античності, що у свою чергу сягала давньогрецького поклоніння богам [13]. У процесі історичного розвитку феномен героїзму зазнав певної еволюції.

Активна фаза зазначеної еволюції припадає на епоху Відродження, коли формувалася вільна, творча особистість. У Новий час вперше проявляються яскраво виражені соціальні функції Героя, коли його постать

перебувала в авангарді «боротьби» за справедливішу соціальну організацію суспільства. Зміни в суспільстві вплинули на зміни функцій нових персонажів. Постать героя стає засобом демонстрації суті того, що відбувається. У Франції у XVIII ст. першою звернула на це увагу Жермена де Сталь, французька письменниця та історик. Вона закликала повернутися від ідеалізованих героїв античності до почуттів і переживань сучасної, реальної людини [14]. Яскравим відображенням цього можна вважати діяльність і творчість відомого французького філософа і письменника епохи Просвітництва Жан-Жака Руссо (1712–1778). Його твір «Сповідь», героєм якого був він сам, фактично досліджував особливості людської психіки. Описуючи події свого життя та власні емоційні переживання, філософ розкриває всю правду своєї сутності, включаючи найінтимніші та найбільш суперечливі її аспекти. Руссо детально описує своє дитинство і юність, а також труднощі, з якими він стикався в чужому і часто недружньому оточенні [15]. Його герой залишає рідний будинок і вирушає в подорож. Дорогою він заводить друзів і зустрічає наставників, воює з ворогами та долає труднощі. У фіналі герой отримує те, що шукав, і повертається у початкову точку, але вже досвідченішим і мудрішим.

Період романтизму також суттєво вплинув на характерні риси героя. Як ідейний напрям в європейській і американській культурі кінця XVIII – першої половини XIX ст., романтизм характеризується утвердженням самоцінності духовно-творчого життя особистості, зображенням сильних (найчастіше бунтарських) пристрастей і характерів. У цей період герой завжди з'являвся як трагічно самотній індивідуаліст, гордий власним самоствердженням. Він здійснює подвиги, керуючись егоїстичними цілями, або бунтує проти недосконалого світу. При цьому вчинки романтичного героя вже кардинально відрізнялися від вчинків героя міфологічного. Характер міфу втілював певний закон, універсальну потребу, а тому герой мав бути передбачуваним й не приносити суспільству жодних «сюрпризів». Саме від епохи романтизму герой фактично виконував функції дзеркала, в якому відображалися соціальні протиріччя і антагонізми.

І хоча наведені приклади не стосуються безпосередньо політичної царини, принципи символізації героя в політиці залишаються точно такими ж. Подібної думки, зокрема, дотримується румунський релігієзнавець, письменник та філософ М. Еліаде, який вважає, що мистецтво тлумачення міфу передбачає врахування багатьох факторів – від найменших внутрішніх структурних його складових у вигляді, наприклад етапів подорожі героя у відповідній міфології, до широкого контексту, охоплюючи різні форми міфу [16, с. 110]. У цьому контексті, варто зауважити, що міфологія героя відноситься до так званих «глобальних» міфів, породжуючи супутні йому міфології. Історія свідчить, що «глобальні» міфи постійно виникають у суспільній свідомості. Такі міфи включають два рівні – «архаїчний» і «кон'юнктурний». Ця обставина пояснює їх тривале існування та постійний вплив на суспільне життя через своєрідне пояснення і розуміння суспільного розвитку. Відповідно і міф про героя потрібно віднести до «глобальних» міфів, тому що він є необхідною, навіть «непереборною» складовою символічної політики. Постать героя, починаючи від античності й до сьогодення, розкриває ставлення всього суспільства до явища героїзму та до соціальної міфології. Звідси образ героя можна охарактеризувати як дзеркало соціальної міфології. Персоналізуючи політичні сили та тенденції, міф, як складова символічної політики, впливає на сприйняття політичної реальності, насичує її емоційно. Наявність героя в структурі соціального міфу не лише суттєво підвищує його стійкість, а навіть може слугувати точкою відліку для теоретичного обґрунтування певної наукової доктрини.

З огляду на останнє, М. Еліаде зазначав, що К. Маркс, обґрунтовуючи свою концепцію, скористався одним із найвідоміших есхатологічних міфів середземноморсько-азійського світу – про справедливого «героя-відкупителя» у вигляді пролетаріату, страждання якого покликане змінити онтологічний статус світу. Безкласове суспільство, за К. Марксом, і подальше зникнення історичної напруженості – це, на думку М. Еліаде, ніщо інше, як міф про золотий вік, який за численними традиціями характеризує і початок, і кінець історії. К. Маркс збагатив цей «глобальний міф» елементами месіанської та іудео-християнської ідеології: з одного боку, він виконував рятівну функцію через «визначальну роль» пролетаріату у суспільному прогресі, з іншого – розкривав фінальну і вирішальну битву між Добром і Злом, яку можна порівняти з апокаліптичним конфліктом між Христом і антихристом, що закінчується перемогою першого. Іпостась героя у вигляді пролетаріату в К. Маркса претендувала на статус стійкого, «глобального» героїчного міфу. Насправді ж ця концепція, як показала життєва практика, стала однією з найнебезпечніших, які коли-небудь були запущені в маси, оскільки вона призвела до створення жорстокої комуністичної держави на базі російської імперії, яку пізніше справедливо назвали «імперією зла».

Постать героя є стрижневим елементом багатьох соціальних процесів і в сучасному суспільстві, оскільки вона є засобом розуміння суті того, що в ньому відбувається. На думку Ф. В. Дж. Шеллінга, міфологія – це доля народу й тому вона не має іншого шляху, як усвідомити себе у образі «нації-індивіда» [17, с. 719]. Відштовхуючись від концепції Д. Кемпбелла, можна стверджувати, що символічність героя більшою мірою спирається на «архаїчний» рівень. Герой ж сучасності, враховуючи різні критерії цього героїзму, можуть підлягати оцінці з позиції кон'юнктурності, яка сама по собі є політичним явищем (як сукупність політичних і соціальних умов, політико-ідеологічних трендів і поглядів, що склалися у певний момент в суспільно-політичних відносинах). Масова культура в поєднанні із засобами масової інформації та системою освіти, які контролюються владою, надають їй переважні можливості управляти не лише поточним станом суспільної свідомості, а й її «опорними точками», якими, зокрема, є героїчні символи. Нові можливості втручання «згори» в глибинні структури суспільної свідомості, зокрема ціннісні орієнтації, породили

ситуацію, коли їх можна як дуже швидко наново створити, так і трансформувати та навіть зруйнувати. Стаючи «історичними», героїчні символи з переважно «службових», утилітарно-функціональних перетворюються на ціннісні, входять до стійкої структури народної свідомості – «історичної пам'яті».

Зазначене зовсім не означає, що сучасні люди не заслуговують на статус героїв, а їх героїчні вчинки менш цінні за ті, які здійснювались у минулому. Іноді вирішальне значення має сама особистість, а іноді вплив, який вона справляє на громадськість. Радше можна погодитися із тим, що особистість того, хто видається нам великим, в її цілісності повинна якось магічно впливати на нашу свідомість. Причому цей вплив має бути тривалим і емоційним, далеко виходити за межі простого переказу. Наприклад, герой часто фігурує в оповіданнях про сімейні історії, будучи одним з основних елементів повсякденної міфології родинної пам'яті. Але його місце і значення в таких оповіданнях варіюється в залежності від багатьох факторів, одним з яких є місцеві традиції і звичаї. Потрібно звернути увагу й на масштабність оцінювання. Герой у сімейних історіях – це незначний масштаб уявлення щодо його постаті, порівняно із загальносуспільним. Отже, видається, щоб набути статусу символічності, «героїзм героя» повинен не лише пройти серйозну апробацію часом, а також подолати своєрідний фільтр суспільно-політичної свідомості поколінь. У цьому випадку означена символічність може бути як елементом побутової сімейної міфології, так і суспільства в цілому. М. Еліаде вважав, що сучасна людина зберігає «рудименти міфологічної поведінки» настільки, наскільки в неї залишається прагнення вийти за межі свого часу, як особистого, так й історичного, і відчувати та співпереживати з тією ж інтенсивністю, з якою це колись відбувалося вперше.

Наприкінці 1980-х років у суспільній лексиці набув популярності термін «міфологема» – як мотив міфу, його фрагмент чи частина. Такими елементами виступають міфологічні сюжети й образи, які характеризуються глобальністю, універсальністю. Наприклад, міфологема Сталіна, міфологема Гітлера, міфологема Мазепи тощо. Більше того, використання терміна «міфологема» активізувалося й у сфері гуманітарного знання, у творчості окремих письменників і навіть окремих стилів. Наприклад, для модернізму характерними є міфологеми Гори, Вежі, Дзеркала, Лабіринту та ін. [18, с. 410]. Міфологема Й. Сталіна стала яскравим прикладом міфу про героя, який дозволяє побачити особливості функціонування глобального соціального міфу в сучасній Росії. Трансформація міфології образу Сталіна дає можливість зробити висновок щодо певних тенденцій розвитку сучасного соціального міфу: зміни відбуваються в декількох соціально-філософських вимірах – онтологічному, аксіологічному, праксеологічному. Перетворення в структурі власне соціальної міфології, уявлення про причинно-наслідковий зв'язок і зв'язок між частиною і цілим якраз і зміщені на глибший, «архаїчний» рівень.

Яскравим прикладом цього можна також вважати символічну політику в Північній Кореї, політичні лідери якої отримували ореол символічності фактично у спадок, що значно вплинуло на суспільну свідомість не одного покоління громадян країни. У навчальних закладах КНДР існують спеціальні курси, в яких розглядається суть явища героя-вождя і його місце в історії, вивчається його героїчний шлях від пересічної особистості до видатного очільника держави. Існують спеціалізовані форми звертання до найвищих лідерів. Кожний з них має набір численних почесних титулів. Наприклад, Кім Ир Сен – «Великий Вождь», «Легендарний Герой-сонце нації». Кім Чен Ир – «Блискучий керівник», «Улюблений Керівник, який цілковито втілює прекрасний лик, яким повинен володіти лідер». Кім Чен Ин – «Великий Наступник» тощо. Власне, батько, син і онук із роду правителів – це і є сучасні боги-герої Північної Кореї. Характерним є те, що дочка Кім Чен Ина Чжу Е вже увічнена на марках, де вона зображена разом зі своїм батьком [19, с. 379–381]. Мумії перших двох лежать тепер у величезних пірамідах у центрі столиці. Відвідати мумії героїв нації можуть тільки найстаранніші передовики виробництва, найвідданіші військові або ті малочисельні туристи, які погодяться вклонитися тричі кожній із мумій протягом дуже складного, вивіреного і відпрацьованого ритуалу [20].

У кожного божественного правителя в історії неодмінно була своя піраміда. Це, зокрема, характерно для Єгипту, Мексики, Гватемали, Перу, Китаю, Індонезії, Судану, островів Тихого Океану. У світі сьогодні налічується 125 мавзолеїв, щоправда, у більшості з них забальзамованих тіл немає. Характерним є те, що традиція підтримувати останки вождів «у тонусі» та розміщувати їх у грандіозних усипальницях прижилася саме у соціалістичних країнах (крім північнокорейських вождів, найбільш відомі нам приклади В. Леніна, Г. Димитрова, Хо Ши Міна, Чойбалсана, Сухе-Батора, Мао Цзедуну) [21]. Зрештою, й сьогодні образ і постать героя-вождя залишається одним із важливих елементів міфологічного символізму. Цим пояснюється прагнення нинішнього найвищого очільника російського політичного істеблішменту В. Путіна заволодіти іміджем «сильної руки». Певною мірою йому це вдалося, оскільки, не дивлячись на політичні провали, він досі не втратив своєї символічної цінності й усе ще містить значний синкретичний потенціал, що справляє значний вплив на зомбоване пропагандою російське суспільство.

На відміну від розглянутих прикладів, символічне відображення героя і героїзму в американському суспільстві має свою особливу специфіку. Коли ми говоримо про американські символи, то перші асоціації, що спадають на думку більшості, це, звісно ж, долар, зірково-смугастих прапор, статуя Свободи. Підсумки Другої світової війни, а згодом і перемога над СРСР у Холодній війні сформували думку про непереможність американської нації, піднесли патріотизм і відповідне ставлення до локальних конфліктів, таких як війни у В'єтнамі, Іраку, Афганістані та ін. Характерною особливістю американської символічної героїстики стала не реальна особистість, яка здійснює конкретні подвиги, а міфічна особистість «супергероя». Останній для

Америку є синонімом поняття «американський Герой». Для американської культури він є втіленням національного архетипу, який обивателю зрозумілий, близький і виступає основним символом для ідентифікації зі своєю культурою й одночасно є інструментом пропаганди національних цінностей та політичних переконань. На думку Д. Маллоу, поширену американську ідеологему – боротьбу добра (американського способу життя) проти світового зла – якраз і втілюють супергерої [22].

Одним із найяскравіших супергероїв став Капітан Америка з однойменного коміксу 1941 р. На порозі Другої світової війни герой коміксу Стів Роджерс із хворобливого підлітка перетворюється на надлюдину і вступає в боротьбу з нацистським режимом. Згідно з легендою, він наклав собою гранату, врятував життя інших і сам чудесним чином залишився живим, після чого продовжував боротися зі злом. Здатність супергероя використовувати дану згори надлюдську силу для протидії злу закріплюється в культурній свідомості та стає головною рисою всіх супергероїв: Супермена, Людини-павука, Месників і багатьох ін. Міфологічні образи супергероїв, що репрезентують американську ідеологему протистояння добра і зла, сьогодні стають глобальними культурними кодами, які легко «зчитуються» носіями різних культур. Як підтвердження, в Брукліні, в Проспект-парку, було відкрито 13-футуру бронзову статую супергероя [23]. Будучи споконвічно породженням художнього простору, сьогодні супергерої стали частиною сучасної міфології культури. Образи супергероїв та їхня символіка виявляються зручним «пакуванням» для ідеї повсякденного героїзму в найрізноманітніших його проявах: боротьби з хворобою, волонтерства, донорства, виховання, пропагування культурних цінностей, продукування інноваційних технологій та ін.

Ідея героїзму має глибоке історичне підґрунтя і в українському суспільстві, де історія містить численні приклади героїчних постатей – символів боротьби за незалежність та свободу. Від узагальнених міфологічних та казкових образів (Козак Мамай, Котигорошко, Козак Голота, Вернигора) до реальних історичних постатей (Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Богдан Хмельницький, Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка, Степан Бандера). І оскільки ця боротьба набула сьогодні ознак протистояння Добра (демократичної, європейської, справедливої орієнтації українського суспільства) і Зла (намагання модернізованої на архаїчній основі російської імперії знищити свою протилежність), проблема героїзму постала в авангарді боротьби за національну ідентичність і збереження суверенітету держави. Відповідно сучасний образ українського героя набув реального втілення у найкращих прикладах фронтової звитяги, волонтерства, відновлення пошкодженої інфраструктури, втілених у літературних та мистецьких творах патріотичних почуттів. Щорічно, 23 травня, в Україні відзначають День Героїв. Це неофіційне свято, присвячене вшануванню українських борців за незалежність і свободу держави.

У якості висновків, слід зазначити, що проблема героїзму еволюціонує від найдавніших часів до наших днів. Відповідно і з'ясування її витоків та особливостей функціонування в межах різних країн і народів потребує глибокого осмислення й узагальнення. Зокрема, на особливу дослідницьку увагу заслуговують: окремий розгляд і систематизація героїчної символіки в умовах боротьби за незалежність і свободу різних країн і народів на тлі протистояння українського суспільства російській агресії; формування оновлених версій поняття справедливого героїзму на протигагу його політико-пропагандистським версіям, що виправдовують загарбницькі, експансіоністські прагнення представників влади окремих країн; утвердження творчого ставлення до героїчних символів, що потребує врахування конкретних історичних ситуацій та новітніх суспільних ідеалів і ціннісних орієнтацій; необхідність осмислення героїзму як засобу морально-психологічної мобілізації суспільства в екстремальних умовах і їхню ціннісно-функціональну роль в історичній пам'яті як опорних точок національної самосвідомості; реалізація послідовних заходів щодо формування доступного для сприйняття й популяризації образу справжнього героя як базової основи патріотизму, орієнтиру в життєвій стратегії та утвердженні громадянськості наступних поколінь.

Бібліографічний список:

1. Castoriadis C. Gesellschaft als imaginare Institution. Entwurf einer politischen Philosophie. Ffm., 1984. S. 452–454.
2. Шайгородський Ю. Ж. Політика: взаємодія реальності і міфу: монографія. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ: Знання України, 2009. 400 с.
3. Шевчук Д. Політичне як уявлене та символічне: до онтології політичного світу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер.: Філософія. 2011. Вип. 8. С. 413–424.
4. Bourdieu P. Habitus and Field: General Sociology. Volume 2 (1982–1983). Wiley. John Wiley & Sons, LTD, 2023. 432 p.
5. Мінаков М. Поняття прафеноменів та культурного досвіду у філософії Е. Кассіра. *Мультиверсум : філософський альманах* / НАН України, Ін-т філософ. ім. Г. С. Сковороди. Київ : Український Центр духовної культури, 2006. Вип. 54. С. 111–116.
6. Горностай П. Фромм Еріх. *Політична енциклопедія*. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. С.753.
7. Габермас Ю. Громадянство і національна ідентичність. *Умови громадянства: зб. ст.* / Під редакцією Варта ван Стінбергена: Пер. з англ., передмова та примітки Іваненко О. О. Київ : Український Центр духовної культури, 2005. С. 49–70.

8. Edelman M. The symbolic uses of politics. Urbana, 1964. 201 p.
9. Полішук І. О. Маніпулятивний потенціал сучасних виборчих технологій. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2013. № 3 (17). С.11–120.
10. Амелеченко Н. Символіка політична. *Політична енциклопедія*. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 663.
11. Корнієнко В. Діяч державний. *Політична лексика сучасного українського політика і громадянина : енциклопедичний словник-довідник* / укладач В. М. Піча ; наук. ред. Л. Д. Климанської, Я. Б. Турчин, Н. М. Хоми ; [колектив авторів : І. В. Алексєєнко, О. І. Романюк, М. В. Школяр та ін.]. Львів : «Магнолія 2006», 2017. С.126.
12. Мусулін А. Призначення міфу. *Idealist*. 2021. №1 (15). URL: <https://idealist.org.ua/2021/03/27/>
13. Антична література: навч. посіб. / Ковбасенко Ю. І. 2-ге вид., розшир. та доповн. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2012. 248 с.
14. Сталь (Staël) Анна-Луїза-Жермена де. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник*. Випуск 6. Біографічна частина: Н–Я / Відп. ред. М. М. Варварцев. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2016. С.219–220.
15. Руссо Жан-Жак. Сповідь. Переклад з французької: В. Верховень. Харків : Фоліо, 2014. 664 с.
16. Еліаде М. Священне і мирське. Київ : Видавництво Соломії Павличко «ОСНОВИ», 2001. 113 с.
17. Шеллінг Ф. В. Й. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. С. 719.
18. Костюк І. Міфологема: історія поняття в науковому дискурсі. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. Вип. 22. 2011. С. 404–416.
19. Корнієнко В. Культ особи. *Енциклопедія політики і права*. Наукове видання. За ред. д. політ. н., проф. В. П. Горбатенка і д. політ. н. П. В. Мироненка. Київ: Видавництво Політія, 2024. С. 379–381.
20. Андрєєв А. Таємниці Північної Кореї: моя подорож у сучасний тоталітаризм. URL:https://24tv.ua/taemnitsi_pivnichnoyi_koreyi_moya_podorozh_u_suchasniy_totalitarizm_fotoreportazh_n1335115
21. Шабалов М. Чому традиція підтримувати останки вождів у тонусі та розмішувати їх у грандіозних усипальницях прижилася лише у соціалістичних країнах. *Юридичний вісник України*. 2021. 29 жовтня. URL: <https://yvu.com.ua/chomu-tradytsiya-pidtrymuvaty-ostanky-vozhdiv-u-tonusi-ta-rozmishhuvaty-yih-u-grandioznyh-usypalnytayah-pryzhylyasya-lyshe-u-sotsialistychnyh-krayinah/#:~:text=>
22. Malloy D. P. World's Finest ... Friends? Batman, Superman and the Nature of Friendship. *Batman and Philosophy: the Dark Knight of the Soul*. Hoboken : John Wiley & Sons, 2008. Pp. 239–253.
23. Captain America Returns to Brooklyn: See His New Statue Unveiled. URL: <https://web.archive.org/web/20160813020227/http://www.hollywoodreporter.com/heat-vision/captain-america-statue-unveiled-brooklyn-918672> .

References:

1. Castoriadis S. (1984). Gesellschaft als imaginäre Institution. Entwurf einer politischen Philosophie. Ffm., S. 452–454.
2. Shaihorodskiy Yu. Zh. (2009). Polityka: vzaemodiiia realnosti i mifu: monohrafiia. Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. Kyiv: Znannia Ukrainy, 400 s.
3. Shevchuk D. (2011). Politychne yak uiavlene ta symvolne: do ontolohii politychnoho svitu. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Ser.: *Filosofii*. Vyp. 8. S. 413 –424.
4. Bourdieu R. (2023). Habitus and Field: General Sociology. Volume 2 (1982–1983). Wiley. John Wiley & Sons, LTD, 432 r.
5. Minakov M. (2006). Poniattia prafenomeniv ta kulturnoho dosvidu u filosofii E. Kassirera. *Multyversum : filosofskiy almanakh* / NAN Ukrainy, In-t filosof. im. H. S. Skovorody. Kyiv : Ukrainskyi Tsentr dukhovnoi kultury, Vyp. 54. S. 111–116.
6. Hornostai P. (2011). Fromm Erikh. Politychna entsyklopediia. Redkol.: Yu. Levenets (holova), Yu. Shapoval (zast. holovy) ta in. Kyiv : Parlamentske vydavnytstvo, S.753.
7. Habermas Yu. (2005). Hromadianstvo i natsionalna identychnist. Umovy hromadianstva: zb. st. / Pid redaktsiieiu Varta van Stinberhena: Per. z anhl., peredmovta ta pryimytky Ivanenko O. O. Kyiv : Ukrainskyi Tsentr dukhovnoi kultury, S. 49–70.
8. Edelman M. (1964). The symbolic uses of politics. Urbana, 201 p.
9. Polishchuk I. O. (2013). Manipuliatyvnyi potentsial suchasnykh vyborchykh tekhnolohii. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. № 3 (17). S.11–120.
10. Amelchenko N. (2011). Symvolika politychna. Politychna entsyklopediia. Redkol.: Yu. Levenets (holova), Yu. Shapoval (zast. holovy) ta in. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo, S. 663.
11. Korniienko V. (2017). Diiach derzhavnyi. Politychna leksyka suchasnoho ukrainskoho polityka i hromadianyna : entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk / ukladach V. M. Picha ; nauk. red. L. D. Klymanskoï, Ya. B. Turchyn, N. M. Khomy ; [kolektyv avtoriv : I. B. Aleksieienko, O. I. Romaniuk, M. V. Shkoliar ta in.]. Lviv : «Mahnoliia 2006», S.126.

12. Musulyn A. (2021). Pryznachennia mifu. *Idealist*. №1 (15). URL: <https://idealist.org.ua/2021/03/27>
13. Antychna literatura: navch. posib. (2012) / Kovbasenko Yu. I. 2-he vyd., rozshyr. ta dopovn. Kyiv: Kyivskyi universytet imeni Borysa Hrinchenka. 248 s.
14. Stal (Staël) Anna-Luiza-Zhermena de. Ukraina v mizhnarodnykh vidnosynakh. Entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk. Vypusk 6. Biografichna chastyna: N–la / Vidp. red. M. M. Varvartsev. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2016. S.219–220.
15. Russo Zhan-Zhak. (2014). Spovid. Pereklad z frantsuzkoi: V. Verkhoven. Kharkiv : Folio, 664 c.
16. Eliade M. (2001). Sviashchennia i myrsk. Kyiv : Vydavnytstvo Solomii Pavlychko «OSNOVY», 113 s.
17. Shelling F. V. Y. (2002). Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk / V. I. Shynkaruk (hol. redkol.) ta in. Kyiv : Instytut filosofii imeni Hryhoriia Skovorody NAN Ukrainy : Abrys, S. 719.
18. Kostiuk I. (2011). Mifolohema: istoriia poniattia v naukovomu dyskursi. *Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv*. Vyp. 22. S. 404–416.
19. Korniienko V. (2024). Kult osoby. Entsyklopediia polityky i prava. Naukove vydannia. Za red. d. polit. n., prof. V. P. Horbatenka i d. polit. n. P. V. Myronenka. Kyiv: Vydavnytstvo Politiia, S. 379–381.
20. Andreiev A. Taiemnyi Pivnichnoi Korei: moia podorozh u suchasnyi totalitaryzm. URL: https://24tv.ua/tayemnyi_pivnichnoyi_koreyi_moya_podorozh_u_suchasnyi_totalitarizm_fotoreportazh_n1335115
21. Shabalov M. (2021). Chomu tradytsiia pidtrymuvaty ostanky vozhdiv u tonusi ta rozmishchuvaty yikh u hrandoznykh usypalnyiakh pryzhylasia lyshe u sotsialistychnykh krainakh. Yurydychnyi visnyk Ukrainy. 29 zhovtnia. URL: <https://yvu.com.ua/chomu-tradytsiya-pidtrymuvaty-ostanky-vozhdiv-u-tonusi-ta-rozmishchuvaty-yih-u-grandioznyh-usypalnyiakh-pryzhylasya-lyshe-u-sotsialistychnyh-krajinah/#:~:text=>
22. Malloy D. P. (2008). Worlds Finest ... Friends? Batman, Superman and the Nature of Friendship. *Batman and Philosophy: the Dark Knight of the Soul*. Hoboken : John Wiley & Sons, Pr. 239–253.
23. Captain America Returns to Brooklyn: See His New Statue Unveiled. URL: <https://web.archive.org/web/20160813020227/http://www.hollywoodreporter.com/heat-vision/captain-america-statue-unveiled-brooklyn-918672>

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

DOI 10.31558/2617-0248.2025.10.9

УДК 327.8:339.9

«СВІТОВИЙ УРЯД»: ПОНЯТТЯ, ЦІЛІ, МІЖГАЛУЗЕВИЙ ДИСКУРС

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1863-3028>

**Кукуруз О. В., д. політ. н., завідувачка Сектору правових проблем політології
Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України**

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-9198-521X>

Махиня С. В., аспірант Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України

У статті досліджено концепт «світового уряду» крізь призму його основних цілей. Проаналізовано праці філософів, публічних діячів та вчених з різних галузей знань. Умовно виокремлено чотири контексти розуміння «світового уряду», важливі для сучасного дослідження – історико-філософський, економічний, правовий та політологічний. Розкрито політичні цілі «світового уряду»: 1) Світова безпека та гарантія миру: запобігання конфліктів; управління світовими природними ресурсами. 2. Глобальна людська рівність: зменшення економічної нерівності; глобальний контроль над системами розрахунку. 3. Єдиний глобальний контроль над розвитком та використанням технологій. 4. Екологічна світова безпека. Для з'ясування розуміння поняття «світовий уряд» застосовано телеологічний підхід. На основі праць філософів, економістів, правознавців та політиків показано, що термін «світовий уряд» згадується в контексті світового порядку, світового управління, глобального управління. Його характеризують як наддержавний інститут влади, орган політичної влади, який здатен керувати всіма народами світу. З'ясовано, що поняття «світовий уряд» вживається щодо різних форм глобального управління, деяких міжнародних організацій та гіпотетичних моделей єдиної влади. Виокремлено головні цілі «світового уряду», які, на думку прихильників, свідчать на користь необхідності його створення: зменшення кількості конфліктів; запобігання кризам у різних сферах; стабільний світовий порядок; тривалий мир на планеті; запобігання ядерній війні; забезпечення економічної рівності; економічна стабільність; раціональне управління ресурсами; справедливий розподіл ресурсів; ефективніше реагування на непередбачені обставини та на неконтрольований розвиток технологій (штучний інтелект); ефективне функціонування міжнародного права; захист прав людини на глобальному рівні. Акцентовано увагу на необхідності вивчення аргументів критиків необхідності існування «світового уряду».

Ключові слова: «світовий уряд», влада, держава, глобальне управління, світовий порядок, політичні цілі, справедливість.

Kukuruz O. V., Makhynia S. V. «World government»: concept, goals, interdisciplinary discourse

The article explores the concept of «world government» through the prism of its main goals. The works of philosophers, public figures and scientists from various fields of knowledge are analyzed. Four contexts of understanding «world government» are conditionally distinguished, important for modern research – historical and philosophical, economic, legal and political. The political goals of the «world government» are revealed: 1) World security and guarantee of peace: conflict prevention; management of world natural resources. 2. Global human equality: reduction of economic inequality; global control over calculation systems. 3. Unified global control over the development and use of technologies. 4. Ecological world security. To clarify the understanding of the concept of «world government», a teleological approach is applied. Based on the works of philosophers, economists, lawyers and politicians, it is shown that the term «world government» is mentioned in the context of world order, world governance, global governance. It is characterized as a supranational institution of power, a body of political power capable of governing all the peoples of the world. It is found that the concept of «world government» is used in relation to various forms of global governance, some international organizations and hypothetical models of a single power. The main goals of the "world government" are highlighted, which, according to supporters, indicate the need for its creation: reducing the number of conflicts; preventing crises in various areas;

stable world order; lasting peace on the planet; preventing nuclear war; ensuring economic equality; economic stability; rational management of resources; fair distribution of resources; more effective response to unforeseen circumstances and uncontrolled development of technologies (artificial intelligence); effective functioning of international law; protection of human rights at the global level. Attention is focused on the need to study the arguments of critics of the need for the existence of a «world government».

Keywords: «world government», power, state, global governance, world order, political goals, justice.

Концепт «світовий уряд» останнім часом все частіше згадується у засобах масової комунікації. Події національного і глобального значення, особливо COVID-19 і російсько-українська війна, актуалізували дискусії щодо існування осіб, груп осіб, організацій, інститутів, які прагнуть різноманітними способами здійснювати політичний вплив на весь світ. Прототипами «світового уряду» інколи називають Організацію Об'єднаних Націй, Європейський Союз, Організацію Північноатлантичного договору, G7, G20 та деякі інші регіональні союзи країн. Проте, більш поширеним є сприйняття «світового уряду» як таємної групи осіб, які мають значний вплив на події в цілому світі. Феномен «світовий уряд» має неоднозначні визначення та прямо протилежні тлумачення: як такий, що реально давно існує; як такий, що існує виключно як утопічна ідея, яка ніколи не зможе бути реалізованою; як таємна група осіб; як офіційні легальні наднаціональні органи.

Будь-яке явище, що існує реально або може існувати потенційно, має бути досліджено вченими. Дослідницьких питань дуже багато й закономірно, що в одній статті неможливо знайти відповіді на всі одразу. Метою цієї статті є з'ясування розуміння та сприйняття концепту «світового уряду» крізь призму його основних цілей. Завдання статті: проаналізувати праці філософів, публічних діячів та вчених з різних галузей знань (історії, філософії, економіки, права, політології), які приділяють увагу «світовому уряду»; виокремити цілі, які вважаються ключовими для становлення і розвитку ідеї про «світовий уряд»; систематизувати політичні цілі «світового уряду», окреслені в працях дослідників від найдавніших часів і до сьогодення.

На науковому рівні проблематиці «світового уряду» не часто приділяється увага. До сучасних українських вчених, які в контексті своїх досліджень, звертають увагу на феномен «світового уряду», належать М. Шепелєв («Глобалізація управління як мегатенденція сучасного світового розвитку», 2004) [1], М. Ялі («Поняття та підходи до тлумачення світового порядку», 2009) [2], О. Рябека («Таємниця світового уряду: погляд на генезис і становлення», 2016) [3].

Термін «світовий уряд» вживається як у публіцистичних, так і в наукових публікаціях, проте чітких його визначень небагато. Зарубіжні дослідники більше уваги приділяють цьому поняттю та його перспективам. У Стенфордській філософській енциклопедії зазначається, що «світовий уряд» «означає ідею об'єднання всього людства під однією спільною політичною владою, а пропозиції щодо єдиної глобальної політичної влади існували з давніх часів – у честолюбствах королів, пап та імператорів, а також у мріях поетів і філософів» [4].

Розглянемо як філософи, представники різних наук від давніх часів до сьогодення розуміють цей уявний інститут через призму його основного призначення. Проаналізувавши відповідні праці можемо умовно виокремити чотири контексти розуміння «світового уряду», важливі для сучасного дослідження – історико-філософський, економічний, правовий та політологічний.

Історико-філософський контекст. Ідея «світового уряду» має свої джерела в історії політичної думки. Деякі міркування зустрічаються у працях китайських політичних філософів, таких як Конфуцій та Менцій, які розвинули ідеї гармонійного управління та єдності під небом – «Тянься». Це означає, що всі частини світу пов'язані між собою і утворюють єдиний організм, де кожна частина має свою роль та значення. У політичному контексті «Тянься» означало, що імператор Китаю вважався «Сино́м Неба» і мав право керувати всім під небом. Це давало йому легітимність правити не лише Китаєм, але й мати вплив на інші народи та культури. Ідея «Тянься» впливала на формування китайської зовнішньої політики, де інші країни вважалися васалами китайського імператора і мали підтримувати гармонійні відносини з Китаєм.

У грецькій філософії космополітичні погляди на світове управління відстоював Зенон з Кітіона. Серед його ідей: єдність всього людства, загальні закони, відсутність національних кордонів. Всі люди є громадянами одного світового міста (космополіса), вони повинні дотримуватися загальних законів та моральних принципів. Правитель такого космополіса повинен бути взірцем для всіх громадян, сприяючи глобальній єдності і співпраці.

Італійський поет та політик Данте Аліг'єрі обґрунтував необхідність єдиного «світового уряду», який би забезпечував мир та справедливість у всьому світі [5]. Німецький філософ І. Кант пропонував створення федерації вільних держав, яка б забезпечувала тривалий мир на планеті. Його ідеї стали важливою частиною філософського обґрунтування міжнародних організацій, таких як ООН [6].

Англійський мислитель та літератор Г. Веллс у своїх працях описував ідею «світового уряду» як засіб запобігання війнам і вирішення глобальних проблем. Запропонував амбітне бачення глобального управління, заснованого на принципах раціональності, справедливості та наукового прогресу. Його ідеї включали створення «світового уряду», єдиної правової системи, забезпечення економічної рівності, розвиток освіти

і культури, науковий прогрес, глобальну оборону і раціональне управління ресурсами. Ці концепції відображали його переконання, що людство може досягти миру і процвітання через спільні зусилля і міжнародну співпрацю [7].

Американський вчений А. Ейнштейн, член Пагвоського руху вчених за мир, після Другої світової війни активно підтримував ідею «світового уряду». Він вважав, що лише таке політичне формування може запобігти ядерній війні та забезпечити тривалий мир [8]. Британський філософ і громадський діяч Б. Рассел виступав за створення «світового уряду» для запобігання війнам та забезпечення міжнародної безпеки, особливо після розвитку ядерної зброї [9].

Ізраїльський науковець, військовий історик та футуролог Ю. Н. Харарі у своїх роботах та публічних виступах часто приділяє увагу ідеї створення «світового уряду». На його думку, в умовах сучасного, неконтрольованого розвитку технологій, таких як штучний інтелект, неможливо вчасно реагувати на непередбачувані обставини на рівні окремих національних держав. Він переконаний, що глобальні виклики вимагатимуть координованих дій з боку всіх держав, і це може призвести до формування об'єднаної політичної структури на глобальному рівні [10].

Отже, ідея про «світовий уряд» розвивалася в контексті історичних подій, зокрема масштабних воєн, глобалізації і технологічного розвитку та відображає прагнення до створення більш справедливого і безпечного світу через міжнародну співпрацю та глобальне управління.

Економічний контекст. Американський економіст, соціолог, філософ К. Боулдінг розглядав «світовий уряд» через призму економіки, міжнародних відносин та концепції миру. Його підхід до «світового уряду» та глобального управління був тісно пов'язаний з його економічними поглядами на стабільність і розвиток. Вбачалися переваги, які могли б регулювати економічний лад та значно зменшити ризики військових конфліктів. До таких переваг, на думку вченого, відносяться наступні.

1. Економічна інтеграція та глобальне управління. К. Боулдінг вважав, що економічна інтеграція між країнами є важливим кроком до створення більш стабільного світового порядку. Він підтримував ідею міжнародних економічних інституцій, які б сприяли координації економічної політики між державами і забезпечували стабільність на глобальному рівні. На його думку, міжнародна торгівля, інвестиції та економічні зв'язки можуть створити взаємозалежність між країнами, що зменшить ймовірність конфліктів і сприятиме миру.

2. Концепція «світового бюджетного обмеження». К. Боулдінг виступав за введення певних економічних обмежень на глобальному рівні, щоб забезпечити стабільність і запобігти економічним кризам. Він вважав, що «світовий уряд» повинен мати повноваження встановлювати глобальні економічні правила, які б регулювали використання ресурсів і запобігали надмірній експлуатації.

3. Розподіл ресурсів і глобальна справедливість. К. Боулдінг підкреслював важливість справедливого розподілу ресурсів у глобальній економіці. Він вважав, що «світовий уряд» повинен забезпечувати рівний доступ до ресурсів для всіх країн, щоб уникнути економічної нерівності, яка може призвести до конфліктів.

4. Міжнародна співпраця і регулювання. К. Боулдінг підтримував ідею міжнародного регулювання для контролю за глобальними економічними процесами. Він вважав, що це є необхідним для підтримки стабільності та забезпечення економічного зростання на глобальному рівні. «Світовий уряд», за його уявленнями, міг би координувати дії держав у випадках глобальних економічних криз або інших викликів.

К. Боулдінг не був категоричним прихильником створення повноцінного «світового уряду». Він вважав, що глобальне управління повинно бути мінімальним і зосередженим на найважливіших питаннях, таких як запобігання війнам і управління глобальними ресурсами. Він бачив небезпеку в надмірній централізації влади, тому його бачення «світового уряду» включало лише ті аспекти, які були б необхідні для підтримки глобальної стабільності і справедливості [11].

Англійський економіст Дж. Кейнс, один із архітекторів Бреттон-Вудської системи, яка створила такі інститути, як Міжнародний валютний фонд (МВФ) і Світовий банк, вважав, що для стабільності світової економіки потрібні міжнародні організації з широкими повноваженнями. Сприяв створенню основ сучасного глобального управління, особливо в економічній сфері. Його ідеї щодо міжнародної координації, стабілізації світової економіки та підтримки економічного зростання через міжнародні інституції залишаються актуальними і сьогодні. Хоча Дж. Кейнс не виступав безпосередньо за створення «світового уряду», його праці та участь у створенні глобальних економічних інституцій зробили його одним з ключових мислителів, які заклали фундамент для сучасного глобального управління, засновані на концепції фінансового та корпоративного глобалізму.

Американський економіст та професор Гарвардського університету Р. Купер висловлював підтримку ідеї створення «світового уряду» як засобу забезпечення міжнародної безпеки і економічної стабільності. Він вважав, що єдиний спосіб уникнути глобальних конфліктів і забезпечити стійкий економічний розвиток – це створити наднаціональні структури, здатні регулювати міжнародні відносини. Р. Купер підкреслював важливість глобального управління для регулювання міжнародної торгівлі, фінансів і екології, пропонуючи створення інституцій, які б мали широкі повноваження на світовому рівні [12].

Правовий контекст. Австрійський правознавець, філософ права, теоретик міжнародного права Г. Кельзен, відомий своєю концепцією "чистого вчення про право", висловлював необхідність світового

правового порядку для забезпечення миру та справедливості. Він пропонує створення міжнародної правової системи, яка б забезпечувала мирне вирішення конфліктів і керувалася б принципами верховенства права. Г. Кельзен підтримував ідею створення «світового уряду», який міг би забезпечити ефективне функціонування міжнародного права і захист прав людини на глобальному рівні [13].

Французький правознавець і філософ Л. Фур був активним прихильником ідеї «світового уряду». У своїх роботах він обговорював необхідність глобального управління для підтримки миру і вирішення міжнародних конфліктів. Л. Фур вважав, що суверенітет держав повинен бути обмежений на користь загальної міжнародної влади, яка б забезпечувала глобальний правопорядок. Л. Фур аналізує концепцію федеративної держави і можливість створення «світового уряду» через міжнародну федерацію. Він обговорює ідею обмеження національного суверенітету на користь загальної міжнародної влади, яка б забезпечувала мир і стабільність у світі [14].

Британський правознавець і політичний теоретик Л. Вулф, був одним із ранніх прихильників ідеї створення «світового уряду». Він активно виступав за міжнародну співпрацю та створення глобальних інституцій, які б могли запобігати війнам і забезпечувати справедливість на світовому рівні. Л. Вулф підкреслював важливість міжнародного права і необхідність створення світової федерації, яка б гарантувала мир і стабільність у світі. Л. Вулф розглядає можливість створення міжнародного уряду як засобу запобігання війнам і забезпечення стабільності в світі. Він аналізує різні моделі міжнародного управління та пропонує створення структури, яка б дозволила країнам співпрацювати на глобальному рівні. Його напрацювання були однією з перших серйозних спроб обґрунтувати необхідність міжнародного управління [15].

Політологічний контекст. Французький політик і дипломат Р. Мюллер, відомий як "філософ ООН", активно підтримував ідею створення «світового уряду». Він вважав, що ООН може стати основою для глобального уряду, який би сприяв миру та гармонії на планеті. Р. Мюллер обговорює концепцію глобальної духовності, яка має об'єднати всі релігії, щоб сприяти всесвітній єдності. Щодо «світового уряду», Р. Мюллер стверджує, що політичної єдності недостатньо для досягнення глобальної гармонії. На його думку, необхідно встановити духовну єдність, де людство колективно прийме спільні духовні цінності та переконання [16].

Американський дипломат, колишній заступник Держсекретаря США С. Телботт висловлював думку, що національний суверенітет може поступово поступатися місцем глобальному управлінню. Він вважає, що світ рухається до більш інтегрованої форми управління через міжнародні інституції. Науковець аналізує історичний розвиток держав та імперій і приходять до висновку, що в майбутньому держави можуть координуватися глобальним урядом. С. Талботт вважає, що світ рухається до створення глобальної системи управління, яка буде базуватися на спільних рішеннях та інтересах [17].

Британський футуролог Дж. Лавлок, автор гіпотези Геї, підтримував ідею глобального уряду як засобу для ефективного вирішення екологічних проблем, зокрема зміни клімату. Він вважав, що лише глобальний уряд зможе впоратися з такими викликами. Дж. Лавлок наголошує на тому, що для запобігання екологічній катастрофі може знадобитися певна форма глобального управління, оскільки національні уряди можуть виявитися не здатними ефективно реагувати на глобальні екологічні виклики [18].

Таким чином, все вищезазначене показує політичні цілі «світового уряду». 1. Світова безпека та гарантія миру: запобігання конфліктів (створення механізмів для вирішення міжнародних, расових та релігійних суперечок та конфліктів через глобальну рівність та справедливість); управління світовими природними ресурсами (введення системи глобального контролю з надання доступу до природних ресурсів для запобігання їх несправедливому розподілу). 2. Глобальна людська рівність: зменшення економічної нерівності (введення глобальної, єдиної політики для нівелювання розриву між багатими і бідними прошарками населення, включаючи перерозподіл ресурсів і створення справедливих умов доступу до них); глобальний контроль над системами розрахунку (регулювання глобальної фінансової системи, задля уникнення економічних криз і забезпечення стабільності та рівності у використанні можливостей для всього людства). 3. Єдиний глобальний контроль над розвитком та використанням технологій. 4. Екологічна світова безпека.

Проаналізувавши низку праць філософів, економістів, правознавців та політиків, можемо стверджувати, що нині поняття «світовий уряд» згадується в контексті світового порядку, світового управління, глобального управління. Цей термін вживається щодо різних форм глобального управління, міжнародних організацій та гіпотетичних моделей єдиного «світового уряду». «Світовий уряд» також асоціюється з наддержавним інститутом влади, органом політичної влади, який здатен керувати всіма народами світу.

Головними цілями, які, на думку прихильників ідеї про «світовий уряд», свідчать на користь необхідності його створення, є: зменшення кількості конфліктів; запобігання кризам у різних сферах; стабільний світовий порядок; тривалий мир на планеті; запобігання ядерній війні; забезпечення економічної рівності; економічна стабільність; раціональне управління ресурсами; справедливий розподіл ресурсів; ефективніше реагування на непередбачені обставини, на не контрольований розвиток технологій (штучний інтелект); ефективне функціонування міжнародного права; захист прав людини на глобальному рівні. Безумовно, як і будь-яка концепція, ідея «світового уряду» має не лише прихильників, а й критиків. Аргументи, які висувують вчені щодо непотрібності існування «світового уряду» ще потребують детального вивчення.

Бібліографічний список:

1. Шепелєв М.А. Глобалізація управління як мегатенденція сучасного світового розвитку: монографія. Київ: Вид-во Генеза, 2004. 312 с.
2. Ялі М.Х. Поняття та підходи до тлумачення світового порядку. *Дослідження світової політики: Збірник наукових праць*. ІСЕМВ НАН України. 2009. Вип. 48. С. 160–171.
3. Рябека О. Г. Таємниця світового уряду: погляд на генезис і становлення. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2016. Вип. 47(1). С. 24–36.
4. World Government (first published Mon Dec 4, 2006; substantive revision Tue Jan 5, 2021). Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/world-government/#Conc>
5. Аліїєрі Д. Монархія. Київ: Дух і Літера, 2008. 240 с.
6. Kant I. Zum ewigen Frieden: Ein philosophischer Entwurf. Leipzig: F. Meiner, 1923. 150 p.
7. Wells H.G. The Open Conspiracy. London: Penguin Books, 1928. 320 p.; Wells H.G. The New World Order. A Project Gutenberg of Australia eBook. First published by Secker & Warburg, London. 1940. URL: <https://gutenberg.net.au/ebooks04/0400671h.html#chap01>
8. Einstein A. World Government and the Threat of Nuclear War. New York: Harper & Row, 1954. 220 p.
9. Russell B. Common Sense and Nuclear Warfare. New York: Simon and Schuster, 1959. P. 10–15.
10. Harari Y.N. Sapiens: A Brief History of Humankind. New York: Harper, 2015. 416 p.
11. Boulding K. Stable Peace. Austin: University of Texas Press, 1978. 280 p.
12. Cooper R. Economic Policy in an Interdependent World. Cambridge: MIT Press, 1986. 400 p.
13. Kelsen H. Peace Through Law. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1944. 360 p.
14. Louis L. État fédéral et confédération d'États, Paris: Marchal et Billard, 1896. 839 p.
15. Woolf L. International Government. New York: Brentano's, 1916. 412 p.
16. Muller R. New Genesis: Shaping a Global Spirituality. Washington: Doubleday, 1982. 192 p.
17. Talbott S. The Great Experiment: The Story of Ancient Empires, Modern States, and the Quest for a Global Nation. New York: Simon & Schuster, 2008. 496 p.
18. Lovelock J. The Revenge of Gaia: Earth's Climate Crisis and the Fate of Humanity. London: Penguin Books, 2006. 288 p.

References:

1. Shepieliev M.A. (2004). Hlobalizatsiia upravlinnia yak mehatendentsiia suchasnoho svitovoho rozvytku: monohrafiia. Kyiv: Vyd-vo Heneza, 312 s.
2. Yali M.Kh. (2009). Poniattia ta pidkhody do tлумachennia svitovoho poriadku. *Doslidzhennia svitovoi polityky: Zbirnyk naukovykh prats*. ISEMV NAN Ukrainy. Vyp. 48. S. 160–171.
3. Riabeka O. H. (2016). Taiemnytsia svitovoho uriadu: pohliad na henezys i stanovlennia. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody*. Vyp. 47(1). S. 24–36.
4. World Government (first published Mon Dec 4, 2006; substantive revision Tue Jan 5, 2021). Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/world-government/#Conc>
5. Alih'ieri D. (2008). Monarkhiia. Kyiv: Dukh i Litera, 240 s.
6. Kant I. (1923). Zum ewigen Frieden: Ein philosophischer Entwurf. Leipzig: F. Meiner, 150 p.
7. Wells H.G. The Open Conspiracy. London: Penguin Books, 1928. 320 p.; Wells H.G. The New World Order. A Project Gutenberg of Australia eBook. First published by Secker & Warburg, London. 1940. URL: <https://gutenberg.net.au/ebooks04/0400671h.html#chap01>
8. Einstein A. (1954). World Government and the Threat of Nuclear War. New York: Harper & Row, 220 p.
9. Russell B. (1959). Common Sense and Nuclear Warfare. New York: Simon and Schuster, P. 10–15.
10. Harari Y.N. (2015). Sapiens: A Brief History of Humankind. New York: Harper, 416 p.
11. Boulding K. (1978). Stable Peace. Austin: University of Texas Press, 280 p.
12. Cooper R. (1986). Economic Policy in an Interdependent World. Cambridge: MIT Press, 400 p.
13. Kelsen H. (1944). Peace Through Law. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 360 p.
14. Louis L. (1896). État fédéral et confédération d'États, Paris: Marchal et Billard, 839 p.
15. Woolf L. (1916). International Government. New York: Brentano's, 412 p.
16. Muller R. (1982). New Genesis: Shaping a Global Spirituality. Washington: Doubleday, 192 p.
17. Talbott S. (2008). The Great Experiment: The Story of Ancient Empires, Modern States, and the Quest for a Global Nation. New York: Simon & Schuster, 496 p.
18. Lovelock J. (2006). The Revenge of Gaia: Earth's Climate Crisis and the Fate of Humanity. London: Penguin Books, 288 p.

DOI 10.31558/2617-0248.2025.10.10

УДК 32-027.21:327.5+32.019.5

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ФАКТОРІВ ВИНИКНЕННЯ МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ НА ПРИКЛАДІ ГРЕЦІЇ ТА ТУРЕЧЧИНИORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0295-5332>**Хилько М. І., д. філос. н., професор, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5363-3990>**Неліпа Д. В., д. політ. н., професор, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка**

У статті здійснено аналіз основних чинників виникнення міжнародних конфліктів на прикладі Греції та Туреччини. Акцентується, що зіткнення інтересів між двома країнами можна і слід переосмислити, щоб врахувати причини їх довготривалих негараздів і суперечностей. Показано, що між двома націями немає прямої ворожнечі чи конфлікту. Натомість ідентичності були сформовані та сконструйовані відповідно до переваг того чи іншого політичного режиму. Тому, політична культура та уявлення про держави (як їх розуміють у термінах норм, цінностей та зовнішньополітичних орієнтацій), визначають тотальність над ідентичністю, оскільки суспільство підпорядковується державі. Політичну колізію «я» – «інший», «свій» – «чужий» розглядають через структурування навколишнього світу, відносно себе до певної групи. Визначено, що пари понять поділяють насамперед «нас» і «їх». Конструкція грецького «Я» та турецького «Іншого» також сформувалася відповідно до гегемоністського режиму глобальної модерності, патріархальні євроцентричні ідентифікаційні механізми надають перевагу сучасним, чоловічим, раціональним і західним суб'єктам. Причиною турецько-грецького конфлікту є не лише формування образу Я-Іншого, а й розміщення «Іншого» в нижчому культурному просторі. Іншими словами, у цьому конфлікті мета обох сторін полягала в тому, щоб віднести іншу до нижчого морального простору, просуваючи себе до вищої моралі. Отже, роль у нинішніх джерелах конфлікту між Грецією та Туреччиною відіграє наслідок грецького «Я» турецького «Іншого» і навпаки. Використані поняття містять історичну, політичну, географічну, соціальну змінну тощо. З'ясовано, що для отримання результатів емпіричних досліджень відношення «я»-«інший» необхідні зусилля з розвитку аналітичного інструментарію, що включає моделі, шкали та класифікуючі схеми, що дозволяють виокремлювати різні підходи щодо формування ідентичності.

Ключові слова: політичний конфлікт, національна ідентичність, війни, інформаційна політика, демократія, методи вирішення конфліктів, колективне почуття власності, греко-турецькі відносини, пропаганда, міжнародний конфлікт.

Khylyko M. I., Nelipa D. V. Analysis of the main factors of the emergence of international conflicts on the example of Greece and Turkey Resume

The article analyzes the main factors of the emergence of international conflicts on the example of Greece and Turkey. It stands to reason that the conflict of interest between the two countries can be rethought to account for the reasons for the failures. It has been proven that it is necessary to solve problems as a prerequisite for better relations. It has been determined that there is no direct enmity or conflict between the two nations. Instead, identities were shaped and constructed according to regime preferences. Therefore, political culture and the idea of states (as they are understood in terms of norms, values and foreign policy orientations) determine totality over identity, since society is subordinate to the state. The political collision of «I» – «Other», «Own» – «Stranger» is considered through the structuring of the surrounding world, we attribute ourselves to a certain group. It was determined that pairs of concepts share primarily «us» and «them». The construction of the Greek «I» and the Turkish «Other» was also shaped according to the hegemonic regime of global modernity, patriarchal Eurocentric identification mechanisms favoring modern, masculine, rational and Western subjects. The cause of the Turkish-Greek conflict is not only the formation of the image of the I-Other, but also the placement of the «Other» in a lower cultural space. In other words, in this conflict, the goal of both sides was to relegate the other to a lower moral space, while promoting themselves to a higher morality. Therefore, the consequence of the Greek «I» of the Turkish «Other» and vice versa plays a role in the current sources of conflict

between Greece and Turkey. The concepts used include historical, political, geographical, social variables, etc. It was found that in order to obtain the results of empirical studies of the «I»-«other» relationship, efforts are needed to develop an analytical toolkit that includes models, scales, and classification schemes that allow different approaches to identity formation to be distinguished.

Keywords: political conflict, national identity, wars, information policy, democracy, conflict resolution methods, collective sense of ownership, Greek-Turkish relations, propaganda, international conflict.

Вступ. Турецько-грецький кронфлікт сягає корінням в історичне минуле та формується за впливу поточних наслідків. Розуміння турецько-грецьких відносин вимагає комплексного аналізу, який має пов'язати минуле з сьогоденням. Незалежність Греції та період після здобуття незалежності, а також його наслідки мали значення для турецько-грецьких відносин. Греки контактують з Європою через торгівельні об'єкти та спільноти діаспори, а попередній стимул до капіталістичного режиму відносин змінив уявлення греків про турків і зміцнив їхні цілі «європейської» ідентичності, які є основою конфлікту між двома державами. Це актуалізує з'ясування основних чинників виникнення греко-турецького конфлікту як міжнародного.

Методи дослідження. Відповідно до поставлених завдань запроваджується певна методологія, яка передбачає використання декількох методів і підходів. Так, історичний метод дав змогу дослідити генезис конфлікту та виявити основні моменти у її розвитку. Соціологічний метод дозволив з'ясувати вплив міжнародних організацій на розв'язання політичного греко-турецького конфлікту. Функціональний метод використовувався для аналізу взаємозв'язку між політичними складовими конфлікту. Біхевіористський метод застосовувався для вивчення різноманітної поведінки в стратегії політики у розв'язанні конфлікту політичних лідерів, груп інтересів. Системний метод дав змогу розглянути конфлікт як цілісне політико-суспільне явище.

Хронологічна структура та коротке посилання на історію мають на меті зберегти аналітичну переконливість, релевантність опису як пояснення того, що було до і після. Пошук за ключовими слів виявляє десятки публікацій, в назвах яких присутні терміни «інший» / «the other» / «othering». Оскільки увага більшості авторів зосереджено на конституюванні «я», «інший» цікавить їх переважно в якості абстрактного носія функції «маркера кордону» або «дзеркала».

Результати дослідження. Протиставлення «іншому» може розглядатись і бути не тільки «негативним», але і «позитивним» чинником. При такому підході, фігура «іншого» тепер може не пов'язуватися виключно з антагонізмом і ворожістю [1, р. 4].

Так, на думку Анни Нортон, «індивідуальні та колективні ідентичності не лише через відмінності «я» та «іншим», але в неоднозначності, коли «я» є як «інший» стосовно себе, а також через визнання «іншого» як подібного» [2, р. 7].

Засновник філософії діалогу М. Бубер акцентує на рівноцінності Я і Ти, стверджуючи, що як без Ти не може бути жодного Я, так і без Я не може бути жодного Ти: «Коли говорять Ти, говорять і Я поєднання Я – Ти» Таким чином, як зазначає філософ, звертатися до Ти – означає входити з ним у взаємини [3 р. 16].

Так, наприклад, переговори щодо Кіпру зайшли в глухий кут, Кризова група запропонувала шість кроків для зміцнення довіри та сприяння створенню середовища, більш сприятливого для загальної угоди. Жодне з цього не було реалізовано; натомість переговори припинилися, а довіра між сторонами ще більше впала. Гецькі та турецькі кіпріоти не можуть реалізувати свій потенціал на острові, майбутнє якого розділене, невизначене, мілітаризоване та стикається з новими економічними труднощами. Переговори щодо членства Туреччини в ЄС знаходяться під загрозою, і оскільки Кіпр вийшов з НАТО (членство Великобританії в НАТО також поширювалося на Британській Кіпр до 1960 р.), а Туреччина ввійшла, їхні суперечки продовжують заважати співпраці між ЄС і НАТО (в ЄС чотири країни поза Альянсу – Австрія, Кіпр, Ірандія, Мальта). Членство в НАТО для возз'єднаного Кіпру було запропоновано як вирішення питання гарантій безпеки, враховуючи, що всі три гарантії за гарантійним договором 1960 р. (Греція, Туреччина, Великобританія) є членами НАТО. Кіпр є однією з п'яти держав-членів ЄС поза НАТО і єдиною країною, яка не бере участі в програмі НАТО «Партнерство заради миру». Початок морського буріння у вересні 2011 року привернуло увагу до цих загроз[4].

Напруженість у Східному Середземномор'ї зросла з кінця 2011 р., коли греки-кіпріоти в односторонньому порядку почали буріння своїх багатих морських запасів вуглеводнів, а Туреччина відповіла жорсткою критикою та погрозами морськими маневрами. Спільні морські кордони та розвідка родовищ природного газу біля розділеного острова є джерелами нинішньої суперечки, але напруга також є результатом уповільнення переговорів про возз'єднання Кіпру за посередництва ООН. Потрібна зміна парадигми. Газ може ще більше відштовхнути громади і посилити розбіжності, або він може дати можливість офіційним особам з усіх сторін, включаючи Туреччину, сісти за стіл і досягти домовленостей щодо експлуатації та транспортування цієї нової знахідки.

У 2011 р. Республіка Кіпр за допомогою американської компанії Noble Energy Inc. розпочала морське буріння на південь від острова та виявила значні запаси газу на родовищі Афродіта, де розпочалося буріння. Було оголошено тендер на решту блоків. Вона вважає, що має суверенне право бурити у своїй виключній

економічній зоні (ВЕЗ), яку вона розмежувала з Єгиптом, Ліваном та Ізраїлем, але не Туреччиною, Сирією чи Грецією. Ще більше ускладнює ситуацію те, що операційна компанія Noble Energy на 30 відсотків належить ізраїльським компаніям, а родовище Aphrodite частково знаходиться у ВЕЗ Ізраїля. У Туреччині також зараз є суперечки як з Кіпром, так і з Ізраїлем, які нещодавно підписали угоди про оборону та співпрацю.

Туреччина не визнає Республіку Кіпр і оскаржує її право укладати угоди про виключну економічну зону або експлуатувати природні ресурси в односторонньому порядку, поки не буде досягнуто всеосяжного врегулювання. У ньому стверджується, що уряд кіпріотів-греків не представляє інтересів турків-кіпріотів чи об'єднаного острова, спростовуються претензії кіпріотів-греків на виключний суверенітет, кажучи, що суверенітет обговорюється в ході поточних переговорів, посиляється на їхній статус держави-гаранта згідно з Договором 1960 р. гарантії захисту прав турків-кіпріотів. Таким чином, буріння греків-кіпріотів викликало жорстку реакцію: Анкара направила кораблі поблизу об'єктів греків-кіпріотів, підписала угоди про морські кордони з турками-кіпріотами, окреслила континентальний шельф між турецьким узбережжям і північню острова, почала власну розвідку газу біля Кіпру, оголосивши, що буритиме на землі на півночі від імені турків-кіпріотів.

Республіка Кіпр має суверенне право на розвідку та розробку в межах своїх морських зон, має гостру економічну потребу в нових доходах і може виправдано скаржитися на дії та погрози Туреччини. Тим не менш, односторонній початок розвідки є порушенням зобов'язання спільно використовувати природні ресурси та підриває і без того крихкі переговори про возз'єднання. Нечіткі обіцянки греків-кіпріотів щодо спільного використання доходів від газу в майбутньому не задовольняють спільноту турків-кіпріотів. Але Республіка Кіпр та Туреччина також діють провокативно та проти духу переговорів, підписуючи угоду про розмежування континентального шельфу, розвідку та буріння. Туреччина з її довгою береговою лінією широко стурбована втратою справедливої частки будь-яких морських зон східного Середземномор'я, оскільки Республіка Кіпр і, можливо, Греція створять ВЕЗ; але Анкарі потрібно припинити відмовлятися від пропозицій про діалог і співпрацювати з греками-кіпріотами, щоб захистити свої претензії.

Греки-кіпріоти кажуть, що їм доведеться швидко вирішити, як транспортувати цей новий газ. Прокачування кіпрського газу до Туреччини та далі до ЄС було б набагато кращим варіантом з політичної та, можливо, з економічної точки зору. За нинішніх обставин це мало ймовірно, це означає, що греки-кіпріоти можуть вибрати дорожчий варіант зрідженого природного газу (ЗПГ), минаючи Туреччину та турків-кіпріотів. Але додаткові ризики, пов'язані з невирішеним конфліктом, зроблять будь-який розвиток ЗПГ дорожчим для фінансування та ускладнить пошук ринків для нього, загрози з боку Туреччини, ймовірно, утримають більшість великих нафтових компаній на узбіччі, кіпрського газу ще недостатньо для будівництва заводу ЗПГ справді прибутковим, і додаткові ізраїльські обсяги видаються мало ймовірними. Керівники енергетики кажуть, що такі обставини призведуть до тривалих затримок.

Перспектива суперечки має змусити всіх знову взяти на себе зобов'язання щодо всеосяжного врегулювання для возз'єднання острова, розділеного політично після того, як греки-кіпріоти захопили контроль над Республікою Кіпр у 1963 р., у військовому відношенні після вторгнення Туреччини в 1974 р., створивши зону турків-кіпріотів на її північній третині. Греки та турки-кіпріоти погодилися, що природні ресурси та міжнародні угоди, в тому числі ті, що демітують морські кордони, будуть федеральною компетенцією на возз'єднаному острові.

Навіть за відсутності загального кіпрського врегулювання, сторони мають переглянути переваги незалежних кроків для зміцнення довіри, шукати взаємну вигоду та запобігти поглибленню кризи. На думку International Crisis Group важливо зробити такі кроки, що стосуються енергетичного питання: по-перше, керівництво греків-кіпріотів має взяти на себе зобов'язання ділитися 20 відсотками будь-якого чистого доходу або газу з будь-яких офшорних вуглеводневих ресурсів з турками-кіпріотами, можливо, розподіляючи через угоду під наглядом ООН, доки обидві сторони залишаються офіційно відданими возз'єднанню. Турки-кіпріоти повинні взяти на себе зобов'язання ділитися з греками-кіпріотами зворотною пропорцією своїх вуглеводневих доходів від поточної бурової діяльності на суші.

По-друге, греки-кіпріоти мають домовитися з турками-кіпріотами про створення дорадчого спеціального комітету для обговорення питань енергетики та планування потенційного побутового та промислового використання газу на всьому острові.

По-третє, Туреччина та турки-кіпріоти мають припинити використовувати загрозливу риторику та морські маневри всередині ВЕЗ острова, навіть якщо вони заперечують її межі; і офіційно зобов'язуються не втручатися в морські блоки вуглеводнів, які знаходяться в цих водах, включаючи нове родовище Афродіти та райони на захід від Кіпру, до досягнення домовленості.

Важливо сформулювати базове середовище для діалогу. Туреччина та Республіка Кіпр мають погодитися, можливо, за посередництва третьої сторони, обговорити енергетичні питання східного Середземномор'я, без шкоди для переговорів за сприяння ООН або будь-якого офіційного визнання, яке настане після врегулювання. Вони повинні вивчити доцільність і розглянути можливу співпрацю щодо газопроводу для експорту газу до Туреччини, а потім до Європи, із сильними арбітражними застереженнями щодо третьої сторони.

Туреччина, Кіпр і Греція мають погодитися передати свої претензії щодо ВЕЗ у східному Середземномор'ї до Міжнародного суду (ICJ) або арбітражного суду.

Співпраця в розробці значних газових родовищ, лідери греків і турків-кіпріотів погоджуються, що є спільною спадщиною, може допомогти зміцнити довіру без шкоди для остаточного результату всебічних переговорів. Якщо сторони продовжуватимуть брати участь в односторонніх діях, напруга зростає, аварії стануть більш імовірними, а турки та греки-кіпріоти будуть на шляху до лобового зіткнення у східному Середземноморському регіоні.

Політологи визначають теоретичну основу для аналізу причин конфлікту з точки зору образів грецького «Я» та турецького «Іншого». Дослідники частіше дають детальне вираження внутрішніх проблем і динаміку турецько-грецького конфлікту з традиційної військової/геополітичної перспективи. Недостатньо досліджень ґрунтуються на психологічних, ідентичних та політичних аспектах турецько-грецьких відносин. Таким традиційним суперечливим питанням як Кіпр, Егейське море та острови, приділяється все ще незначна увага. Турецько-грецькі відносини завжди залишалися чутливим питанням, в якому національні та етнічні особливості обох спільнот не дозволяли бути цілком «об'єктивними». Аналіз не зачіпав «делікатні» політичні питання, враховуючи академічний характер цього документа.

Аналіз історичних подій минулого є важливим для аналізу турецько-грецьких відносин, оскільки розширює перспективу дослідження, дає краще розуміння, відкриває емпіричні аргументи. Дослідники зосереджуються на психологічних аспектах подій разом із їхнім внеском у розвиток турецько-грецького конфлікту. Обидві держави мають героїчне минуле, коли вони домінували у регіоні Східного Середземномор'я у військовому, політичному та культурному плані: спочатку греки через Візантійську імперію, а потім турки через Османську імперію. Хоча ані Візантійська імперія, ні Османська імперія не були повністю сформовані греками та турками, їхні правителі та вищі адміністратори мали переважно грецькі та турецькі коріння. Історичні особливості впливали на формування ідентичності.

З 3-го по 5-е століття Греція була захоплена готами, гунами та слов'янами, грабежі зруйнували міське життя греків і привели до завершення грецької цивілізації. Наприкінці 11 століття Греція знову потрапила під вплив Заходу, коли нормани з Сицилії вторглися в Грецію. Хрестоносці перетнули Грецію на шляху до Близького Сходу. Четвертий хрестовий похід був спрямований до нападу на Візантійську імперію в 1204 році. В результаті цієї атаки вся Греція, за винятком гірських внутрішніх районів, була окупована та поділена на керовані держави західними князями або контролювалася торговельними республіками Венеції та Генуї. Це панування тривало до османського завоювання в XV ст., під час якого Греція залишалася під османським контролем приблизно чотириохсот років.

Отже, грецька громада була розчарована різними силами, які спричинили розвиток самооцінки, механізму захисту та нормативного принципу «греки повинні управлятися греками». Ця психологічна конструкція залежить від ненадійності іноземців, не була чимось особливим для турків чи османів. Це був природний результат досвіду минулого. Зважаючи на це припущення, падіння священного міста та столиці Греції (Стамбул/Константинополь) туркам можна було б висвітлити як початок історичного конфлікту проти турків. Ця подія має глибокий психологічний вплив, оскільки османи завоювали Стамбул.

Свобода відіграє вирішальну роль у розвитку грецької самосвідомості, особливо в XIX ст. після Французької революції. Коли військові та економічні структури Османської імперії почали розпадатися та занепадати, Французька революція вплинула та сприяла революційному духу Грецької війни за незалежність. Ідея свободи та рівності вплинула на греків, які були готові повернути давню славу та вольності старих греків. Оскільки Греція є гірською країною з рівнинною місцевістю, обмеженою багатьма невеликими прибережними рівнинами, греки збільшують свою взаємодію з Європою через торговельні об'єкти. У цей момент, мабуть, контакт греків з Європою через торговельні об'єкти та спільноти діаспори відіграв вирішальну роль у початковому формуванні психологічних бар'єрів між турками та греками.

Наприклад, грецькі купці несли європейські ідеї до Османської імперії та передавали європейські та західні прагнення до «ідеалізованої реконструкції давньогрецької цивілізації». Таким чином, через створення суверенної грецької держави початкове розрізнення між внутрішнім (Грецією) і зовнішнім (Османями) було побудовано для підтвердження грецької інституційної, культурної та територіальної специфіки.

Дослідники аналізують динаміку причин появи грецького «Я» та турецького «Іншого» як образів ідентичності. Так, чинником формування психологічного конфлікту між двома суб'єктами є порівняно ранній перехід Греції до капіталістичного способу виробництва після здобуття нею незалежності. Греція була більш готова, ніж будь-яка інша балканська держава, включаючи Туреччину, до переходу до капіталістичного способу виробництва та управління. Основною причиною цього було зневажливе ставлення турків до торгівлі частково через релігійні та культурні причини. Таке ставлення відкриває шлях немусульманським громадам в Османській імперії до повного контролю над торгівлею. Греки не були винятком. Грецька перевага в торгівлі та морській діяльності дозволила розширити діяльність через великі європейські міські центри. Модернізація сформувала грецьку економіку, домінування капіталістичного способу виробництва, особливо наприкінці XIX ст. Індустріалізація і капіталізація Великобританії в другій половині XVIII ст. вплинула, сформувала новонароджену грецьку державу. Західний капітал у формі інвестицій у залізницю та державні позики підготував ґрунт для зростання промислового капіталізму в Греції.

Існувала послідовність між порівняно раннім запровадженням у Греції капіталістичного способу виробництва та причинами психологічного конфлікту між турками та греками. Оскільки греки збільшували

свої знання про європейські ідеї через спільноти діаспори та високорозвинену торговельну діяльність, вони почали розвивати свої знання та досвід щодо проблем реального світу. Це покращення їхнього соціально-економічного життя підкріплювалося їхньою традиційно живою культурою, якою греки пишаються.

Отже, греки почали відчувати перевагу як в економічному, так і в інтелектуальному плані над своїми турецькими колегами, і все, що залишилося від Османської імперії, мало зникнути. Іншими словами, греки надавали перевагу «Заходу» як представнику «прогресу», де Османська імперія та турки представляли минуле, недорозвиненість і традиційність. Ця конструкція також дозволяє грекам виправдати свою боротьбу за незалежність проти «імперської» влади.

Нарешті, порівняно раннє досягнення модернізації Греції допомогло заповнити простір між теоретично сконструйованими цілями та практичними наслідками. Так, цьому сприяли конституційно-правові відносини. Наприклад, після 1864 р. була прийнята перша демократична Конституція. Була перша спроба модернізувати економічну, адміністративну структуру під керівництвом президента Харілаоса Трікупіса (1892-1893 рр.). Розвиток економіки та адміністративні реформи супроводжувалися розвитком середнього класу, банківської системи та торгового флоту.

Грецька конституція 1911 р. (під час президентства Елефтериоса Венізелоса (1910-1915 рр.)) гарантувала індивідуальні свободи та містила формулювання правової держави. Було зрозуміло, що діяльність уряду в усіх секторах підтвердила віртуалізацію відмінностей ідентичності між греками та турками, в яких її вплив триває навіть в сучасних умовах.

Визначаючи історичне підґрунтя турецько-грецького конфлікту, дослідники розглядають мотивацію причин конфлікту, що відрізняє грецьке «Я» від турецького «Іншого», надають теоретичну основу для побудови грецького «Я» та турецького «Іншого».

Тойнбі визначив, що «кожна» нація претендувала на те, щоб бути сучасною, науковою та демократичною. Це пов'язано з соціально-економічними, науковими та політичними успіхами, досягнутими Західним світом, які вразили решту світу. Зрештою бути західним означає бути раціональним, науковим і вищим принаймні за сприйняттям. Визначимо окремі причини конфлікту.

Випадок Греції не був винятковим. Амбіції та мотиви бути раціональними, науковими, «прогресивними» та західними призвели до конструювання європейського грецького «Я» проти традиційної, статичної мусульманської, ірраціональної турецької ідентичності. Ця конструкція зіграла важливу роль у формуванні конфлікту у турецько-грецьких відносинах. Коли Османська імперія почала занепадати, починаючи з шістнадцятого століття, турки втратили імідж славетної та прогресивної сили Заходу. Натомість вона сприймається як представник традиційного статичного світу, який поза «прогресованою» Європі. З економічної точки зору це сприйняття зберігалось й надалі, оскільки Османська імперія все ще залежала від традиційного сільського господарства, тоді як західні держави технологічно просунулися та диверсифікували свою економіку.

Конструкція грецького «Я» та турецького «Іншого» також сформувалася відповідно до гегемоністського режиму глобальної модерності, патріархальні євроцентричні ідентифікаційні механізми надають перевагу сучасним, чоловічим, раціональним і західним суб'єктам.

Причиною турецько-грецького конфлікту є не лише формування образу Я-Іншого, а й розміщення «Іншого» в нижчому культурному просторі. Іншими словами, у цьому конфлікті мета обох сторін полягала в тому, щоб віднести іншу до нижчого морального простору, просуваючи себе до вищої моралі. Вамік Волкан і Норман Іцковіч висунули думку про те, що західні та особливо грецькі та британські дипломати, політики стверджували, що греки страждали під владою турків, які були кочівниками [5, р. 19].

Зрештою, турецькій «Іншій» цивілізації, сконструйованій як по суті релігійній, антираціональній, бюрократичній системі, не вистачало необхідних характеристик, які зробили можливим прогрес Європи.

Таким чином, зусилля греків звільнитися від османського панування не обмежувалися політичною свободою заради незалежної нації та країни, а й відтворювали культурну та моральну перевагу. Отже, поки греки намагалися створити моральну та культурну перевагу для зміцнення національної єдності, перешкоджати соціально-економічним та політичним проблемам новоствореної республіки сприяла конфлікт для наступних поколінь, що перешкоджає шляху до тісніших відносин між двома країнами.

Зіткнення між турецьким «Іншим» і грецьким «Я» приймає форму зіткнення між «європейською» і «демократичною» ідентичністю проти недемократичної турецької ідентичності, яка прагне втрутитися і вдатися до військової сили в будь-який можливий момент.

Теодор Кулумбіс вважає, що «після військового перевороту в Туреччині у травні 1960 р. на політику Туреччини впливали військові сили. Спроби втручання збройних сил в політику відбувся в 1971 р., 1980 р., 1997 р., 2016 р. [6, р. 17].

Так, Ван Куфудакіс припускає, що чимало інцидентів штучно створюються турецькими ЗМІ та використовуються турецькими адміністраторами для посилення своєї політичної позиції вдома, про що свідчить інцидент з Імією (Кардак). Він вважає, що ці інциденти були зроблені навмисно, щоб змусити турецьку армію зосередитися на зовнішніх проблемах, а не на внутрішній політиці [7, р. 7].

А Янніс Валінакіс додав, що інтервенція Туреччини на Кіпрі підтвердила побоювання греків щодо того, що Туреччина без вагань використає будь-які військові засоби для вирішення егейського питання, посиляючись на турецьку інтервенцію на Кіпрі в 1974 році.

Дослідники визначили, що Туреччина становить реальну загрозу для островів Егейського моря, тоді як Греція не представляє загрози для Малої Азії. Це визначає сучасні джерела конфлікту та їх вплив на грецьке «Я» та турецьку «Іншого».

Очевидно, що не можна заперечувати той факт, що географічна наближеність, сусідство двох народів протягом понад 600 років відіграло важливу роль у виникненні нинішнього конфлікту між двома державами. Так, Баррі Бузан визначив регіональні системи безпеки як «шаблони дружби та ворожнечі, які суттєво підтверджені в певній географічній зоні» [8, р. 29].

Таким чином, поточні наслідки турецько-грецького конфлікту разом із зіткненням інтересів, ймовірно, залишаться через те, що два стратегічні гравці хочуть бути впливовими в одному географічному районі.

Основними сферами конкуренції між Грецією та Туреччиною є змагання за ключові позиції між Сходом і Заходом, за вплив на Балканах і Близькому Сході, залучення західних інвестицій, за домінуючу регіональну силу. В основі всіх цих змагань головну роль відіграє економічне та політичне зіткнення інтересів. Ситуація погіршується, якщо врахувати той факт, що політика, економіка та зовнішня політика є трьома взаємопов'язаними ключовими поняттями у Греції і в Туреччині. Отже, дослідження політики турецько-грецьких відносин слід розглядати як головну проблему, що стоїть за цими відносинами через припущення, що політичні та економічні проблеми переплетені.

Отже членство в Європейському Союзі вирівняло грецьку економіку та грецьке суспільство, оскільки воно ще більше сформувало європейське грецьке «Я», одночасно виділяючи турецьке «Інше». Крім демографічної слабкості, грецька економіка серйозно постраждала під час Другої світової війни та громадянської війни в Греції (двоетапний конфлікт 1944-1945; 1946-1949) між комуністами (EAM-ELAS, *Ethnikón Apeleftherotikón Métopon*-*Ethnikós Laïkós Apeleftherotikós Strátos*; «Національний фронт визволення»); і роялістськими арміями EDES (*Ellínikos Dímokratikos Ethnikós Strátos*, грецька демократична сила) після Другої світової війни.

Коли Греція стала членом Європейського Союзу в 1981 р., як порівняно бідніша, менш процвітаюча та периферійна держава ЄС, кошти громади мали вирішальне значення для грецької економіки. Наприклад, у 1992 р. фінансова допомога від ЄС становила п'ять відсотків валового внутрішнього продукту країни. Членство в Європейському Союзі забезпечує як економічні, так і політичні вигоди, оскільки воно служить підтвердженням європейської ідентичності. Таким чином, Греція висловлює занепокоєння тим, що в разі її членства Туреччина могла б стати грізним конкурентом у залученні інвестицій ЄС та переваг, що зменшило б переваги Греції як в економічній, так і в політичній сферах. Іншими словами, Греція виступала проти повної інтеграції Туреччини в сучасну європейську систему через побоювання, що цивілізована, модернізована та економічно розвинена Туреччина була б ближчою до Європи та конкурувала б з Грецією в ЄС. Крім того, Волкан та Іцковіч правильно звертають увагу на те, що якби Туреччина покращила свою економіку, не залишилося б нічого, що обмежувало б Туреччину бути регіональним гегемоном [5, р. 27].

Отже, роль у нинішніх джерелах конфлікту між Грецією та Туреччиною відіграє наслідок грецького «Я» турецького «Іншого» і навпаки. Формування іміджевих ідентичностей використовувалося для теоретичного обґрунтування політичного виправдання зовнішньої політики держави. Так було в попередні періоди. Членство в ЄС створює основу для грецького «Я» та турецького «Іншого». Наприклад, хоча грецькі уряди часто наголошували на «неєвропейському та ісламському характері Туреччини», щоб запобігти членству Туреччини в Європейському Союзі, християнська та західна «ідентичність» Туреччини виступає проти членства Туреччини в Європейському Союзі. В обох випадках попередня конструкція образів ідентичності Я-Інший задовольняє постійну раціоналізацію дій кожної сторони.

Норвезький філософ Ларс Фредерик Г. Сведсен, професор університету Бергена, у своєму науковому доробку «Філософія зла» у 2010 р. відстоює думку, що розмежування «ми» і «вони» є важливим для самоідентифікації. Спочатку в такому розмежуванні немає нічого поганого. Проблема полягає в схильності до нерівнозначної оцінки складових пари понять, що є основою для різного ставлення до них.

Інший – той, хто є представником чужої культури. Основний досвід людини від часу народження – досвід розрізнення між Своїм і Чужим. Із розвитком власного «Я» приходить усвідомлення своєї належності до сім'ї, народу, нації, держави тощо, а також, відповідно, усвідомлення різних вимірів Чужого. У розрізненні Свого і Чужого, того, що «ми можемо усвідомити своє Я, лише через «не-Я», інше, чуже». Соціальна й особиста ідентичність актуалізується в разі зіткнення та конфлікту з чужою ідентичністю [9, р. 19].

Чуже залишиться конструкцією нашого Я, оскільки ми будемо виокремлювати в ньому саме те, що так чи інакше перегукується з нашим «Я»; наш Я-образ уже закладений у саму модель Чужого.

Висновки. Процес формування політичної ідентичності припускає усвідомлення когось в якості «чужинця» або «ворога», оскільки одним із компонентів близькості є віддалення, і тотожність з певною групою людей або ідей не буде по-справжньому повним без ефективного заперечення іншої частини.

Продуктивним є лише критичний діалог, який дасть змогу здійснити, в разі потреби, взаємні обмеження, але, який зможе сприяти взаєморозумінню і врегулюванню тієї чи іншої проблеми. Ми досить часто починаємо мислити стереотипно, отримуємо в результаті до хибних висновків. Захисна реакція у вигляді нетерпимості, чи грубості свідчить про низький рівень комунікації, відсутність здатності до самоаналізу. Обійтись без такої якості як толерантність, сьогодні не видається можливим, враховуючи

теперішнє існування інколи різко протилежних спільнот, культур, політичних систем. Якщо говорити про Грецію і Туреччину, то нагальними проблемами є: визначення політичної межі, за якою внеможливиється сприйняття Іншого, оборона внутрішнього простору; визначення меж толерантності.

Аналіз теми Іншого є важливим для українського політо-філософського дискурсу. В умовах складних і болісних трансформацій, що відбуваються сьогодні в українському суспільстві, осмислення проблеми Іншого – вагомий елемент розвитку громадянського суспільства, пошуку основ для солідарності громадськості.

Бібліографічний список / References:

1. Rumelili, B. (2004). Constructing identity and relating to difference: Understanding the EU's mode of differentiation. *Review of international studies*. Cambridge. Vol. 30. N 1. P. 27-47.
2. Norton, A. (1993). Reflections on political identity. Baltimore, MD.: The John Hopkins univ. 209 p.
3. Buber, Martin (1970). I and Thou. Translated by Walter Kaufmann. New York: Charles Scribner's Sons. 318 p.
4. International Crisis Group (2012). Aphrodite's gift: Can Cypriot gas power a new dialogue? Available at: <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/western-europemediterranean/cyprus/aphrodite-s-gift-can-cypriot-gas-power-new-dialogue/>
5. Volkan, V. D. & Itzkowitz, N. (1994). Turks and Greeks: Neighbours in Conflict. Cambridge: The Eothen Press. 69 p.
6. Coulombis, T. A. (1983). The United States, Greece and Turkey: The Troubled Triangle. New York: Praeger Publishers. Foucault M. (1980). New York: MacMillan. 263 p.
7. Coufoudakis, V. (1996). Greek Foreign Policy. *Mediterranean Quarterly*, 7 (3).
8. Buzan, Barry. (1991). People, states and fear. Hempstead: Harvester. The national security problem in international relations. Harvest press. Renner Boulder. 233 p.
9. A Century of Greek-Turkish Relations – A Handbook | Edited by Nikos Christofis and Anthony Deriziotis. Published: 2024. *Mediterranean Politics Series*. 128 p.

DOI 10.31558/2617-0248.2025.10.11

УДК 327.23(73+510):[351.01:623.45]

КОНФЛІКТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АМЕРИКАНО-КИТАЙСЬКИХ ВІДНОСИН: ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5069-0685>

Зорін К. М., к.політ.н., науковий співробітник, Воєнна академія імені Євгенія Березняка

Метою статті є аналіз конфліктного потенціалу американо-китайських відносин на фоні нарощування КНР військової сили, у тому числі й ядерного озброєння. У статті проаналізовано офіційні положення американської ядерної доктрини, погляди представників політичної та експертної спільноти на перспективи ядерного конфлікту за участю США на сучасному етапі та паралелі між ними. Окрему увагу приділено сценаріям можливих конфліктів між США та Китаєм як зростаючою силою, здатною впливати на інтереси США не тільки в АТР (Азійсько-Тихоокеанський регіон), а й в інших регіонах світу. Розглянуто динаміку зміни китайського ядерного і неядерного арсеналів та їх можливі ролі в архітектурі, що трансформується, режимів нерозповсюдження зброї масового знищення (ЗМЗ). Визначено нестійкість процесу ядерного роззброєння і хиткість міжнародно-правових бар'єрів перед новими технологічними чинниками. Висвітлені процеси підготовки можливого застосування Пекіном ядерного озброєння при загостренні найтривалішої територіальної суперечки навколо Тайваню, обґрунтовуючи цю проблему тим, що вона безпосередньо торкається питання державного суверенітету, територіальної цілісності та єдності КНР, тайванська проблема займає найвище місце в ієрархії національних інтересів Китаю і належить до так званих «корінних інтересам» Китаю, захищати які Пекін буде за будь-яку ціну і поступки по яким принципово неможливі. Виявлено, що розвиток перспективних ракетних озброєнь може стати пріоритетним напрямом військової політики США у контексті американо-китайського протистояння у Південно-Східній Азії в цілому, і, зокрема, з Китаєм. Визначено, що у зв'язку з цими тенденціями у США активізується робота лобістських груп, які просувають розробку нових ракетних озброєнь великої дальності. Набула розвитку теза про те, що американо-китайські відносини мають потенціальні ризик застосування ядерної зброї (ЯЗ), які розглядаються американськими дослідниками як протверезний засіб.

Ключові слова: США, Китай, конфліктний потенціал американо-китайських відносин, ядерна зброя, ядерний конфлікт, ядерна стримування, Тайвань, державний суверенітет.

Zorin K. M. Conflict potential of american-chinese relations: prospects of the use of nuclear weapons

The purpose of the article is to analyze the conflict potential of US-China relations against the background of China's buildup of military power, including nuclear weapons. The article analyzes the official provisions of the American nuclear doctrine, the views of representatives of the political and expert community on the prospects of a nuclear conflict with the participation of the United States at the present stage, and the parallels between them. Special attention is paid to the scenarios of possible conflicts between the United States and China as a growing force capable of influencing the interests of the United States not only in the Asia-Pacific region (APR), but also in other regions of the world. The dynamics of changes in China's nuclear and non-nuclear arsenals and their possible roles in the transforming architecture of the non-proliferation regimes of weapons of mass destruction (WMD) are considered. The instability of the nuclear disarmament process and the fragility of international legal barriers to new technological factors are determined. The processes of preparation of the possible use of nuclear weapons by Beijing during the aggravation of the longest-running territorial dispute over Taiwan are highlighted, justifying this problem by the fact that it directly affects the issue of state sovereignty, territorial integrity and unity of the PRC, the Taiwan problem occupies the highest place in the hierarchy of China's national interests and belongs to the so-called "core interests" of China, which Beijing will defend at any cost and concessions on which are fundamentally impossible. It is revealed that the development of promising missile weapons may become a priority direction of US military policy in the context of the US-China confrontation in Southeast Asia in general, and, in particular, with China. It has been determined that due to these trends, the work of lobby groups in the United States is intensifying, promoting the development of new long-range missile weapons. The thesis that US-China relations have a potential risk of using nuclear weapons (NW), which are considered by American researchers as a sobering tool, has been developed.

Keywords: USA, China, conflict potential of US-China relations, nuclear weapons, nuclear conflict, nuclear deterrence, Taiwan, state sovereignty.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Кон'юнктура міжнародної системи є складнішою та більш комплексною, ніж це було наприкінці минулого століття.

По-перше, домінуючий на глобальній площині вплив США поступово послаблюється, і цей факт рівнозначно обумовлюється внутрішніми (політична й соціальна поляризація населення, міграційна криза, неефективна боротьба з пандемією Covid-19 та її наслідками) та зовнішніми чинниками (посилення економічної конфронтації із Китаєм з одночасним послабленням традиційних союзницьких зв'язків). У той же час роль США на міжнародній арені залишається провідною та геополітично необхідною у різних регіонах, навіть за умов формування нового міжнародного порядку.

По-друге, стрімкий економічний розвиток КНР надає їй більшого значення на політичній арені, сприяючи збільшенню впливу у світі, зокрема, через споживання китайських товарів за кордоном, розробці та експорту нових технологій та просування економічної моделі розвитку КНР. Історично відносини між США та Китаєм характеризувались почерговою конфронтаційністю та співробітництвом, а економічні чинники впливали на зміни у характері та форматі цих відносин.

Від початку ХХІ століття Китай продовжує переживати стрімкий економічний розвиток, що сприяло збільшенню американо-китайського торговельного обороту [1]. За Китаєм закріпився статус найбільшого світового експортера з об'ємним запасом іноземної валюти. Це сприяло зміні у структурі міжнародної системи, в якій КНР набувала все більшого значення і найчіткіше відстоювала ідею багатополярного світу. Таким чином, вигідний для США баланс сил в Азії був порушений Китаєм, і новий формат відносин між двома потужними державами набував характеру протистояння. Як зазначав Г. Кіссінджер, обидві сторони зіткнулися зі свого роду парадоксальною ситуацією, коли, володіючи безліччю можливостей для досягнення взаєморозуміння, вони одночасно отримали і нові можливості завдавати ударів по уразливих місцях один одного [2].

Так, в «Огляді ядерної політики для наступної адміністрації» серед функцій ядерного арсеналу США згадані так звані «стримування ядерної та неядерної атаки» [3]. Серед країн, які становлять головну загрозу Сполученим Штатам, відзначаються Росія, Іран, КНДР та Китай. В силу історичних причин і ситуації, що склалася у військово-технічній сфері, значна кількість американських робіт у різні роки присвячувалась аналізу можливої ядерної ескалації між США та колишнім СРСР. Сьогодні дедалі актуальніше розглядати заявлену проблему з урахуванням чинника КНР. Це пов'язано з динамічною зміною китайського ядерного і неядерного арсеналів (однієї зі змінних у конфлікті зі США) та їх ролі в архітектурі, що трансформується, режимів нерозповсюдження зброї масового знищення (ЗМЗ). Це означає нестійкість процесу ядерного роззброєння і хиткість міжнародно-правових бар'єрів перед новими технологічними чинниками.

Послідовний розподіл на дві складові частини в американо-китайських відносинах стає дедалі помітнішим як в економічній, так і військово-стратегічній сферах. У зв'язку з цим існує потенціал переростання відносин у військовий конфлікт. Тому існує необхідність розглядати військово-технічну

політику КНР щодо нарощування ядерної зброї під більш гострим кутом. Це дасть можливість прогнозувати вірогідність воєнного конфлікту між КНР та США.

Метою статті є аналіз конфліктного потенціалу американо-китайських відносин на фоні нарощування КНР військової сили, у тому числі й ядерного озброєння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика американо-китайських відносин характеризується розлогою історіографією. Серед зарубіжних китайознавців, зокрема американських, відзначимо Т.Крістенсена [4], Г. Кіссінджера [2], Е.Даунса [5][6], Е.Прасада [7], які досліджували економічні, політичні та воєнні аспекти американо-китайських відносин, аналізували зовнішню політику США стосовно Пекіна та КНР щодо Вашингтона.

Із вітчизняних вчених проблематикою відносин США і КНР займалися Пронь С. В [8], Шевчук О. В. [9], Городня Н. Д. [10], Мельник Т. А. [11], які з'ясовували особливості, рівень взаємозалежності та сфери суперництва між Вашингтоном та Пекіном.

Але проблематика можливого застосування ЯЗ та суб'єктивні погляди на це керівництва США, особливо в умовах сучасного загострення міжнародних відносин, є малодосліджена, можливі сценарії ядерного конфлікту за участю США та КНР потребують більш уважного вивчення.

Виклад основного матеріалу. Варіанти розвитку подій у разі військового конфлікту між США та КНР, що розглядаються американськими дослідниками, включають використання протисупутникової зброї, контр-силові та контр-ціннісні удари, ядерне залякування та помилки інтерпретації загрози. Непередбачуваність темпів та форм, які може прийняти ескалація, зумовили появу робіт, що моделюють сценарії (test cases), виходячи з логічно можливих варіантів. Також з'явилися дослідження, які виявляють найтонші місця в системі американо-китайських відносин. Огляди «мозкових центрів» США також розробляють сценарії проведення Пекіном політики ядерного стримування у наступальному ключі. Деякі дослідники відзначають низьку ймовірність військового конфлікту між навіть Китаєм. Причини – нераціональність, превалювання американського ядерного стримування [11] відсутність належної мотивації. З таких самих позицій аналізується ймовірність звичайного конфлікту. Проте масив робіт, що моделюють варіанти початку військового конфлікту, насамперед у США, зростає.

КНР офіційно дотримується принципу незастосування ЯЗ першими за жодних обставин і відмовитися від його застосування проти неядерних країн і без'ядерних зон і ніколи не відступалася від цих принципів. Проте це означає відсутність ознак розгляду застосування ЯЗ.

У XX ст. фіксувався як мінімум один випадок приготування до ядерного удару – під час ескалації конфлікту з колишнім СРСР – «Карибська криза». Сьогодні Пекін не виключає застосування ЯЗ при загостренні найтривалішої територіальної суперечки навколо Тайваню.

Відповідно до преамбули Конституції КНР (1982 р.), Тайвань є частиною КНР і, отже, підпадає під дію Закону про протидію розколу держави. Відповідно до його положень, Пекін залишає у себе право застосувати «немирні методи» (非和平方式) під час спроби острова відокремитися (ст. 8) [12]. Світова спільнота формально Тайвань визнає китайською територією, а неформально підтримує його незалежність. Китай витрачає величезні гроші на розбудову військового флоту й активне розширення свого ядерного арсеналу. Загалом це не обов'язково є свідченням намірів Китаю силоміць ліквідувати демократичну альтернативу владі комуністичної партії. Але наявність відповідних військових спроможностей корисна і для досягнення власних цілей невійськовими засобами [11].

Досліджуючи китайську військову стратегію, стають очевидні два її аспекти. Згідно першого аспекту Китай прагне перемогти у короткій війні, застосувавши принцип контролю за військовими діями (war control). Реалізуючи другий аспект, КНР враховує практичну складність реалізації цього підходу у конфлікті зі США як сильнішим противником. Сам принцип має на увазі утримання ескалації в рамках вигідних для завершення конфлікту на умовах Пекіна [13].

Неможливо не звернути увагу на китайську концепцію протиборства систем (з пріоритетом побудови невразливої «системи систем» управління збройними силами).

Перемога «системи систем» розглядається як більш пріоритетне завдання, ніж фізична поразка армії опонента. За рахунок такого підходу Китай прагне уникнути можливого «повторення» американської помилки – надмірної опори у плануванні коштом супутникової навігації. Протисупутникова зброя також сприймається як новий чинник, здатний спровокувати перехід конфлікту на ядерну стадію; наростає інтерес до дослідження зв'язку розвитку штучного інтелекту (ІІ) та можливості початку ядерної війни. Ця тематика знайшла своє відображення у дослідженні RAND, опублікованому в першій половині 2018 року [14]. У ньому розглядаються чинники, здатні призвести до перемоги у ядерній війні. Однак відзначаються і їхні прорахунки у системі стратегічної стабільності. Небезпека переходу конфлікту в ядерну стадію через нерозуміння дій опонента. Це відзначається і в американських, і в китайських дослідженнях, а також важливе місце приділяється поняттю помилки та прорахунку (miscalculation).

Так, наприклад, ідентифікація загрози у разі виявлення запускених у бік КНР ракет. Незалежно вони є ядерними чи конвенційними, запуск може бути розцінений як спроба «роззброюючого» чи «знеголовлюючого» удару. Причому говорити про здатність США до удару, що роззброює, виходячи з кількісної переваги, складно або зовсім неможливо. Мова може йти швидше про ослаблення китайського

ядерного арсеналу і збереження потенціалу у відповідь. Важливо також враховувати фактор можливого психологічного тиску та навіть «тестування» КНР американських меж.

Деякі автори досліджень ставили питання щодо готовності переходу на ядерну стадію конфлікту, вдавшись до загроз застосування ЯЗ чи практичним діям. Головні сили стратегічного стримування, здатні вражати територію США, зосереджені на ядерних МБР (міжконтинентальні балістичні ракети). Тому ймовірність використання баз конвенційних ракет, як мети першого удару, нижче. Проте питання ускладнює змішування ядерних та конвенційних можливостей у деяких балістичних ракетах середньої дальності (DF-21) та відсутність перевірених даних про оснащення інших. Інші варіанти прорахунку можуть бути пов'язані з оцінкою удару на системи управління та контролю. Не існує єдиної точки зору щодо роздільності систем передачі команд для бригад ядерних та неядерних ракет та для підводних човнів. Виходячи з відкритих джерел у китайських ЗМІ та досліджень у США та Австралії, захист засобами ППО місць базування ядерних бригад ракетних військ Народно-визвольної армії Китаю (НВАК) невіддільний від захисту неядерних ракет. Отже, поразка систем ППО означає підвищення вразливості решти компонентів оборони.

Ще один фактор невизначеності пов'язаний із можливою поразкою армії КНР у конвенційному конфлікті. Інтерес до цієї теми пов'язаний із змістом текстів та виступів представників військових кіл КНР. Висновки більшості робіт кінця 2000-2010-х років. зводяться до неможливості застосування Пекіном ЯЗ у разі поразки звичайних сил. Основне коло конфліктогенних питань розташоване поза континентальною частиною Китаю. Поразка в них не принесе фізичної небезпеки керівництву КНР та загальної цілісності країни; жоден з таких конфліктів не вартий ризику відповідного ядерного удару. Варіант із завданням першого удару з боку США відкидається експертами через впевненість у наявності в КНР живучого потенціалу для дій у відповідь [15]. Тим не менш, низка американських експертів вказує на зв'язок між групою концепцій Air Sea Battle – JOAC – JAM-GC і можливим рішенням КНР застосувати ЯЗ в безвихідній ситуації. Отже, Т. Крістенсен наголошує на актуальності аргументації часів холодної війни щодо зв'язку розвитку конвенційних озброєнь НАТО та розробки варіантів застосування ЯЗ СРСР [16].

Зростання інтересу до питання реалістичності китайського принципу незастосування ядерної зброї першими пов'язане з диверсифікацією китайських носіїв ЯЗ та інформаційними «приводами», наприклад, коментарями військових та ін.

Національна безпека Китаю може бути під загрозою в разі спроб Тайваню здобути незалежність. США заявили, що можливе воєнне протистояння, викликане суперечками щодо статусу Тайваню, є однією з передумов для розгляду питання про застосування ядерної зброї [17]. У відповідь генерал-майор Чжу Ченху, професор Університету національної оборони, заявив, що якщо між Китаєм і США розгориться воєнний конфлікт через тайванське питання, «в Китаю немає вибору, окрім як використати ядерну зброю» [17]. Однак, доцільно зазначити, що це не є офіційною позицією Китаю. Важливим елементом ядерної політики КНР є ядерне стримування, в той час як інший, типовий для наддержав, – ядерний примус критикується як в політичних, так і в наукових колах держави. Проте, у воєнному колі розглядається сценарій застосування ядерного примусу у ситуації, якщо під час конвенційної війни між Китаєм і США останні бомбуватимуть або загрожуватимуть бомбуванням китайських АЕС, великих міст та основних промислових об'єктів [18]. У такому випадку Пекін може відповісти загрозою ядерного удару. Інформація про можливість ядерного удару з боку Китаю буде передаватись поступово, постійно поглиблюючись – від пропаганди в ЗМІ та заяв, підкріплених тренуваннями із залученням ядерних сил до опублікування переліку міст США, які стануть жертвами ядерної атаки.

Головне питання, що створює диспозицію – це зміна статусу острова. Так, у 2015 році дослідники RAND розглянули низку сценаріїв ескалації: боротьба за панування в повітрі над Тайванською протокою, кампанія «на виснаження» китайських ВПС (attrition victory). Як успішний розвиток подій для США розглядалося знищення китайських авіабаз. Однак автори виходили з того, що для досягнення цих цілей США слід бути готовими до людських та матеріальних втрат (аж до авіаносця). Висновки, яких дійшли автори дослідження «Military Scorecard» у 2015 році, також зводилися до досягнення КНР фактично безпрецедентної ситуації, в якій США здатні утримувати перевагу в повітряному просторі, тим самим допомагаючи тайванським наземним силам, лише на обмежені часові відрізки.

У роботі RAND 2017 за редакцією Т. Келлі, Д. Лонга та Д. Гомперта відзначено звуження кількості авіабаз, на які можуть спиратися американські ВПС, оскільки близькі до КНР авіабази, як Кадена, розташовані під прицілом китайських засобів заборони доступу. Наголошувалося на потребі в літаках-танкерах для дозаправки для вильотів з більш далеких баз, які самі по собі можуть стати мішенями для ударів. Також вказано на відсутність повної гарантії безпеки при базуванні на авіабазі Андерсен на острові Гуам. Ці ж дослідники наголошували, що, на відміну від 2007 року, можливість застосування ЯЗ у тайванському конфлікті зросла на тлі трансформації військово-технічної бази [19]. Було також дано прогноз, що США втратить можливість перемоги у конфлікті навколо Тайваню до 2025 року. У той час щодо умовного конфлікту, розпочатого зі спроби Тайваню оголосити незалежність, передбачалася така послідовність: – блокада Пекіном акваторії та повітряного простору навколо Тайваню з метою змусити Тайбей скасувати рішення; – потужна і негайна військова відповідь США – удар крилатими ракетами по китайським збройним

силам; – наступні удари КНР по кораблям та силам США у Японії; – перемога США під час ударів американськими підводними човнами по кораблям ВМФ КНР.

У змодельованому конфлікті 2025 року [20] враховується можливість застосування Китаєм протисупутникової зброї та подальшої загрози ядерного удару. Балансування на межі ядерного удару розглядалося як реакція на загрозу вразити місця базування китайського ЯЗ силами США. На певному етапі допускалося завдання КНР удару по інфраструктурі ПРО США на Алясці. Очікувалося, що одна з цих дій зможе мати витверезний ефект і повернути сторони до переговорів. Можливі різноманітні варіанти конфлікту у Південно-Китайському морі, особливо після нарощування присутності збройних сил КНР на штучно розширених островах.

У 2016 році експерти RAND оцінювали інфраструктуру на островах Спратлі як найбільш уразливі активи КНР у цьому регіоні [21]. Враховувалися фактори, що суперечать один одному: обмежена чисельність китайських ВПС для ведення бою над Спратлі, а також висока ймовірність втрат і обмеженість дальності польотів авіації США без дозаправлення. На цій підставі робився висновок про низьку ймовірність застосування ЯЗ у цьому випадку. Його роль, проте, враховувалася задля стримування звичайного конфлікту.

У той час як не досягнуті цілі США в акваторії Південно-Китайського моря можуть змусити Вашингтон завдати ударів по континентальному Китаю (об'єктах управління, зв'язку, спостереження), це може змусити КНР привести в готовність свої ядерні сили. Наприклад, після того, як Пекін втратить зв'язок з однією зі своїх ПЛАРБ. Така ситуація також змусить сторони розпочати переговори.

Висновок. Погляди США на ймовірність конфлікту із застосуванням ядерних загроз та/або застосуванням ЯЗ зазнають змін. Це пов'язано як з новими технологічними факторами (протисупутникові, гіперзвукові технології), так і змінами військових потенціалів окремих країн. Помітне занепокоєння проблемою ескалації у кількох середовищах. Найбільші зміни в американському баченні сценаріїв можливого конфлікту відбулися щодо Китаю. Багато в чому це пов'язано з оцінкою розвитку здатності збройних сил КНР до виявлення ракетних пусків і завдання удару у відповідь у поєднанні з неясністю положень китайської ядерної стратегії.

За таких умов можливо зробити висновок, що Сполучені Штати зосереджують увагу на нарощуванні далекобійної зброї, яка буде здатною завдавати ударів по ТВД, проводячи запуск із безпечної для платформ (підводні човни, авіація) відстані. Не можливо не погодитись із занепокоєнням американських дослідників через проблему взаємного нерозуміння в умовах втрати управління ескалацією військового конфлікту. Ймовірно, у зв'язку з цими тенденціями у США активізується робота лобістських груп, які просувають розробку нових ракетних озброєнь великої дальності. Вірогідність воєнного конфлікту між КНР та США із застосуванням ЯЗ зростає.

Вказані аспекти необхідно враховувати Україні у напрямі забезпечення власної національної безпеки і в контексті політизації обороноздатності держави.

Бібліографічний список:

1. U.S.-China Trade Facts. Office of the United States Trade Representative. URL: <https://ustr.gov/countries-regions/china-mongolia-taiwan/peoples-republic-china>
2. Kissinger H. On China. Henry Kissinger. London : Penguin Books, 2012. 604 p
3. A Nuclear Posture Review for the Next Administration
URL: <https://www.heritage.org/sites/default/files/2024-07/SR287.pdf>
4. Christensen T. The Advantages of an Assertive China: Responding to Beijing's Abrasive Diplomacy. Brookings Institution. 2011. URL: http://www.brookings.edu/articles/2011/03_china_christensen.aspx.
5. Downs E. China's Role in the World: Is China a Responsible Stakeholder, Brookings Institution. August 4. 2006. 50 p.; Downs E. How Oil Fuels Sino-U.S. Fires, Brookings Institution. 2006.
URL: http://www.brookings.edu/opinions/2006/0904china_downs.aspx
6. Downs E. National Energy Security Depends on International Energy Security, Brookings Institution. 2006.
URL: http://www.brookings.edu/opinions/2006/0317china_downs.aspx
7. Prasad E., Gu G. An Awkward Dance: China and the United States. Brookings Institution. 2009.
URL: http://www.brookings.edu/articles/2009/1111_us_china_prasad.aspx.
8. Пронь С. В. Міжнародні відносини та зовнішня політика. 1914–1991 роки: Навчальний посібник. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2009. 140 С.
9. Шевчук О. В. Китай у зовнішньополітичній стратегії США (1990-ті – 2000-ні рр.). *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Політологія*. 2010. Т. 131, Вип. 118. С.157–162.
10. Городня Н. Д. Східна Азія у зовнішній політиці США (1989–2013): монографія. К.: «Прінт-Сервіс», 2014. 528 С.
11. Мельник Т. А. Ядерне стримування в євроатлантичній системі безпеки.: дис. канд. політ. наук : 23.00.04. Київ, 2021. 231 С.
12. 中华人民共和国宪法 (Конституція Китайської Народної Республіки). 12.04.1982. Офіційний сайт Уряду КНР. URL: http://www.gov.cn/gongbao/content/2004/content_62714.htm

13. 中国的军事战略（全文）Воєнна стратегія Китаю (повний текст). 26.05.2015. Веб-сайт Минобороны КНР. URL: https://www.gov.cn/zhengce/2015-05/26/content_2868988.htm
14. Geist E. John A. How Might Artificial Intelligence Affect the Risk of Nuclear War? Santa Monica: RAND. 2018. URL: <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE296.html>
15. Dobbins et al. Conflict with China: Prospects, Consequences, and Strategies for Deterrence. Santa Monica: RAND. 2011. URL: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/occasional_papers/2011/RAND_O P344.pdf
16. Christensen T. The Meaning of the Nuclear Evolution: China's Strategic Modernization and U.S.-China Security Relations. *Journal of Strategic Studies*. 2012. Vol. 35. No. 4.
17. Oswald R. U.S.-China Nuclear Posture Dialogue Stymied by Miscommunication, Experts Say // Nuclear Threat Initiative. 2011. 28 October. URL: <http://www.nti.org/gsn/article/us-china-nuclear-posture-dialogue-stymiedby-miscommunication-experts-say/>
18. Johnston A. China's New "Old Thinking": The Concept of Limited Deterrence. *International Security*. 1995-96. Vol. 20, N 3. P. 5-42.
19. Long D., Kelly T., Gompert D. Smarter Power, Stronger Partners, Volume II: Trends in Force Projection Against Potential Adversaries. Santa Monica, RAND. 2017. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1359z1.html
20. Генерал США попередив своїх підлеглих, що через два роки можлива війна з Китаєм. URL: <https://mezha.net/ua/bukvy/heneral-ssha-poperedyv-svoikh-pidlehlykh-shcho-cherez-dva-roky-mozhlyva-viina-z-kytaiem-wp>
21. Kaufman A., Heartnett D. Managing Conflict: Examining Recent PLA Writings on Escalation Control. CAN. 2016. URL: https://www.cna.org/cna_files/pdf/DRM-2015-U-009963-Final3.pdf

References:

1. U.S.-China Trade Facts. Office of the United States Trade Representative. URL: <https://ustr.gov/countries-regions/china-mongolia-taiwan/peoples-republic-china>
2. Kissinger H. (2012). On China. Henry Kissinger. London: Penguin Books, 604 p
3. A Nuclear Posture Review for the Next Administration
URL: <https://www.heritage.org/sites/default/files/2024-07/SR287.pdf>
4. Christensen T. (2011) The Advantages of an Assertive China: Responding to Beijing's Abrasive Diplomacy. Brookings Institution. URL: http://www.brookings.edu/articles/2011/03_china_christensen.aspx.
5. Downs E. (2006). China's Role in the World: Is China a Responsible Stakeholder, Brookings Institution. August 4. 2006. 50 p.; Downs E. How Oil Fuels Sino-U.S. Fires, Brookings Institution..
URL: http://www.brookings.edu/opinions/2006/0904china_downs.aspx
6. Downs E. (2006). National Energy Security Depends on International Energy Security, Brookings Institution. URL: http://www.brookings.edu/opinions/2006/0317china_downs.aspx
7. Prasad E., Gu G. (2009). An Awkward Dance: China and the United States. Brookings Institution. URL: http://www.brookings.edu/articles/2009/1111_us_china_prasad.aspx.
8. Pron S. V. (2009). International Relations and Foreign Policy. 1914–1991: Textbook . Mykolaiv: Publishing House of Petro Mohyla Moscow State University, 140 p.
9. Shevchuk O. V. (2010). China in the foreign policy strategy of the USA (1990s – 2000s). *Scientific works of Petro Mohyla Black Sea State University. Ser.: Political Science*. T. 131, Issue 118. P.157–162.
10. Gorodnya N.D. (2014). East Asia in US Foreign Policy (1989–2013): monograph. Kyiv: Print-Service, 528 pp.
11. Melnyk T. A. (2021). Nuclear Deterrence in the Euro-Atlantic Security System: Dissertation Candidate of Political Science : 23.00.04. Kyiv, 231 p.
12. Constitution of the People's Republic of China. 04/12/1982. Official website of the Government of the People's Republic of China. URL: http://www.gov.cn/gongbao/content/2004/content_62714.htm
13. 中国军军军报视（全文）China's Military Strategy (full text). 26.05.2015. Website of the Ministry of Defense of the People's Republic of China. URL: https://www.gov.cn/zhengce/2015-05/26/content_2868988.htm
14. Geist E. John A. (2018). How Might Artificial Intelligence Affect the Risk of Nuclear War? Santa Monica: RAND. URL: <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE296.html>
15. Dobbins et al. (2011). Conflict with China: Prospects, Consequences, and Strategies for Deterrence. Santa Monica: RAND. URL: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/occasional_papers/2011/RAND_O P344.pdf
16. Christensen T. (2012). The Meaning of the Nuclear Evolution: China's Strategic Modernization and U.S.-China Security Relations. *Journal of Strategic Studies*. Vol. 35. No. 4.
17. Oswald R. (2011). U.S.-China Nuclear Posture Dialogue Stymied by Miscommunication, Experts Say // Nuclear Threat Initiative. 28 October. URL: <http://www.nti.org/gsn/article/us-china-nuclear-posture-dialogue-stymiedby-miscommunication-experts-say/>
18. Johnston A. (1995-96). China's New "Old Thinking": The Concept of Limited Deterrence. *International Security*. Vol. 20, N 3. P. 5-42.
19. Long D., Kelly T., Gompert D. (2017). Smarter Power, Stronger Partners, Volume II: Trends in Force Projection Against Potential Adversaries. Santa Monica, RAND. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1359z1.html

20. US general warns his subordinates that war with China is possible in two years.

URL: <https://mezha.net/ua/bukvy/heneral-ssha-poperedyv-svoikh-pidlehlykh-shcho-cherez-dva-roky-mozhlyva-viina-z-kytaiem-wp/>

21. Kaufman A., Heartnett D. (2016). Managing Conflict: Examining Recent PLA Writings on Escalation Control. CAN. URL: https://www.cna.org/cna_files/pdf/DRM-2015-U-009963-Final3.pdf

DOI 10.31558/2617-0248.2025.10.12

УДК 327.8:323.1/(560)

ВПЛИВ ЕТНІЧНИХ ЧИННИКІВ НА РЕАЛІЗАЦІЮ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7115-2445>

Андріянова Н. М., к.політ.н., провідний науковий співробітник Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-6546-3503>

Ясинська В. С., к.політ.н., доцент Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Проаналізовано етнічну складову зовнішньої політики сучасної Туреччини. Встановлено, що наукових досліджень щодо чисельності меншин у Туреччині наразі немає, а питання підрахунку чисельності етносів є доволі суперечливим, оскільки держава не запитує громадян про їх етнічне, релігійне чи інше походження під час перепису населення. Доведено, що етнічний фактор в Турецькій Республіці часто використовують для вирішення внутрішньо- та зовнішньополітичних проблем, у зв'язку з чим мали місце випадки жорсткої туркізації та культурної асиміляції етнічних меншин. Анкара стимулює порушення прав нетюркських національних меншин, нетиримість до релігійних конфесій та продовжує реалізацію своїх пантюркістських програм. Як наслідок, етнополітика сучасної Туреччини залишається доволі суперечливою та продовжує перебувати під впливом внутрішньополітичних та зовнішньополітичних чинників, головними серед яких є конкуренція за владу основних політичних акторів та прагнення вступу до ЄС. Визначено, що на практиці Туреччина далека від реального вирішення курдської проблеми. Встановлено, що у зовнішній політиці сучасна Туреччина постійно підтримує курс на розширення свого впливу за межами країни та розвиває ідею тюрко-турецького культурного простору. Уряд Р. Ердогана посилив всебічну співпрацю Туреччини з тюркомовними державами та державами, де проживають тюркські народи. Зроблено висновок, що сучасна Туреччина демонструє посилення пантюркістської ідеології у політичному просторі та активізацію пантюркістських впливів на мовно, культурно та релігійно споріднені держави. Попри те, що офіційна Анкара закріплює на нормативному рівні демократичні принципи діяльності органів публічної адміністрації та їх взаємодії із населенням, все ж таки політичний режим Туреччини тягнє до нехтування демократичними принципами.

Ключові слова: Туреччина, тюркізм, пантюркізм, геополітика, етнополітика, політична нація.

Andriianova N. M., Yasynska V. S. The Influence of Ethnic Factors on the Implementation of the Foreign Policy of the Republic of Turkey

The ethnic component of modern Turkey's foreign policy is analyzed. It is established that there are currently no scientific studies on the number of minorities in Turkey, and the issue of counting the number of ethnic groups is quite controversial, since the state does not ask citizens about their ethnic, religious or other origin during the census. It has been proven that the ethnic factor in the Republic of Turkey is often used to solve domestic and foreign policy problems, and in this regard, there have been cases of rigid Turkification and cultural assimilation of ethnic minorities. Ankara stimulates violations of the rights of non-Turkic national minorities, non-tolerance of religious confessions, and continues to implement its pan-Turkic programs. As a result, the ethnic policy of modern Turkey remains quite controversial and continues to be influenced by domestic and foreign policy factors, the main ones being the competition for power among the main political actors and the desire to join the EU. It is determined that in practice, Turkey is far from a real solution to the Kurdish problem. It is established that in its foreign policy, modern Turkey constantly supports the course of expanding its influence outside the country and develops

the idea of the Turkic-Turkish cultural space. R. Erdogan's government has strengthened Turkey's comprehensive cooperation with Turkic-speaking states and states where Turkic peoples live. It is concluded that modern Turkey demonstrates the strengthening of pan-Turkish ideology in the political space and the intensification of pan-Turkish influence on linguistically, culturally and religiously related states. Despite the fact that official Ankara enshrines the democratic principles of public administration and their interaction with the population at the regulatory level, the Turkish political regime tends to neglect democratic principles.

Keywords: Turkey, Turkism, pan-Turkism, geopolitics, ethnopolitics, political nation.

Вступ. Протягом багатьох століть одним із провідних гравців у Чорноморському регіоні була Османська Імперія, а згодом і Турецька Республіка. Туреччина, використовуючи специфіку регіону розташування, не приховує власних намірів стати лідером тюркомовних країн і народів. Політичним обґрунтуванням цього виступає ідеологія тюркізму, що має тенденцію до посилення в ідеологію пантюркізму (формування конфедерації тюркських держав на чолі з Туреччиною). Показовою демонстрацією геополітичних амбіцій Туреччини стала підтримка нею Азербайджанської республіки у 2021 р. (зокрема формування спільних турецько-азербайджанських збройних сил), що призвело до поразки Вірменії у її тривалому протистоянні тюркомовному Азербайджану з територіальних питань. Правлячий турецький політикум демонструє підвищену увагу до інших тюркомовних країн пострадянського простору – Казахстану, Киргизстану, Узбекистану, Туркменістану та тюркомовних регіонів Росії.

Ситуацію щодо практичної реалізації лідерських планів Туреччини у тюркомовному світі ускладнює небажання турецького керівництва вирішити питання етнічних меншин, що проживають безпосередньо на території Туреччини. Наслідком такого становища є критичне ставлення до Турецької Республіки з боку західних країн, гальмування її євроінтеграційних прагнень.

Розглядаючи Туреччину як стратегічного партнера, що зацікавлений не лише в економічній, а й політичній співпраці з Україною, зокрема як можливого гаранта у майбутніх перемовинах щодо досягнення домовленостей з питань припинення вогню у російсько-українській війні, органам державної влади необхідно зважати на ідейно-ціннісну основу та етнополітичний контекст турецького суспільства.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичні та практичні аспекти формування державної етнополітики висвітлюють у своїх працях такі науковці: О. Антонюк, В. Євтух, М. Кармазіна, О. Картунов, А. Колодій, О. Майборода, С. Макарчук, Ю. Римаренко, С. Римаренко, О. Рудакевич та інші.

Етнополітичні та етнопсихологічні особливості населення Турецької Республіки досліджували такі вчені: М. Алтунішик, Є. Гарькавий, О. Тюра, А. Арслан, Е. Калайджіоглу, Б. Кахраман, Е. Озбудун, С. Сараї, А. Усуля, М. Хепера, К. Чаглар, Ю. Недзельський, О. Чумак, С. Шен та інші.

Водночас дослідження специфіки впливу етнічних чинників на реалізацію зовнішньої політики Турецької Республіки в сучасних умовах все ще потребує подальших наукових розробок з метою їх врахування під час формування зовнішньополітичних стратегій України.

Метою статті є дослідження. Проаналізувати особливості реалізації зовнішньої політики сучасної Турецької Республіки з урахуванням етнополітичних чинників.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з 1987 р., Туреччина вимушена переглядати етнічну складову внутрішньої політики у зв'язку з подачею офіційної заявки на членство в ЄС. Проте, не зважаючи на деякі позитивні зрушення в напрямі демократизації етнічної сфери, етнополітика країни в цілому залишалася мінливою та залежною від політичних уподобань глави держави.

Станом на 1 січня 2024 р., згідно з даними Worldometer, населення Турецької Республіки складало 86 млн. осіб, з них 77,1 % населення є міським (66,16 млн. осіб у 2023 р.). Найбільша щільність населення спостерігається навколо Босфору на Північному Заході країни, де 20 % населення проживає в Стамбулі. Інші території країни менш заселені. За винятком Анкари, міські центри залишаються невеликими та розкиданими по всій території Анатолії [1].

Водночас питання підрахування чисельності етносів на території сучасної Туреччини є доволі суперечливим, оскільки держава не запитує громадян про їх етнічне, релігійне чи інше походження під час перепису населення. Раніше в документах щодо перепису населення було питання про рідну мову, але після 1965 р. Державний інститут статистики перестав розкривати цю інформацію [2]. Таким чином офіційна статистика про меншини в Туреччині стосується людей, які оголосили інформацію про свою рідну мову ще в 1965 р. Ця інформація є застарілою та неточною. Наукових досліджень щодо чисельності меншин у Туреччині немає. Наведені вище дані не є вичерпними, в них йдеться про основні групи меншин, і такі відомості надають переважно самі меншини.

Як в Османській імперії, так і в Турецькій Республіці етнічна проблематика завжди займала важливе місце у внутрішній політиці. Водночас варто зазначити, що, незважаючи на поліетнічність держави, турецька етнополітика набула гострого та агресивного характеру, адже головна мета державної політики та об'єктивна реальність суперечили одна одній. Як Османська імперія, так і Турецька Республіка мали на меті створити однорідне турецько-мусульманське суспільство, для чого обрали асиміляцію та винищення окремих етнічних

груп, що не були тюркськими. Влада пішла на принципове заперечення поліетнічності країни та насаджувала громадянську загальнонаціональну ідентичність усіма доступними засобами, зокрема, широко використовуючи репресивні та пропагандистські інструменти. Найбільш яскраво така політика проявилася щодо курдів, які є другою за чисельністю етнічною групою країни.

Етнічний фактор в Турецькій Республіці часто використовують для вирішення внутрішньо- та зовнішньополітичних проблем. У зв'язку з чим мали місце випадки жорсткої туркізації та культурної асиміляції етнічних меншин. Так, османська влада використовувала черкесів-мусульман для витіснення з території Туреччини народів, що не проповідують іслам. Їм в основному були надані заселені християнами території з метою зміни демографічної структури населення у бік їх більшої ісламізації. Черкеси також відігравали помітну роль в армії та управлінні деякими регіонами Туреччини. В умовах республіканського режиму черкеси зберігали військовий статус, культурну автономію, були включені в політичні інститути країни. Їх високі статусні характеристики підтримувався кемалістами до того часу, поки черкеси не почали висувати політичні проекти суверенізації тих територій, що вони займали, та ідей створення своєї політичної організації.

Останнім часом в етнополітиці турецької влади, що проводиться, зокрема, у східних районах, населених курдами, помітні нові, цікаві й водночас небезпечні тенденції. Зокрема, у деяких східних районах Туреччини курди становлять абсолютну більшість – по суті ці райони етнічно однорідні. Зрозуміло, що така ситуація склалася внаслідок геноцидальної політики османської влади, яка призвела до винищення або асиміляції автохтонного населення цих районів – вірмен. Проте сьогодні турецька влада намагається поставити під сумнів «курдську однорідність» цих територій і, щоб досягти цієї мети, прагне використати чинник насильно ісламізованих вірмен.

Тісно пов'язана з етнічним питанням й інша проблема – мовна, і не тільки стосовно курдів. У ст. 42 Конституції Туреччини [3] зазначено, що заборонено викладати як рідну мову турецьким громадянам у закладах освіти будь-яку мову, окрім турецької. Також Туреччина утрималася від приєднання чи приєдналася із застереженнями до відповідних міжнародних договорів, які гарантують право на використання рідної мови в освіті [4].

У доповіді Європейської комісії з боротьби з расизмом та нетерпимістю від 2011 р. було акцентовано, що обов'язкова у Туреччині щоденна клятва турецьких школярів є расистською. Усі турецькі школярі, незалежно від національної приналежності, щодня вранці проголошують клятву: «Я турок, чесний і працьовитий. Мій закон: захищати моїх молодших, поважати моїх старших, любити мою батьківщину і мою націю більше ніж самого себе. Мій ідеал – підніматися вгору, йти вперед. О, великий Ататюрк! Я присягаюся, що я невпинно прагнутиму відкритого тобою шляху до вказаною тобою мети. Моє існування має бути даром для турецького існування. Щасливий той, хто може назвати себе турком!» [5]. Ататюрк, схваливши подібний текст, вкладав у ці слова політичний зміст, маючи на увазі під турками всіх громадян країни незалежно від їх етнічних, релігійних та інших відмінностей. Європейської комісія зазначила, що так формується конкуренція між етнічними та громадянськими цінностями.

Позначивши внутрішню етнічну політику відповідними правовими документами, на практиці Туреччина не робить практичних кроків щодо її реалізації. Держава стимулює порушення прав нетюркських національних меншин, нетерпимість до релігійних конфесій та продовжує реалізацію своїх пантюркістських програм. Як наслідок, етнополітика сучасної Туреччини залишається доволі суперечливою та продовжує перебувати під впливом внутрішньополітичних та зовнішньополітичних чинників. Головними серед них є конкуренція за владу основних політичних акторів та прагнення вступу до ЄС. У боротьбі за голоси виборців основні політичні сили сучасної Туреччини під час розгляду внутрішньополітичних проблем внесли в порядок денний питання міжетнічних відносин, через що стали заручниками цієї ситуації. Тепер вони не можуть дотримуватися політики статус-кво, але й готовності до предметного обговорення чи впровадження значних змін в етнополітичній системі вони також не демонструють [6].

Зауважимо, що коли Р. Ердоган 2003 р. прийшов до влади в Туреччині як прем'єр-міністр, він показав себе прогресивним та ефективним керівником. Він поборював корупцію на низовому рівні, почав вкладати великі кошти в медицину, освіту, інфраструктуру. Почав розвиватися малий та середній бізнес. ВВП на душу населення виріс у чотири рази. За три роки прем'єрства Р. Ердогана Туреччина не просто вийшла з глибокої системної кризи, але й потрапила до списку провідних економік світу. Головним досягненням прем'єра називають прискорене зростання інвестицій. Р. Ердогану вдалося провести через парламент закони, які практично прирівняли вітчизняних й закордонних інвесторів та дали можливість у десятки разів збільшити вкладання в турецьку економіку. Також його політика була націлена на поліпшення стосунків із нацменшинами, зокрема з курдами. Він зустрічався з курдськими політичними лідерами, а також сприяв перемир'ю між Туреччиною й РПК. Втім, така політика протрималася лише два роки (2013–2015). Надалі переговори з курдами зайшли у глухий кут. Очікування РПК не справдилися, протистояння відновилося, терористична активність з боку радикально налаштованих курдів зростає, симпатії на адресу Р. Ердогану зменшилися. До того ж Туреччина бере активну участь у конфліктах проти курдів в Іранському Курдистані, у протидії сирійським курдам, побоюючись, що їх бажання створити автономну територію всередині Сирії надихне турецьких курдів на створення аналогічної території в Туреччині.

На практиці Туреччина далека від реального вирішення курдської проблеми. У парламенті постійно піднімається питання про те, що зняття заборони на навчання курдською мовою створить загрозу територіальній цілісності країни. Р. Ердоган не визнає та не підтримує курдську національну ідентичність поза статусом курдів як громадян Туреччини. Президент спирається на ісламський фундамент, тоді як курдський націоналізм має етнічний та світський характер. Ісламістський підхід до рішення курдської проблеми створює додаткові перепони для ефективного ведення переговорів. Підготовлений Р. Ердоганом перелік реформ, що мають сприяти примиренню етнічних спільнот, були прийняті негативно, оскільки не відповідали заявленим очікуванням курдів.

Щодо вірменського питання політика офіційної Анкари поляризувалася: після історичного вибачення Р. Ердогана на посаді прем'єр-міністра Туреччини у 2011 р., у 2021 р. він різко засудив визнання президентом США Джо Байденом масових вбивств вірмен у 1915-1923 рр., як «геноциду вірмен». Він назвав позицію Дж. Байдена необґрунтованою та такою, що суперечить фактам [7]. Все це дає підстави стверджувати, що внутрішньотурецький неоосманізм провалений, а офіційна Анкара, відходячи від принципів Ататюрка, чітко демонструє всередині країни політику, яка більше вкладається в рамки концепції пантюркізму. Нагадаємо, що в її основі лежать такі постулати, як об'єднання народів за етнічною приналежністю до тюрків, прихильність до ісламу, спільність мови, історичної культури, східного менталітету.

Економічне зростання у країні часів правління Р. Ердогана найбільш позитивно вплинуло на жителів столичних околиць та провінційних міст, а також малозабезпечених селян – найбільш релігійних верств населення. У такий спосіб Р. Ердоган отримав підтримку своїх проісламістських реформ. Політичний іслам, що раніше вважався в Туреччині забороненим, набув статусу популярної духовної течії. Це суттєво змінило вектор суспільної свідомості: головною загрозою свободі та процвітання країни стали не прихильники ісламу, а представники «старих еліт» – військові високопосадовці, журналісти, викладачі університетів тощо.

На зовнішньополітичній арені Р. Ердоган продемонстрував модель країни, де сучасна демократія та економічне зростання без протиріч поєднуються з важливою роллю ісламу в суспільному й політичному житті. Водночас після революцій у Тунісі, Єгипті, Лівії Р. Ердоган всіляко заохочував повстанців у цих країнах, обіцяючи їм свою підтримку після перемоги. І дійсно, він перший виїхав в зазначені країни після перемоги нових політичних сил, закликаючи їх запроваджувати в себе порядки, аналогічні турецьким, обіцяючи не тільки моральну, але й матеріальну підтримку. Також варто зазначити посилення співпраці Туреччини з Іраном та налагодження тісних зв'язків із Катаром.

Р. Ердоган також підтримував повстання в Сирії, плекаючи надію, що встановлення в цій країні сунітського режиму відкриє Туреччині наземний доступ до Великого Близького Сходу – до Саудівської Аравії й Перської затоки, Йорданії, Ізраїлю, Палестинських територій. Але це була перша поразка майбутнього президента на шляху до лідерства в ісламському світі. Зокрема, Сирії надали допомогу Іран і Росія, активізувалися сирійські курди. Тож, замість того, щоб наблизитися до омріяного Близького Сходу, Турецька Республіка від нього тільки віддалася.

У зовнішній політиці сучасна Туреччина постійно підтримує курс на розширення свого впливу за межами країни та розвиває ідею тюрко-турецького культурного простору. Уряд Р. Ердогана посилив всебічну співпрацю Туреччини з тюркомовними державами та державами, де проживають тюркські народи. Як приклад, можна навести уривок звернення Ердогана на VIII саміті «Ради співробітництва тюркомовних держав», який відбувся у Стамбулі 12 листопада 2021 р.: «Тюркські країни протягом тисячоліть залишалися центром культури й цивілізації. Я впевнений, що так буде й надалі... Організація тюркських держав не повинна нікого турбувати. Навпаки, потрібно прагнути стати частиною цієї висхідної структури, що базується на історичній спільності. Ця організація є платформою розвитку міждержавних зв'язків» [8].

Медіа деякий час закидали Р. Ердогану, що він хоче стати лідером ісламського світу. Проте це не так. Якщо аналізувати участь Туреччини в консолідації всіх мусульманських народів на основі їх культурно-релігійної близькості, яку пропагує панісламізм, то Турецьку державу зовсім не цікавлять ні з економічної, ні з політичної точки зору, наприклад, країни Південно-Східної Азії (Індонезія), Південної Азії (Бангладеш, Мальдіви тощо), Західної Африки (Малі, Гамбія, Гвінея, північно-африканські країни (Еритрея, Ефіопія, Джибуті). Натомість Туреччина бере активну участь у політичних подіях у таких мусульманських країнах, як Азербайджан, Ірак, Сирія. Населення цих країн належить як до тюркських народів, за об'єднання яких ратує пантюркізм, так і до країн, що входили до складу Османської Імперії – царини неоосманізму. Широкі геополітичні вподобання Туреччини в Середземномор'ї, Середній та Центральній Азії, на Далекому Сході Росії, у Сінцзян-Уйгурському автономному районі Китаю стосуються цих країн та регіонів у контексті інтегрованого інтересу як пантюркістської, так і неоосманської доктрин.

У стосунках з КНР Анкара, знаючи про чутливість Піднебесної до «уйгурського питання», позиціонує себе як захисника тюркських народів в якості інструменту торгів із Пекіном у межах проєкту наземної гілки Нового шовкового шляху – Транскаспійського міжнародного транспортного маршруту (ТМТМ) товарів з Китаю до Євросоюзу в обхід росії. Для Туреччини головними аспектами відносин з Китаєм є не уйгурський іслам, а економіка й політика. У 2020 р. Китай став третім за обсягом торговим партнером КНР країни після росії та Німеччини, а обсяг китайських інвестицій в Туреччині збільшився

на 120% [9]. У 2023 р. в рамках переходу на власні енергетичні ресурси Туреччина вирішила будувати першу АЕС, змінивши підрядника з росії на Китай.

Всупереч позиції Єгипту, Об'єднаних Арабських Еміратів та Саудівської Аравії у 2020 р. Туреччина підтримала прохання лідера Уряду національної згоди Лівії (визнаного ООН) Фаїза Сараджа та надала йому військову допомогу. Публічно Туреччина заявила, що її мета – підтримати визнаний міжнародною спільнотою уряд Лівії. Попри офіційні заяви, вона плекає інші стратегічні цілі. Маючи небагато партнерів у Східному Середземномор'ї, Туреччина вважає Лівію частиною своєї сфери впливу у регіоні та важливим економічним партнером в Африці. Після підписання у 2020 р. між Анкарою і Триполі угоди про делімітацію морських кордонів, Туреччина вважає простір Східного Середземномор'я аж до виключної економічної зони Лівії своєю виключною економічною зоною.

Турецька військово-технічна, військова та політична підтримка Азербайджану уможливила переможе для Баку проведення визвольної операції «Залізний кулак», яка відбулася в Нагірному Карабаху восени 2020 р. Стратегічне партнерство Туреччини та Азербайджану зумовило геополітичні зміни в південно-кавказькому регіоні (Нагірний Карабах перейшов під контроль Азербайджану) та їх спільні геополітичні інтереси виходять за межі колективних систем безпеки (НАТО і СНД), членами яких вони є. Як наслідок, становище в регіоні зазнало докорінних змін: Туреччина закріпилась у Закавказзі як повноцінний гравець, тоді як росія втрачає свої позиції та вплив. Через цей регіон проходить один із небагатьох маршрутів ТТМ, що оминає територію РФ. Той, хто «триматиме ключі» від південнокавказьких воріт, буде потрібен і Китаю, який зацікавлений в експорті своїх товарів до Європи, і США, яким потрібно, щоб ці ворота для китайців були зачинені, та, звісно, Росії. Домінування в цьому регіоні обіцяє Туреччині не лише значні економічні здобутки, а й неабиякий політичний вплив. Наприкінці 2020 р., після закінчення операції в Нагірному Карабаху, розпочалося постачання азербайджанського газу до Європи газопроводом TANAP. Цей проєкт додатково зміцнює статус Туреччини як великого енергетичного хабу півдня Європи [10].

Незважаючи на в цілому вдалу політичну гру на територіях колишньої Османської імперії, повторно обраний у 2023 р. Президент Турецької Республіки Р. Ердоган має досить хитку політичну та ідеологічну позицію. Геополітичні амбіції Туреччини та співпраця з росією спричинили санкції з боку США та ЄС, що спричинило відтік європейського та американського капіталу. Залучення нових інвесторів серед країн Перської затоки лише частково компенсує ці втрати. У 2021 р. інфляція в країні була високою – 36%, ліра втратила 44% своєї вартості [11]. Попри «пожежні» заходи уряду, у 2023 р. інфляція зросла до 50 % [12].

Висновки. Сучасна Туреччина демонструє посилення пантюркістської ідеології у внутрішньому політичному просторі та активізацію пантюркістських впливів на мовно, культурно та релігійно споріднені держави. Попри те, що офіційна Анкара закріплює на нормативному рівні демократичні принципи діяльності органів публічної адміністрації та їх взаємодії із населенням, все ж таки політичний режим Туреччини тяжіє до нехтування демократичними принципами. Це засвідчує встановлення неконкурентної багатопартійної системи, відсутність ефективної системи стримувань та противаг та перехід від парламентаризму до дуалістичного державного режиму, системні порушення фундаментальних прав та свобод людини і громадянина, політичні переслідування, попрання рекомендацій провідних європейських інституцій, політика ісламізації держави, посилення влади президента з одночасним зменшенням політичної ролі Великих Національних Зборів Туреччини, судової гілки влади та армії – все це не сприяє посиленню реалізації демократичного вектору та розвитку в дусі європейських демократичних традицій.

Бібліографічний список:

1. Turkey Population (Live). URL : <https://www.worldometers.info/world-population/turkey-population/>
2. Türkiye – World Directory of Minorities & Indigenous Peoples.
URL: [https://minorityrights.org/country/turkey/#:~:text=T%C3%BCrkiye%20is%20a%20land%20of,Christians\)%2C%20Caucasians%20and%20Jews](https://minorityrights.org/country/turkey/#:~:text=T%C3%BCrkiye%20is%20a%20land%20of,Christians)%2C%20Caucasians%20and%20Jews)
3. Конституція Турецької Республіки (з правками). URL : <https://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000576>
4. Офіційна сторінка Товариства культури та взаємодопомоги кримських тюрків Ескішехір.
URL: <http://kocaelikirim.org/>
5. Клятва турецьких школярів. URL : <https://bozkurt-turan.livejournal.com/118140.html>
6. Данилов В. Метамарфози турецького націоналізму. URL: <http://www.middleeast.org.ua/research/turkey8>
7. Ердоган розкритикував Байдена за заяву про «геноцид вірмен». URL :
<https://www.google.com/amp/s/www.radiosvoboda.org/amp/news-teurechchyna-ssha-henocyd-virmen/31224161.html>
8. Turkistan will once again be a center of attraction and enlightenment.
URL: <https://www.tcgb.gov.tr/en/news/542/133471/-turkistan-will-once-again-be-a-center-of-attraction-and-enlightenment-#>
9. Güler C. Turkey-China Relations. Economic Needs and Global Desires
URL: <https://perconcordiam.com/turkey-china-relations/>
10. Геополітичні та безпекові плани Туреччини та місце в них для України.
URL: https://defence-ua.com/army_and_war/geopolitichni_ta_bezpekov_i_plani_turechchini_ta_mistse_v_nih_dlja_ukrajini-5563.html

11. Двозначна інфляція і карколомне падіння ліри: як Ердоган «зламав» турецьку економіку
URL: <https://www.google.com/amp/s/www.epravda.com.ua/publications/2022/01/17/681480/index.amp>

12. Рай для інвестицій? Чому український бізнес обирає Туреччину для розширення бізнесу, незважаючи на кризу у країні. URL : <https://forbes.ua/svit/ray-dlya-investitsiy-pochemu-ukrainskiy-biznes-vybiraet-turtsiyu-dlya-rasshireniya-biznesa-gid-po-ekonomike-strany-ot-petra-chernyshova-07062023-14068>

References:

1. Turkey Population (Live). URL : <https://www.worldometers.info/world-population/turkey-population/>
2. Türkiye – World Directory of Minorities & Indigenous Peoples.
URL: [https://minorityrights.org/country/turkey/#:~:text=T%C3%BCrkiye%20is%20a%20land%20of,Christians\)%2C%20Caucasians%20and%20Jews](https://minorityrights.org/country/turkey/#:~:text=T%C3%BCrkiye%20is%20a%20land%20of,Christians)%2C%20Caucasians%20and%20Jews)
3. Konstytutsiia Turetskoi Respubliky (z pravkamy). URL : <https://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000576>
4. Ofitsiina storinka Tovarystva kultury ta vzaiemodopomohy krymskykh tiurkiv Eskishekhiru.
URL: <http://kocaelikirim.org/>
5. Kliatva turetskykh shkoliariv. URL : <https://bozkurt-turan.livejournal.com/118140.html>
6. Danylov V. Metamarfozy turetskoho natsionalizmu. URL : <http://www.middleeast.org.ua/research/turkey8>
7. Erdohan rozkrytykuvav Baidenu za zaiavu pro «henotsyd virmen».
URL: <https://www.google.com/amp/s/www.radiosvoboda.org/amp/news-teurechchyna-ssha-henocyd-virmen/31224161.html>
8. Turkistan will once again be a center of attraction and enlightenment.
URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/133471/-turkistan-will-once-again-be-a-center-of-attraction-and-enlightenment-#>
9. Güner C. Turkey-China Relations. Economic Needs and Global Desires
URL: <https://perconcordiam.com/turkey-china-relations/>
10. Heopolitychni ta bezpekovi plany Turechchyny ta mistse v nykh dlia Ukrainy.
URL : https://defence-ua.com/army_and_war/geopolitichni_ta_bezpekov_i_plani_turechchini_ta_mistse_v_nih_dlja_ukrajini-5563.html
11. Dvoznachna infliatsiia i karkolomne padinnia liry: yak Erdohan «zlamav» turetsku ekonomiku
URL: <https://www.google.com/amp/s/www.epravda.com.ua/publications /2022/01/17/681480/index.amp>
12. Rai dlia investytzii? Chomu ukrainskyi biznes obyraie Turechchynu dlia rozshyrennia biznesu, nezvazhaiuchy na kryzu u kraini. URL: <https://forbes.ua/svit/ray-dlya-investitsiy-pochemu-ukrainskiy-biznes-vybiraet-turtsiyu-dlya-rasshireniya-biznesa-gid-po-ekonomike-strany-ot-petra-chernyshova-07062023-14068>

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ

Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам МОН України.

Стаття повинна містити такі елементи, як:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- формулювання мети статті (постановка завдання);
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів;
- висновки до даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Виділення вищевказаних елементів підзаголовками не є обов'язковим.

До публікації в журналі приймаються наукові праці, які раніше не були опубліковані. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редакція залишає за собою право редагування текстів статей.

Редколегія розглядає для публікації одноосібні статті авторів без наукових ступенів у виключних випадках.

Усі статті, які подаються до журналу, піддаються сліпому рецензуванню.

Публікація статей в межах черги надходження та зареєстрованого обсягу журналу є **безкоштовною**. В першу чергу розглядаються з метою публікації статті англійською мовою.

Орієнтовний обсяг статті, включаючи ілюстрації та таблиці – 18-22 тис. друкованих знаків разом із пробілами.

Вимоги для оформлення тексту: текст набирається в редакторі Microsoft Word for Windows; береги: верхній, нижній – 20 мм, правий – 10 мм, лівий – 30 мм; шрифт Times New Roman, кегель 12 пт, інтервал – 1; абзацний відступ – 10 мм. Вирівнювання тексту: по ширині (переноси слів не допускаються, між словами допускається тільки один пробіл, табуляцію не застосовувати).

Важливо звернути увагу на наступне: необхідно використовувати **кутові лапки** «Текст»; розрізняти символи **дефіс і тире** (тире відокремлюється з обох боків пропусками і довше дефіса); виставляти **нерозривні пробіли** між ініціалами та прізвищем, сторінкою і відповідним номером у посиланнях та списку використаних джерел, між датою і роком тощо (напр. В. С. Стуса; с. 22–28; 27 березня 2016 р.; м. Київ); по тексту **уніфікувати скорочення** (напр. зупинитися на одному з варіантів – 2014 р. або 2014 рік); розшифровувати **аббревіатури** при першому згадуванні і лише відтак вживати надалі; між словами залишати по одному пробілові (прибрати *зайві пробіли*).

Рисунки і таблиці оформляються згідно чинного держстандарту. Схеми, графіки, діаграми, формули і таблиці повинні бути складені безпосередньо в текстовому редакторі і розміщені строго в межах зазначених вище розмірів сторінки. Таблиці формуються в редакторі за допомогою пункту меню «Таблиця». Формат таблиць лише книжковий.

Рукопис статті подається в електронному вигляді, виконаний у текстовому процесорі MS Word for Windows (збережений у форматі doc або rtf), який надсилається на електронну адресу: **vsdonnu@gmail.com** із зазначенням латиницею прізвища автора/авторів (наприклад: Lazarovich).

Перелік літературних джерел розташовується або за алфавітом, або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком «**Бібліографічний список:**» та оформлюється згідно з вимогами ДСТУ 8302:2015 і виконується мовою оригіналу. Бажано, за наявності, надавати DOI-адресу цитованого матеріалу. Джерела в переліку посилань **нумеруються вручну** (без використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований»). Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, с. 87], де 5 – порядковий номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [3, с. 145; 5, с. 25; 7, с. 348]. Якщо в Бібліографічному списку є хоча б одне видання кирилицею, після нього вміщується References – бібліографічний список у «латинізованому» вигляді: в ньому всі кириличні літери транслітеруються латиницею. Для автоматичної транслітерації кирилических джерел можна скористатися сайтом <https://slovnuk.ua/translit.php>.

Структура статті:

- УДК,
- назва статті,
- ORCID-ідентифікатор автора (реєстрацію в системі ORCID можна здійснити за адресою: <https://orcid.org/>)
- прізвище та ініціали автора, науковий ступінь та звання, місце роботи;
- прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація (1800-2000 знаків) та ключові слова українською мовою;
- прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація (1800-2000 знаків) та ключові слова англійською мовою;
- текст статті,
- бібліографічний список,
- бібліографічний список (References) латиницею

Зразок оформлення статті:

УДК	
НАЗВА СТАТТІ	
ORCID ID: http://orcid.org/	
Прізвище та ініціали, науковий ступінь, звання, посада, назва організації, країна	
ПІБ, Назва статті, анотація та ключові слова українською мовою (1800-2000 знаків)	
ПІБ, Назва статті, анотація та ключові слова англ. мовою (1800-2000 знаків)	
Текст статті	
Бібліографічний список:	
References:	

Приклад оформлення бібліографічного списку:

1. Андріяш В. Державна етнополітика України в умовах глобалізації. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 328 с.
2. Оцінка спеціальними службами Данії актуальних загроз національній безпеці. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/otsinka-spetsialnymy-sluzhbamy-daniyi-aktualnykh-zahroz> (дата звернення: 21.04.2024).
3. Медіаспоживання українців в умовах повномасштабної війни. Опитування ОПОРИ. ОПОРА. 01.06.2022. URL : https://www.oporaua.org/report/polit_ad/24068-mediaspozhyvannia-ukrayintsiv-v-umovakh-povnomasshtabnoyi-viini-opituvannia-opori (дата звернення: 21.03.2024).
4. Рибій О.В. Процеси трансформації політичних інститутів: етапи та рушії : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2011. 15 с.
5. Корупційні ризики. НАЗК. 2023. URL: https://antycorportal.nazk.gov.ua/risks/catalog/?search=&organ_owner_id=152&f1=1&page=8 (дата звернення: 20.04.2024).
6. Безуглий П. Г. Чинники та наслідки міграційного руху в Україні. Політичне життя. Вінниця, 2018. № 3. С. 4-9. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.3.1.
7. Люстрація в Україні як засіб легітимації нового політичного режиму / Бондаренко С. В., Зайченко І. А., Нагорняк Т. Л. [та ін.]. Політичне життя. Вінниця, 2018. № 2. С. 14-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.2.2.
8. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання : монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 288 с.
9. Потенціал взаємодії Уряду і суспільства потрібно використати для модернізації країни : Інтерв'ю Голови Держінформнауки Володимира Семиноженка. Міжнародний діловий журнал Image.ua. 2012. № 3. URL: http://crimea-portal.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512 (дата звернення: 06.01.2018).
10. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty. Political Theory. 2012. № 40 (1). P. 116–122. URL: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf> (дата звернення: 11.08.2018).
11. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science. Political studies. 1999. № 47 (4). P. 718–739.
12. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijing. Cities. 2009. Vol. 26. No. 5. P. 245–254.

Стаття обов'язково супроводжується **авторською довідкою** із зазначенням прізвища, імені, по-батькові (повністю); ORCID-ідентифікатора, наукового ступеня, вченого звання, посади, місця роботи, а також робочої, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти; назви статті.

Рукописи статей та диски авторам не повертаються.

Тел. для довідок: (099) 35-95-943

E-mail: vsdonnu@gmail.com

Науковий журнал
Вісник Донецького національного університету імені Василя
Стуса
Серія політичні науки

Виходить раз на рік
№ 10, 2025 р.

Свідоцтво КВ 22848-127848ПР від 17.07.2017
Ідентифікатор медіа R30-03161 зареєстровано рішенням Національної ради
України з питань телебачення та радіомовлення №772 від 14.03.2024
Тираж 300 прим. Замовлення № В-10-25

Адреса редакції:

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, к.418.
Тел. гол. ред.: (067)6852888
e-mail: bulletin-polit.div@donnu.edu.ua
vsdonnu@gmail.com

Адреса видавця:

Донецький національний університет імені Василя Стуса
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21
тел.: +380 432 50 89 37
e-mail: res.pro-rector@donnu.edu.ua
Свідоцтво ДК №5945 від 15.01.2018

Переддрукарська підготовка видання: М. В. Дубель

Технічний редактор: М. В. Дубель

Підписано до друку 19.01.2025. Формат 60х84/8. Папір офсетний.
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 10,2. Обл. видавн. арк. 10,8

Видавництво Донецького національного університету імені Василя Стуса,
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21

Віддруковано з оригіналів замовника.

ФОП Корзун Д.Ю.
М.Вінниця, вул. 600-річчя, 21а
тел. (0432)69-67-69; 603-000
(096)97-30-934, (093)89-13-852
e-mail: info@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>